

APIE DAINOS NAMUS

Antanui Juškai – 200

Muziejus – atminties vieta, šiandienos žmogui pasakojanti apie praeitį. Šie pasakojimai būna įvairūs – akademiški, prisotinti istorinių datų, faktų, pilni gražių daiktų stiklo vitrinose ar kompiuterių-terminalų ekranuose, kuriuos greitai perbėgi akimis ir, deja, dažnai taip pat greitai užmiršti. Būna ir kitokie – įtraukiantys ir ilgam nebepaleidžiantys, tarsi užpildantys dabarties gyvenimo įtrūkius. Kaskart savaip primenantys tai, kas brangu kiekvienai kartai, tarkim, namų šilumą ir jaukumą, teigiantys, kad pasaulis iš esmės laikosi ant pasišventėlių idealistų pečių, kurie savo gyvenimus aukoja bendram labui, ir nors neretai nesulaukia savųjų pripažinimo, ilgainiui pelno šlovę.

Džiaugiamės, turėdami muziejų, skirtą broliams Antanui ir Jonui Juškoms, pasak dailininkės Albinos Žiupsnytės, Juškų Namus, o etnomuzikologo Evaldo Vyčino žodžiais tariant, muziejų Dainai. Šio muziejaus istorija – nepaprasta, jis radosi iš esmės vieno žmogaus pastangomis ir daugeliui tapo ypatingos traukos vieta. Muziejus skirtas abiejų brolių atminimui, bet mūsų kultūros lauke ryškesnę pėdsaką paliko Antanas Juška, porą metų (1862–1864) gyvenęs iki mūsų dienų išlikusioje, muziejumi tapusioje Vilkijos miestelio klebonijoje. Šiais metais minime A. Juškos 200-ąsias gimimo metines, o muziejus kitais metais minės savo trisdešimtmetį. Vis dėlto netrūksta nerimastingų žinių: ar bus išsaugota tai, kas ilgus metus kantriai ir su meile buvo kuriama?

Kalbamės su muziejaus kūrėju, ilgamečiu direktoriumi Arūnu SNIEČKUMI.

■ *Kaip nutiko, kad tapote „Antano ir Jono Juškų etninės kultūros muziejaus“ kūrėju?*

Kartą vaikystėje iš muziejaus buvau išvarytas už tai, kad ranka paliečiau kalaviją, tad turėjau svajonę sukurti muziejų, kuriame vaikai galėtų viską liesti rankomis... O istorija buvo tokia: gyvenau labai uždara gyvenimo būdą, bet vis norėjosi kažkur save realizuoti. 1987 m. skaitau „Kauno tiesoje“, kad Rūta Staliliūnaitė kviečia gelbėti Kauno Šv. Gertrūdės bažnyčią, kreipiasi į visuomenę pagalbos. Dar sužinau, kad kažkurioje mokykloje jau įvyko visuomenės susibūrimas šiuo klausimu ir jame gelbėti Gertrūdėlę nutarė kažkoks paminklosaugos klubas „Atgaja“. Radau skelbimą, kad jie renkasi prie Maironio muziejaus, ir nuėjau. Taip tapau „Atgajos“ nariu. Tuo metu vyko įvairiausios akcijos – važiuodavome į Vilniaus Žemutinės pilies kasinėjimus, tvarkėme Kauno senamiestį, vyko pirmosios talkos Siesikų pilyje – vykdavom visur, kur tik reikėjo mūsų pajėgų. Vėliau rengėme ekologinį protesto žygį, po to – Taikos žygį. Žmonės būrėsi, susirinkdavo labai daug jaunimo.

Mūsų vadas buvo Saulius Gricius, o branduolį sudarė žygeiviai. Buvau paskirtas to klubo metraštininku ir ūkvedžiu, po to išrinktas ir į klubo Tarybą. Man buvo be galo gera talkinti žmonėms, kurie juodu darbu siekė gražių tikslų. Beje, eidavome ir į kalnus. 1989 m. Kaukaze kažkaip prisiminiau tą vaikystės svajonę apie vaikams skirtą muziejų ir prasitariau apie ją Arvydui Rukšėnui (jis buvo gal 10 metų už mane

vyresnis). O rudenį, spalio mėnesį, jis man skambina: „Arūnai, ar nenori būti kažkokio memorialinio Juškos muziejaus direktoriumi? Nugirdau viename posėdyje, kad tokio ieško.“ Pasiteiravau, kas gi tas Juška? Sako, lyg lietuvių dainas rinko... O mano dievai tuo metu buvo „Black Sabbath“, „Jetro Tall“, „Led Zeppelin“... Tiesa, „Atgajoj“ jau kažką užčiuopiau: vykdavo vakaronės, tarp mūsų buvo ir folkloristų. Kadangi kažkiek mokiausi kovos menų, tai merginos pasikviesdavo į ekspedicijas, kad joms būtų saugiau, ir jau kelis kartus ekspedicijose buvau matęs mažų stebuklų: senukai, pradėję ką nors dainuoti ar pasakoti, akyse atjaunėdavo. Bet iš tiesų tada man rūpėjo tik ekologija, tik kova, valymo įrenginiai...

Vis dėlto Arvydas įkalbėjo mane kreiptis į Kauno r. savivaldybės Kultūros, švietimo ir sporto skyrių, tad ten nuėjęs prisistačiau: „Esu Arūnas Sniečkus ir sutinku vadovauti muziejui!“ Pasirodo, vyko konkursas, buvo gal 9 pretendentai! Jei būčiau žinojęs, nebūčiau net ėjęs: aš gimęs, užaugęs Šančiuose, tarnavęs desantininku, visi draugai buvo rusiukai, o čia – kalbininkas, tautosakininkas. Be to, tuo metu buvau susižavėjęs senojo tikėjimo žmonėmis, nežinau, ar tas senasis tikėjimas manyje rado vietą, bet man atrodė, kad tais žmonėmis galiu pasikliauti. O čia – kunigas! Tuomet jo dar nepažinojau, tik vėliau supratau, kad tai unikalios dvasios ir ypatingos širdies žmogus. Bet aš tikėjau ir kažkokiais keistais ženklais, o mano močiutė, kaimo moteris, man vis sakydavo: „Nespjauk į šaltinėlių, kad netektų atsigt iš jo vandenėlio...“ Tad bibliotekoje kažko

Arūnas Sniečkus. 2019 m.

pasiskaičiau, pašnekėjau ir po poros savaitių sužinojau, kad pasirinko mane!

Atvažiavau į Vilkiją 1990 m. sausio 7 dieną, ir patyriau labai panašų jausmą, kaip persiritęs per užšalusį griovį į Viliaus Orvydo sodybą. Tarsi užsidarė ano pasaulio durys, ir aš patekau į visiškai kitą erdvę. Čia dar remontas vyko, bet tarsi būčiau išgirdęs vidinį balsą: „Čia tavo vieta.“ Kai aš pirmą kartą likau nakvoti, siautė rudens vėtra, ir naktį kai driokstelėjo – lūžo vienas legendinės dvikamienės Juškų liepos kamienas. Galvoju, blogas ženklas! Bet po to buvo ir gražių dalykų. Kitą kartą rytą guliu ir prisimenu, kad dar viena Juškos liepa yra Antalių (Vilkijos apyl.) kaime, jos uokse jis knygas laikė, kai šiek tiek vertėsi knygnešyste, reikia ją nufotografuoti. Pasiskolinau aparatą, nufotografavau tą liepą iš visų pusių, ir ką jūs manote? Kitą rytą ji nuvirto...

Taigi, įsikūrėte tuščiame istoriniame pastate. Ar pradėjęs darbuotis gavote kokių pasiūlymų, nurodymų ar patarimų, koks muziejus turėtų būti, kaip jį kurti?

Susiklostė keista situacija: įsikūręs Vilkijoje, vėl nuvažiavau į Kauno r. Kultūros, švietimo ir sporto skyrių prašyti, kad jie suformuotų kokį biudžetą, skirtų lėšų muziejaus kūrimui, bet

vienas iš vadovaujančių žmonių pareiškė, kad jokių lėšų neskirs. Sugrįžęs į Kauną, „Atgajos“ tarybą, suabejojau: „Gal man trauktis?“ Tada Saulius Gričius sako: „Kurti muziejų buvo tavo idėja?“ „Mano.“ O jis: „Tai kas, jei ne tu?“ Tada pamaniau: mirsiu, bet nepasiduosiu.

Po trijų mėnesių nuotaika vėl subjuro, kur benueičiau – visur tas pats atsakymas. Supratau, kad turėsiu būti savotišku XX amžiaus ubagu: teks vaikščioti kaimuose pas žmones ir už dyką prašyti muziejui daiktų... Pasiteiravau Vilkijos kunigo, gal jis galėtų po pamokslą kreiptis į parapiją – pagalvojau, miestelyje gyvena trys su puse tūkstančio gyventojų, t. y. apie 800 šeimų, tad jei iš kiekvienos šeimos gaučiau po daiktą muziejui, būtų pradžia....

Tuo metu jau žinojau, kokį muziejų noriu sukurti: nedarysiu stendų, tiesiog bandysiu atspindėti žmogų, jo dvasią. Pažintis su tėvu Stanislovu ir Viliumi Orvydu – tarsi kito pasaulio žmonėmis – man padėjo suprasti, kad noriu matyti muziejų kaip vietą, turinčią savo dvasią. Tiesa, tuomet aš Antano Juškos dar nepažinojau, bet taip gavau didelę dovaną – po truputį jį pažinti, suprasti, koks ypatingas žmogus jis buvo.

Tad pasinėriau į eksponatų paieškas ir greitai gavau dar vieną gražų ženklą: Babtuose susipažinau su Marija Makauskiene, mokytoja, įkūrusia Kraštotyros muziejų, kuris tuo metu buvo vienas populiariausių Lietuvoje. Paaiškinau jai, kas aš toks ir ko ieškau, o ji, pasižiūrėjusi man tiesiai į akis, sako: „Vaikeli, einam, aš Tau kai ką padovanosiu.“ Ir ji paduoda knygelę – iš karto pamačiau, kad tai Smetonos laikų leidinys, o titulineame puslapyje įrašyta: „J. Tumas. Broliai Juškos-Juškevičiai“¹. Tai buvo pirmasis šio muziejaus eksponatas. Galvoju, Dieve, koks geras ženklas, juolab kad joje – antspaudas su Vyčiu, ant kurio užrašyta: „Vilkijos viešoji biblioteka“. Šią knygelę buvau matęs Vilniuje, Martyno Mažvydo bibliotekoje, bet nesitikėjau ją gauti (tiesa, dabar jau turiu ją keturias). Tad kai manęs klausia, koks daiktas muziejuje vertingiausias, sakau, kad ši knygelė. Man ji neįkainojama. Tai, žinoma, labai subjektyvu. Po kurio laiko susigriebiu, kad jau ketvirtas mėnuo dirbu, bet dar nesu gavęs atlyginimo. Aš jį visai pamiršau – iš santaupų gyvenau. Ir

1 J. Tumas. *Lietuvių literatūros paskaitos*. 1–7 tomai. Kaunas, „Vaišos“ b-vės leidinys, 1924–1925m. 918 psl.: [T. 1] *Lietuvių literatūra rusų raidėmis. Broliai Juškos-Juškevičiai*. Juozas Tumas-Vaižgantas. 1924 m., 124 p.

Muziejų puošia Vidos Sniečkuvienės šiaudiniai sodai.

jie mane užmiršo. Važiuoju į Švietimo skyrių, o ten sako: „Tokio etato nėra.“ Tad mane kuriam laikui įdarbino Padauguvos (Vilkijos apylinkės) Kultūros centro metodininku, bet neilgai trukus įsteigė ir muziejinių etatą. Beje, konkurse buvo sąlyga: muziejų pasiryžęs kurti žmogus turėjo jame ir gyventi, tad mane čia ir priregistravo. Tokia įdomi pradžia.

Tai pirmuoju kelrodžiu ir tapo minėtoji J. Tumo-Vaižganto knygelė su brolių gyvenimo, darbų aprašymu ir įsimintinais Antano Juškos apibūdinimais: „Žodžiais ir dainomis kun. Antanas sapnuote sapnavo ir nemiegodamas kliedėjo“? Antano Mockaus rūpesčiu, sovietmečiu buvo naujai išleisti Antano Juškos užrašytų dainų rinkiniai (1954 m. – trys „Lietuviškų dainų“ tomai, 1955 m. – du „Lietuviškų svotbinių dainų“ tomai su veliuoniečių vestuvių „Svotbine rėda“²), o jo monografija, skirta broliams Juškoms, pasirodė tik 2003-aisiais, jau po autoriaus mirties...

Pirmieji keletas metų – archyvai, naršymai, ieškojimai, bendravimas su įdomiais žmonėmis.

2 Pasak Antano Mockaus, Antanas Juška buvo užrašęs apie 7000 dainų ir 1852 jų melodijas (į dainų rinkinius pateko 2772 dainos, kitų rankraščių likimas nežinomas).

Supratęs, kad Antano Juškos muziejų turėsiu kurti savo lėšomis, tariau sau, jog visų pirma turiu tą žmogų pamilti. Juolab kad mane jau buvo užkabinusi ir Jono Basanavičiaus frazė: „Kunigas Antanas Juška užsipelno amžinos ir nemirštančios garbės“. Nuvažiavęs į M. Mažvydo biblioteką per porą dienų persirašiau kartotekos nuorodas, kas kada apie Juškas rašyta, bet vėliau pastebėjau, kad iš viso tėra kokie keturi penki pagrindiniai šaltiniai, kurie vėliau vis perrašomi, o gyvo žmogaus portreto juose visiškai nėra. Radau ir Bronės Tolutienės darbą „Jonas Juška leksikografas“ (1961), bet jis – visiškai mokslinis³. Tada nutariau išvaikščioti visas parapijas, kuriose Antanas kunigavo. Pasiėmiau žemėlapi – Zarasai, Obeliai, Antazavė, Pušalotas, Lyduvėnai, Vilkija, Veliuona, Alsėdžiai... Vaikščiodavau po kaimus ir ieškodavau seniausių vietinės kilmės žmonių, o su jais aiškindavausi, ar ir jų proproseneliai kilę iš tos vietos. Tokius atradęs, klausinėdavau, gal jų seneliai ką nors pasakojo apie tokį kunigą Antaną Jušką.

3 Bronė Tolutienė 1955 metais apgynė filolog. m. kand. laipsnio disertaciją „Antano Juškos lietuvių kalbos žodynas“. Jos pagrindu parengta publikacija paskelbta mokslo leidinyje *Literatūra ir kalba*, V., 1961, t. 5, p. 87–377.

JUOZAS TUMAS-VAIŽGANTAS APIE ANTANO JUŠKOS VEIKLĄ VILKIJOJE IR VELIUONOJE:

<...> Dabar jo visur buvo pilna: per krikštynas, vestuves, laidotuves, darbymetę ir nuobaigas, per poilsį. Dažnai jį matydavo pabarėje kur ant akmens atsisėdusi, beužrašinėjanti iš kurios darbininkės dainą. Per darbymetę negailėdavęs nė rublio, bet tik jam dainuotų. Kitu metu giesmininkėms pavilioti skyręs po 5, net iki 30 kapeikų už betkurią, ilgą ar trumpą padainuotą dainą. Tai buvo nemaži pinigai, ypač kai jis pats už Mišias tegaudavo po 30 kap.

Kun. Antanas būdavo ir Vilkijos dvare. Bet anų laikų ponija laikė jį „maniaku“, net leisdavo savo vaikams iš jo pasityčioti. Jis gi į viską „dobrodusznie“ atsakinėjo, už nieką nepyko. Taip ir reikėjo. Jis buvo vienas pirmųjų naujo kelio skynėjų. Užtat žmonės jį iki šiol tebeatmena. Jadvygai Juškaitei (dabar mokytojai; kun. Antano bendravardei, ne giminei) teiraujantis čia kalbos dalykų, viena senelė pertarė: „Tamsta mane kamantinėjai, kaip kitados Vilkijos kunigas Juškevičius: jis bet-ką prašė dainuoti ir visokių žodžių klausinėjo“. <...>

Atvažiuodamas į Kauną, kun. Antanas visuomet užeidavo į vyskupą Valančių ir su juo ilgai šnekėdavos apie lietuvių literatūros reikalus. „Skubyk, tėvaiti, skubyk savo raštus leisti. Nevilkink ilgai – bus tai dalykas“, kalbėdavo ganytojas. Tuos jo žodžius dažnai minėjo kun. Antanas.

O buvo kas gelbėti. Baudouin’as mena Antaną Jušką surinkus į 70.000 žodžių, kurių kiti žodžiautojai nėra įsitraukę į savo žodynus. Mano paties sumetim

(Sk. „Lietuvių Laikraštį“ N 2), tebus į 50.000 žodžių. Bet ir tai tiek, jog sunku įtikėti, jog vieno žmogaus ir vieno amžiaus buvo gana tokiam darbui padirbti. Be žodyno juk kun. Antanas buvo dar užrašęs 5.624 dainas ir ar ne 2.000 jų gaidų. Ir vis dar nebuvo gana. Tik viena dalis tų gaidų, išleistų Krokuvos mokslų akademijos, sudarė labai storą tomą in 4°.

Lietuvių tautos literatūros turtas kun. Antaną žavėte žavėjo. Visa siela atsidėjęs folklorui, liautis nebegalėjo. Jis, it girtuoklis, ima trokšte trokšti vis daugiau patirti lietuvių senovės, jų kalbos ir būdo, visų paslapčių. Gerokai paerzintas tuo, jog, gerai mokėdamas gimtosios kalbos, pasirodo težinas vos mažytę dalelę žmonių vartojamojo leksikono. Jo težinama vos keletas tūkstančių žodžių, o nemokytų sodiečių, laukininkų ir girininkų, žinoma į kelias dešimtis tūkstančių ir vis jiems maža, vis dar tebesiskolina iš kitų.

Ima tad knisti giliają žmonių žinyno šaknį ir laimėja tiek, jog net galva jam ima suktis nuo nustebimo, darbo ir džiaugsmo. Žodžiais ir dainomis kun. Antanas sapnuote sapnavo ir nemiegodamas kliedėjo. Be užrašomos knygelės niekur nėjo, nė į klausyklą nesisėdo. Klausio išpažinties, ypač moterų, kurios paprastai mėgsta plačiai nusipasakoti, gal daugiau tėmydamas kalbos, neg nusidėjimo mažmožių, ir ką pajutęs, pertraukia penitentą paprastąja savo pertarme: „ p a-p a-p a!“ (lauk) ir ima užsirašinėti. Iš to kilo net įtarimas, jog kunigas neleistinai žymisi nuodėmes, tur būt, pasinaudoti jomis.

Iš Doc. p. e. J. Tumas. *Lietuvių literatūra rusų raidėmis ir Broliai Juškos-Juškevičiai*. [Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas], Kaunas, 1924, p. 89–93.

Pradėjau nuo Veliuonos, ir, įsivaizduojate, užeinu pas pirmą močiutę – jos nameelis toks senas, lubos žemos – būčiau pakaušį nusitarkavęs, o ji vis apie Petrą Cvirką pasakoja, nes kai jis mokėsi, ten nuomojosi kambarėli... Sakau: „Teta, man Juška rūpi“ (beje, net P. Cvirkos biografijoje radau epizodą apie Antano Juškos vaikystę, kaip jis 1831 m. lauknešėlius sukilėliams nešiodavo...). Ir staiga ta moteris pradėjo man pasakoti labai gražią istoriją, ir visiškai kitaip skambėjo jos kalba: pasikeitė tarimas, ėmė vartoti žodžius, kurių net nesuprasdavau. Jos kalboje nebebuvo nė vieno mūsų laikui būdingo keiksmazodžio, kuriuos aš prieš tai iš jos girdėjau, dar keičiau – ji pasakojo apie kunigą Antaną su meile – atrodo, kaip gali mylėti niekad nematytą žmogų? Klausiu, gal čia kunigo bendravardis kunigavo? Ne, sako, jis dar mano proprosenelę supiršo... Pasirodo, tie pasakojimai buvo perduodami iš kartos į kartą.

Pirmieji mano metai buvo skirti tokiam vaikščiojimui, savotiškai medžioklei, bet taip susidariau įspūdį, kad Antanas Juška buvo tiesiog palaimintas žmogus. Juk žmonėms labiau būdinga atsiminti visokius suklupimus, o čia – nė vienos dėmės, nė vienos nuoskaudos, vien tik žmogaus grožį prisimena. Keliaudamas pėsčiomis patyriau daug nuostabių dalykų. Ieškodavau seniausių pastatų ir seniausių medžių: sėdžiu, pavyzdžiui, Obeliuose, žiūriu – kelias nuo bažnyčios leidžiasi, gal ir Juška juo leidosi? Atsiremiu į seną medį ir galvoju – gal ir Juška jį matė? Bažnyčiose teko liesti tų laikų arnotus: galbūt jis juos dėvėjo? Tokiose vietose pradeda veikti vaizduotė... Iš ten, kur Juška kunigavo, bent po kelis daiktus parsinešiau kaip simbolinį priminimą, nors akmenį iš šventoriaus. Praėjusią vasarą su Vidute vėl apvaikščiojome visas Juškų vietas – tik Pušaloto ir Alsėdžių bažnyčių šventoriai yra išlikę beveik neliesti, trinkelėmis neiškloti, kitur jau euroremontai padaryti...

O muziejininkystės abėcėlės mane išmokė Maironio muziejaus rinkinių saugotoja Dalia Laurinavičienė. Ji parodė visus Kazanėje, Sankt Peterburge leistus Juškų leidinius, net leido juos išsinešti į namus, kad galėčiau viską perskaityti... Man buvo labai įdomu, nes, tarkim, Juškos žodyne buvo žodžių, kurių nė nežinojau...

Kartą Kauno rajono laikraščio žurnalistas Romas Poderys užsiminė, kad apie Juškas buvo

parašyta disertacija⁴. Kur jos ieškoti? Nuvykstu į Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyną. Iš pradžių manęs nenorėjo ten įleisti, bet netrukus jau sklaidžiau A. Mockaus disertaciją – man net leido ją nusikopijuoti! Viską išsistudijavau, bet tarp eilučių jautau, kad labai daug kas liko nepasakyta.

Dar ieškojau Marcelino Jaruševičiaus akvarelės su brolių Juškų kapais Kazanėje. Taip kelias atvedė į Lietuvos literatūros ir tautosakos institutą, o ten man nurodė žmogų, kuris gyveno visai greta ir prisiminė, kad kažkur palėpėję ją matė... Taip susiradau ir A. Mockų, tikrą Juškų mylėtoją, nugyvenusį labai įspūdingą ir sudėtingą gyvenimą⁵. Aš jam buvau visai svetimas žmogus, tad jis iš pradžių bendravo labai santūriai – maža, kas čia kuo domisi. Kai kitą kartą nuvažiauvau pas Mockų, jis tik pravėrė duris

4 Antanas Mockus (1918–1995) disertaciją „BroLIAI Juškos – lietuvių liaudies dainų rinkėjai ir leidėjai“ Lietuvos kalbos ir literatūros institute apsigynė 1956 metais, 2003 m., jau po autoriaus mirties, ji buvo išleista (parengė Stasys Skrodenis).

5 1998 m. išleista A. Mockui skirta knyga: *Antanas Mockus – tautosakininkas, pedagogas, kultūros veikėjas*. Sudarė V. Mockienė, R. Norkevičienė. Vilnius: Leidybos centras, 1998.

ir maloniai atsiprašė, kad nebeturįs ką daugiau pasakyti. Bet tąkart aš užsispyriau, neleidau jam tų durų uždaryti, ir jam tai patiko – žmogus atsivėrė, pasakojo man istorijas apie Antaną Jušką, o aš netikėjau savo ausimis: jos buvo perpasakojamos iš kartos į kartą nieko nekeičiant, išmoktos tarsi eilėraščiai! Tąkart Mockus mane išlydėjo jau kaip savą žmogų ir prasarė: „Žinote, Arūnai, išsipildė mano didžiausia svajonė.“ Klausiu: „Leisite savo knygą?“, o jis: „Ne, Juškas leidžia parvežti į Lietuvą.“ Tai buvo 1990 metų rudenį, gal rugsėjo pirmosios dienos.

Atgimimo metai ir vėl simbolinė data – praėjus 110 metų nuo A. Juškos mirties iš Kazanės buvo parvežti brolių palaikai...

Antanas Juška mirė Kazanėje 1880 m. lapkričio 1 d., išvydęs išleistą tik pirmąjį savo dainų rinkinio tomą⁶. Grįžau namo ir galvoju: „Jergau, aš kuriu muziejų, o jie važiuoja Juškų palaikų parvežti be manęs!“ Tada prisiminiau, kad kartu su Nagliu Puteikiu, Audriumi Penkausku mes,

6 Lietuviškos dainos, užrašytos par Antaną Juškėvičę apigardoje Pūšalačiu ir Velūnós iš žodžiu lietuviu dainininku ir dainininku. [Kn. 1, laida 2]. Казань, 1880.

atgajiečiai, šalia Vilniaus tvarkėme Bradeliškių piliakalnį ir kitas vietas. O A. Penkauskas tuo metu dirbo Kultūros paveldo departamento direktoriumi. Tad nuvažiuoju, paaiškinu situaciją, o jis sako nežinąs, ar galėsiąs kuo padėti, nebent vykčiau savo lėšomis. Sakau: „Aišku, savo lėšomis, tik paimkite!“ Vėliau sulaukiau Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto direktoriaus Jono Lankučio laiško – kviečia į paskutinį posėdį dėl Juškų palaikų perlaidojimo, o mane gripas paguldęs. Vis tiek važiuoju, sėdžiu salėje, klausau, o beposėdžiaujant Vytautas Urbanavičius vis žvilgčioja į mano pusę: „Ko jūs čia taip prakaituojate?“ Pasakiau, kad sergu. Klausia: „Tai ko atvažiavote?“ „Taigi Juškas perlaidoti ruošiatės!“ Jie susijaudino, susigraudino ir nusprendė paimti mane į Kazanę, septintuoju, tik būčiau ten važiavęs tokiu uždaru belangu autobusiuku, kuriuo turėjo būti parvežtas išlikęs Jono Juškos antkapis, kapo tvorelė ir palaikai, nes lėktuvo bilietai jau buvo nupirkti... Aš, žinoma, sutikau, bet ir vėl jie manęs pagailėjo – skridome visi... Kiek anksčiau į Kazanę nuvyko A. Mockus bei Kultūros paveldo departamento atstovai A. Penkauskas ir Bronius Kašelionis, vėliau – archeologas V. Urbanavičius, tremtinių palaikų pervežimo patirties jau turintis Henrikas Paulauskas, operatorius Rimas Oškiniš ir aš.

Mockus jautė didelę širdgėlą, kad taip ilgai nesisekė išpildyti paskutinio Antano Juškos noro: „Ilsėtis ant Nemuno kranto po ošiančiais medžiais“. Apie palaikų perlaidojimą yra rašyta jo knygoje⁷, „Veliuonos“ monografijoje⁸, V. Urbanavičius su R. Oškiniu tada viską filmavo. Bet buvo detalių, kurios iki šiol niekur nepamintėtos. Mačiau, kaip Mockus verkia, nes jam buvo pasakyta, kad A. ir J. Juškų kapai sunaikinti. Jis savo užrašų knygelėje buvo nusipaišęs schemą, kur tie kapai, išmatavęs jų koordinates, ir staiga – toje vietoje eina asfalto takelis. Mums duoda leidimą asfaltą daužyti, bet pareiškia, kad ten ir šiluminė trasa nutiesta, tad daugelis kapų sunaikinta, o kaulėliai į bendrą kapą palaidoti, kas dabar atrinks? Ir prisimenu, kaip gražiai Urbanavičius pasakė: „Gerbiamas

7 A. Mockus savo kryžiaus kelius, nueitus rūpinantis brolių Juškų palaikų pargabenimu, aprašė straipsnyje „Brolių Juškų sugrįžimas į Lietuvą“ (*Kultūros barai*, 1994, nr. 11, p. 68–73; perspausdinta ir monografijoje (p. 246–260)); šios kelionės atsiminimais dalijosi ir kiti jos dalyviai.

8 Arūnas Sniečkus. Sugrįžimas praeitin. (Apie brolių Antano ir Jono Juškų palaikų perlaidojimą). Iš *Veliuona*, Sudarė Vida Girininkienė, Povilas Krikščiūnas, Irena Seliukaitė. Vilnius: Versmė, 2001, p. 719–727.

Mockau, nenusiminkite, nesvarbu, kad ten palaikų nebėra, bet ta žemė, kurią A. Juška savo nugara lietė, yra šventa. Mes tos žemės parsivešime.“ Dar klevas šalia augo, po jo šaknimis mes ir kasėmės... Ir staiga kažkas dunkstelėjo, kastuvas atsitrenkė į dėžę – Jono Juškos karstą. Nežinau, kodėl, bet broliai buvo palaidoti giliau, nei įprasta. Tada darbo ėmėsi V. Urbanavičius. Netrukus dunkstelėjo ir Antano karstelis. Duobėje vietos tik dviem, Urbanavičius apsidairė: „Kam dabar suteiksime garbę Antanuką kelti?“ Stoviu šalia duobės ir galvoju – manęs tikrai nepasirinks, bet išbandysiu įtaigą... Mane močiutė mokė: išgirdęs pirmą širdies tvinksnį, nebegalvok, bet veik, ir niekada neapsiriksi. Aš tik susikaupiau, žiūriu į jį: „Aš, aš...“ Ir staiga jis man mosteli: „Lipkite jūs!“

Man buvo labai gera iškelti tą žmogų savo rankomis. Kai aš paėmiau jo galvelę – kaukolę, H. Paulauskas dar pasiūlė: „Arūnai, užsimauk pirštines, juk jis šiltinės ligonius slaugydavo.“ Niekas tiksliai nežino, nuo ko jis mirė, yra tik žodinis pasakojimas. O aš pakėliau akis į tą žmogų: „Kai jūs žinosite apie Antaną Jušką tiek, kiek aš žinau, tai bus gėda mautis pirštines...“ Žinoma, jo drabužėliai, sutana, stula, jau buvo pradėję plyšti, bet ant kaklo pamatau virvukę – kryžiuokas, pamėginu ją nutraukti, bet ji netrūksta... Ir dabar nežinau, kodėl. Dar buvo akimirka, kai šepetėliu sluoksniu po sluoksniu valydamas karsto dangtį, radau gėlių puokštę – žinoma, negyva ji buvo, bet spalvos dar išlikę. Man buvo tokia pagunda tas dvi relikvijas turėti muziejuje! Suvokiau, kad nedera, bet vis dėlto ryžausi paklausti Urbanavičiaus, ar nebūtų įmanoma, atlikus visus tyrimus, jas pasilikti. O jis taip gražiai pasakė: „Arūnai, juk žinote, kas atiduota žemei, turi žemėje ir likti.“ Dar viena graži detalė – Juškų palaikai buvo sudėti į aksomu aptrauktą dėžę, kurioje 1978 m. į Vilnių iš Tolminkiemio buvo vežami Kristijono Donelaičio palaikai – atlikti tyrimams, ar palaikai tikrai jo...

Jeį nebūčiau ten buvęs, kažin ar dabar čia kalbėtumėmės. Drąsiai galiu pasakyti, kad šis žmogus tapo man kelrode žvaigžde... Aš visą gyvenimą ieškojau dvasios mokytojų, iš pradžių juo buvo tėvas Stanislovas, po to – Vilius Orvydas, o iš tų senovės žmonių manęs dar niekas nebuvo parklupdęs prieš savo nuopelnus, o prieš tą žmogų... O dar kai tos istorijos pasipylė, tokios žavios, gražios. Ir iš Vaižganto, Mockaus, Tolutienės paimitos, ir mano paties užrašytos... Sunkiausiomis akimirkomis galvodavau: šiame

name esu nepakeičiamas žmogus – aš kasiau Jušką, aš paskutinis gyvai girdėjau Mockaus ir tų bobučių pasakojimus...

Brolius Juškas priglaudė Veliuonos bažnyčios šventorius, bet gyvai juos atsimenate ir ta atmintimi dalijatės čia, muziejuje. Tad kaip jis augo, pildėsi? Negi viską patys sulasiojote, savo rankomis sunešėte ar sukūrėte?

Daug eksponatų ant savo kupros parsinešiau. Tarkim, vieną skrynią net du kilometrus ant kupros tempiau – dabar nebepaneščiau. O buvo taip: einam, o prie kelio troba stovi – jau be langų, visiškai tuščias namas. Žiūrim, o vidury kambario – tapyta skrynia. Ką daryti? Juk nepaliksi. Vykintas Vaitkevičius ją man ant nugaros užkėlė, virve prisirišau ir parsinešiau. Neretai tapytas skrynias rasdavau tvartuose, arba, tarkim, lašinius jose laikydavo – man širdis plyšdavo. Dar vieną skrynią radau Ringovės (Vilkijos apyl.) kaime, susitariau su šeimininkais, kad atvažiuoju jos pasiimti, o pasirodo, šalimais kuriasi kaimo turizmo sodyba, kurios savininkas pasiūlė daugiau.... Pirmąkart mano gyvenime vyko aukcionas: nebuvo ta skrynia ypatinga, bet iš principo nenusileidau, atrodo,

Šalia liaudies meno - ir A. Sniečkaus sukurtos medžio skulptūros.

150 litų už ją paklojau. O dabar pasižiūrėjau internete (pastaruosius dvejus metus Kultūros ministerijos nurodymu man teko užsiimti muziejaus daiktų vertinimu – tikrosios vertės nustatymu) – kokių gražių skrynių pardavinėja, net su kosmologiniais motyvais! O kaina – nuo 80 iki 150 eurų. Jei būčiau pamatęs iš Alsėdžių ar Pušaloto, A. Juškos vietų, būčiau nupirkęs muziejui – kunigas Antanas kviestas nekviestas eidavo į visus namus, tad yra tikimybė, kad dar XIX a. matė tas skrynias. Bet daugiausia senų, gražių daiktų, kuriuos jis tikrai galėjo matyti, buvo ne mano kišenei. Kaimo turizmo sodybų savininkai ir kolekcininkai man iš po nosies išveždavo labai gražius dalykus. Na, negalėjau tiek sumokėti...

Dar vienas gražus epizodas. Eidavau kaime pas vieną moterį pieno nusipirkti. Kartą ji pakvietė nusileisti į rūšį, žiūriu, o ten ant lentynos toks žalias ąsotis stovi. Klausiu: „Gal galėtumėte tą ąsotį man perleisti?“ O ji: „Negaliu, ten taukai supilti.“ Sakau, palaukite, ir tekinas kokius du kilometrus namo – kaip tik buvau naują ąsotį nusipirkęs, lyg ir liaudišką. Atsinešu jį: „Maimom!“ Ji sako: „Jūsų gi naujas!“ O aš: „O jūsų

senas!“ Perpilame taukus, plaunu kieme tą ąsotį, eina pro šalį kaimynė ir klausia: „Kas čia per žmogus pas tavo?“ Ai, sako, čia iš Mongirdynės (taip ši namą vadino pagal paskutinės savininkės, gydytojos akušerės ankstesnę pavardę). Supratuosi, kad aš medžioju senus daiktus, sako: „Ir aš, vaikeli, turėjau, tik vakar išmečiau už kluono.“ Nueinu, o ten – porcelianinis ąsotis ir toks baltas dubuo su paausiuotais pakraštėliais, tik metant sudužęs į dvi dalis. Klausiu: „Iš kur juos gavote?“ Sako, sesuo buvo vienuolė Karaliaučiuje, kai rusas užėjo, ji bėgo ir išsinešė kunigo apeiginius indus. Dar atnešė pūsto stiklo, paausiuotą, perlamutru puoštą taurelę. Taip nutikdavo. Aš daiktus mainydavau, dažniau pirkdavau... Tarkim, apdaužytas lygintuvas kainavo penkis litus, sveikas – dešimt litų. Už fotografijas po litą mokėdavau. Na, atlyginimas mano buvo menkas, greitai išleisdavau tuos pinigus, tai mano kaimynai – tokie šilti žmonės, dzūkeliai nuo Stakliškių, – žiūrėk, jau ateina su kokiais barščiais, sako: „Pavalgykit, matėm, visą dieną lauke...“

Va, lovatiesė... Jau pas kitą moterį pradėjau imti pieną ir vieną šaltą žiemos dieną žiūriu: jos durys storais vinimis apkaltos lovatiesė. O ji kaip tapybos darbas atrodo, tiek ten spalvų! Kiek aš jos prašiau... Galiausiai man ją tik paskolino. Aišku, ji ne XIX, o XX amžiaus pradžios. Dar vienos lovatiesės labai graži istorija. Skambina moteris iš Raudondvario ir klausia: „Ar nepriimtumėte keleto mano daiktų? Lovatiesę turiu, dar dėžutę dažytą, nes sūnus pasakė: „Motin, kai mirsi, viską sudeginsiu...“ Kartą paskelbiau, kad sumokėsiu 50 litų tam, kas man atneš prieškarinę muziejaus namo fotografiją. Ir pradėjo man nešti fotografijų albumus. Gaila, dažnai žmonės jau savo senelių fotografijose nepažindavo, o pasakyti, kas yra šalia, dar sunkiau. Be parašų jos tarsi bevertės, bet man vis tiek labai gražios. Nevalingai panirau ir į tuos dalykus. Ar neįdomu, kaip čia viskas atrodė?! Antano Juškos XIX a. aplinkos nebeatkursi, tik XX a. pradžią, bet juk tais laikais lėčiau viskas keitėsi. Kokių tik fotografijų nesunešė! Ir vis įrodinėja, kad tai buvęs Juškos namas. Vis dėlto vieną fotografiją su šio namo vaizdu iki restauracijos gavau. Kiek dabar čia likę autentikos? Na, balčiai likę seni, viename namo gale išlikę visos senos sienos...

Dar noriu klausti apie daugelio prisimenamą, ne vienerius metus muziejuje kabojusį juostų kilimą ir

Iš 64 jaunamarčių juostų susiūtas Nemajūnų bažnyčios kilimas, apie 4 m ilgio ir 3 m pločio. 2019 m.

jo skaudžią istoriją. Iš kur jis į muziejų buvo atkeliavęs ir kodėl vėl iškeliavo?

Mums asmeniškai ši istorija tikrai buvo skaudi. O buvo taip. Vieną rytą galvoju: kur čia dar ką nors sumedžioti? Paėmiau Lietuvos žemėlapi, išsitiesiau ant stalo, o vaikystėje su kiemo vaikais buvome sugalvoję žaidimą: pasukame Kauno rajono žemėlapi ir bakst pirštu, o tada turime sėsti į autobusą, nuvažiuoti į tą vietą, tarkim, Pilioną ar Zuikinę, ir sugrįžti pėstute. Ir aš taip pasukau ir pataikiau prie Birštono: Nemajūnai. Na, su Juška ta vieta nesusijusi, bet, manau sau, pavaikšciosiu. Pasiekęs kokį kaimelį ar bažnytkaimį, apžiūrėdavau kapines, o po to – kapinių sąvartyną, dar bandydavau patekti į bažnyčios palėpę: kartais ten atrasdavau apleistų, niekam nebereikalingų daiktų.

Tad nuvažiuoju, kapinių šiukšlynėlyje žiūriu – metalinis kaltas kryžiukas, pasiimu ir užeinu bažnytelėn. Ten radau močiutę, mes iškalbėjome, pradėjo pasakot apie bažnytelę, o aš

klausiu: „Teta, ar galima būtų pažiūrėti, kas pas jus pastogėje?“ Sako: „Kad kunigo nėra.“ Tai, sakau, aš tik pažiūrėsiu, gal kas įdomaus, gal ko nereikia...“ Atsimenu, ten tokie statūs mediniai laiptai, užlipau, ir man akys apraibo: guli kalnas juostų! Paskui žiūriu – jos susiūtos. Ir tuomet man ta močiutė papasakojo, kad senais laikais, kai mergos tekėdavo, mylimajam užrišdavo prie altoriaus juostą. Bet gal prieš pusantro šimto metų viena Nemajūnų nuotaka visam pulkui juostas padovanojo, ir vieną paliko bažnyčiai. Kitos mergos sako: „Kuo mes blogesnės?“ Taip ir jos pradėjo dovanoti juostas bažnyčiai. Tad jei tikėtume šia istorija, kiekviena juosta buvo vis kitos jaunamartės. O kai jų susikaupe labai daug, pirmaisiais XX a. metais susėdo kaimo moterys ir susiuvo į vieną kilimą, kurį klodavo prieš Didįjį altorių santuokos, krikšto ir kitų ypatingų švenčių metu. Ir, sako, įvyko stebuklas. Pirmojo pasaulinio karo metais užsidegė bažnyčia. Žmonėms pavyko ją užgesinti, bet viskas buvo aprūkę, pajuodę, tik du daiktai

liko visiškai švarūs – Dievo Motinos paveikslas ir tas kilimas. Aš jį visą išvarčiau, apžiūrėjau ir labai nustebau, kad neradau jokių kandžių žymių. O jis, sakė, jau kelis dešimtmečius palėpėje guli. Pagalvojau: kuo A. Juška garsus? Vestuvinių papročių aprašais! Pušaloto, o ypač veliunoniečių „Svotbine rėda“. O čia – nuotakų kilimas! Tada pradėjau važinėti pas tą kunigą ir prašyti, kad atiduotų juostų kilimą muziejui. Niekaip nepavyko susitarti. Nuvažiudavau pas jį, o jis tai „Amerikos balso“ klauso, tai dar kažko, sako: „Atvažiuok kitą kartą.“ Ir vieną pavasarį randu jį sode – jis išniro iš už žydinčių obelių ir lyg nušvito mane pamatęs. Tai vėl, sako, kilimo atvažiavai? Sakau: „Nors metams man jį paskolinkite.“ Iš „Atgajos“ turėjau antspauduotą patikinimą, kad aš ne koks nedorėlis. Taip ir sutarėme, surašėme tokį raštą... Po metų vežu tą kilimą grąžinti. Radau kunigą bažnytėlėje, o jis sako: „Tai grąžinti norėsi?“ Sakau: „Taip.“ „Ai, sako, vaikelai, tu ir turėkis, mums čia nereikia – taigi nauji kilimai yra.“ O aš iš to džiaugsmo nepaprašiau, kad jis man sugrąžintų tą popierių... O po to pradėjo tas kilimas garsėti. Vieną kartą atvažiavo muziejininko, liaudies meno žinovo Pauliaus Galaunės žmona, menotyrininkė Kazimiera Galaunienė. Pamačiusi juostų kilimą, ji

net prisėdo: „Įsivaizduojate, mano vyras tris dešimtmečius ten važinėjo, bet kilimo negavo...“ Pasirodo, jis žinojo tą kilimą. Vėliau ir iš nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus buvo atvažiavę, mainais man siūlė net du kitus juostų kilimus, bet aš nemainiau. Tokių kilimaičių yra, bet šis – pats didžiausias, ir jeigu tikėtume ta istorija, kiekviena jo juosta austa ir dovanota kitos mergaitės. Kitais atvejais moterys tiesiog pririnkdavo juostų ir jas susiūdavo. O po to priėmė įstatymą, kad bažnytinio meno paveldą privaloma grąžinti į bažnyčias. Ir mes tapome pirmąja jo auka – tiesiog atidavėme tą kilimą (vėliau Nacionalinis muziejus sustabdė tą procesą – jie juk turi milžiniškus bažnytinio meno fondus). Tad iš esmės viskas teisinga – jisai sugrįžo į savo gimtuosius kraštus. Iš pradžių norėjo jį perimti Sakralinio meno muziejus, Prienų kraštotyros muziejus, bet jis nukeliavo į Nemajūnus. Tiesiog mes buvome prie jo labai prisirišę: jisai buvo beprotiškai gražus ir darė labai stiprų poveikį. Nors gal tai tik mano įsivaizdavimas. O Nemajūnų bažnyčioje jis buvo patiestas ant grindų. Laimė, kai dievdirbys Algimantas Sakalauskas tapo Prienų savivaldybės Tarybos nariu, ėmė rūpintis, kad labiau jį saugotų, o aš daugiau ten nebevažiavau...

Šis muziejus neįsivaizduojamas be judviejų su Vidute pasakojimų, esate tapę neatsiejama jo dalimi, sakinės tradicijos tęsėjais...

Buvau tylenis, o dirbant muziejuje tenka kalbėti. Atėjęs į šį namą pagavau save, kad maštau rusiškai: vaikystėje užaugau apsuptas rusų, iš pradžių Panemunėje, po to – Šančiuose. Pasidarė gėda, kad nežinia kaip kalbu. Tad susivežiau iš tėčio bibliotekos visus istorijos, kalbotyros darbus, prisipirkau plokštelių, kuriose Laimonas Noreika, Vytautas Paukštė skaito poeziją, K. Donelaičio „Metai“ įrašyti... Ėmiau klausytis jų tarties. Po to ekspedicijos: grįžtu iš Žemaitijos – žemaičiuoju, grįžtu iš Dzūkijos – dzūkuoju. Jau ir pagyrimo už taisyklingą kalbą esu sulaukęs.

Dar esu pastebėjęs, kad kai pradedu kalbėti apie A. Jušką, negaliu sustoti. Net pastabų gavau, kad kankinu žmones po tris valandas. O kartą studentai iš Vytauto Didžiojo universiteto paprašė, kad papasakočiau viską, tai gal dvylika valandų kalbėjau (žinoma, buvo kelios arbatos pertraukėlės) – pirmą kartą išpasakojau viską, ką žinau... Ir iš muziejaus išeinančios moterėlės yra pasakę: „Ačiū Jums, kaip po šventų mišių...“ O neseniai atvežė iš Vilniaus Užupio gimnazijos dešimtokus – šiuolaikiniai, jauni žmonės. Jiems teko palaukti, nes vyko kita ekskursija, po to Vida juos priėmė, o aš vėliau ateinu ir girdžiu: vaikinai merginai, tarsi iš madų žurnalo nužengusiai, sako: „Žinai, aš jaučiuosi lyg apsisvalęs.“ O išeidama mergina prišoko ir apsikabino Videlę... Šis žmogus paliko pėdsakus, kurie gali paveikti ir šiuolaikinį, jauną žmogų.

Gaila, kad nedaug čia tokių atvažiuoja, dėl subjektyvių ir objektyvių priežasčių. Dažnam vien žodis „muziejus“ skamba kaip keiksmazodis, net mokytojos paskambina ir klausia, kokios pas mus atrakcijos. Sakau, pramokau šiek tiek dūdą pūsti, vaikams duodu būgną, žmona šiek tiek padainuoja, bet didžiausia atrakcija – neįtikėtino grožio istorija – ir žmogaus, ir šio namo.

Papasakokite ir apie namą...

Manau, neatsitiktinai šis namas išliko. Antano Juškos laikais čia buvo klebonija. Caro valdžia čia apgyvendino iš Kauno ištremtą kalbininką Kazimierą Jaunių – norėjo nubausti... Vėliau šį namą iš Vilkijos kunigo Stanislovo Bačkio įsigijo ir čia gyveno iš Rusijos pabėgęs poetas lyrikas, lyg ir buvęs caro favoritas, Adrianas Fiodorovas su žmona Ole Mongirdiene. Tad tarpukario Lietuvos laikais čia buvo literatūrinė svetainė: lankėsi Tumas-Vaižgantas, Vydūnas, Salomėja

Nėris, Antanas Žmuidzinavičius, Vincas Mykolaitis-Putinas, Albinas Herbačiauskas, Borisas Dauguvietis, Ivanas Buninas. Vieni tik vakarojo, kiti gal nakvojo ar čia pagyveno. Fiodorovo žmona – pusiau lenkė, pusiau lietuvė – buvo gydytoja akušerė, tad čia buvo įkurti privatūs gimdymo namai. Tai buvo išsilavinę, šviesūs žmonės, turėjo puikią biblioteką. I. Buninas, aplankęs savo jaunystės bičiulį, yra sakęs: „Aš, Nobelio premijos laureatas, tokios bibliotekos nebeturiu.“ Tad čia žmonės galėjo šviestis, lavintis. Kai tik pradėjau dirbti, kartais išgirdavau – juk čia Juška gyveno tik keletą metų. Bet būtent čia įvyko didysis jo gyvenimo lūžis: jis į Veliuoną persikėlė 1865 metais, prieš tai čia buvo suimtas ir iš kalėjimo grįžęs čia gyveno... Pagaliau, koks skirtumas, metus ar mėnesį jis čia buvo, bet paliko tai, kas nulėmė ir mūsų, kaip tautos, išlikimą. Tumas-Vaižgantas, garsiausi kalbininkai, Jonas Baranauskas tai yra minėję. Netiesioginiais Antano Juškos mokiniais tapo ir Kazimieras Būga su Jonu Jablonskiu, jie po Antano mirties redagavo jo rengtą žodyną... O kalbininkas Jonas Juška Sankt Peterburge buvo išleidęs knygėlę „Kalbos Lėtuviszko Lėžuvo ir lėtuviszkas

statraszimas arba ortograpija“ (1861), kurioje svarstė, kokią kalbą rinktis mūsų bendrinės kalbos pagrindu: žemaičių kalba gal senesnė, bet ar įsivaizduojate kokį aukštaitį, kuris laužytų savo liežuvį? Mokslo padangėje jis dar neturėjo didelio autoriteto, tad jo siūlymas nebuvo priimtas. Beje, yra likę tik 9 šios knygelės egzemplioriai, o vienas kolekcininkas prieš pat savo mirtį vieną man padovanojo. Aš dar klausiau: „Ar jums tokios brangenybės negaila?“ O jis sako: „Aš į kapą nenusinešiu, o čia bus.“ Gražių išgyventa epizodų... O visai neseniai skambina Vidutei sutartinių grupės „Ūtara“ dainininkės – jos pas mus buvo koncertavę. Klausia, ar nereikia vieno leidinio: tarp antikvarinių leidinių rado 1900 metais Krokuvoj leistą knygą, ant kurios lenkiškai užrašyta „Juszkiewicz Anton. Melodje ludowe litewskie“⁹. Aš ją tik dukart rankose laikęs. Sako, leidinys geros būklės, bet labai brangus – 70 eurų. Apsidžiaugiau – tiek metų ją medžiojau! Ir jos nutarė tą knygą mums padovanoti! O praeitais metais

9 *Melodje ludowe litewskie, zebrane przez Antoniego Juszkiewicza, opracowywane przez Oskara Kolberga i Izydora Kopernickiego, a ostatecznie opracowane, zredagowane i wydane przez Zygmunta Noskowskiego i Jana Baudouin'a de Courtenay. Krakow, 1900.*

paskambino viena šeima, sako, kad su skausmu, bet atsisveikins su šeimos relikvija – trimis 1880–1882 m. Kazanėje leistais A. Juškos dainyno tomiais. Sako, prosenelis paliko, kelios kartos saugojo, bet per savaitę turėčiau už jas sumokėti 1000 eurų. Na, neturėjau aš tų pinigų...

Ar rūpi Jūsų muziejus Vilkijos žmonėms?

Valstybės šimtmečiui buvau padaręs fotografijų parodą apie tarpukario Lietuvos gyvenimą, kitą – apie tai, ką skaitė vilkijiečiai, kokia periodinė spauda čia yra buvusi. Profesorė Laimutė Galkutė iš Vilniaus man padovanojo savo seną patefoną, pastačiau jį už durų, Antano Šabaniausko plokštelę uždėjau – sukūriau muzikinį foną. Tikėjausi, ateis miestelio senoliai pasižiūrėti! Bet galėjau ant pirštų suskaičiuoti, kiek vietinių žmonių per du mėnesius parodą aplankė. Ačiū Dievui, pradinių klasių mokytojos dar savo mažius atsiveda – tai didžiausias džiaugsmas. Gal dar gali tą sėklą pasėti... Tiesa, televizija atvažiavo, laikraščių korespondentai – fotografavo, gyrė, rašė...

O kai apie 1997-uosius rengiau pirmąją fotografijų parodą, nukulniavau pas vieną moterį, kuri man jau buvo davusi šiek tiek fotografijų, prašyti, kad paskolintų ir daugiau. Ji man atnešė tokį mažiuką, sušiuosų albumėlį, kurio anksčiau nerodė. Tarp senų fotografijų žiūriu – viena iš kažkokio leidinio perfotografuota, o joje – bobutė, ryšinti balta skarele. Sako: „Čia mano proprosenelė Rozalija Gotautaitė, kuri vėliau ištekėjo už Cvirkų vaiko.“ O tai Veliuonos dainų karalienės vardas ir pavardė! Sako: „Taip, Juškų dainų karalienė!“ Gavau iš jos tą fotografiją ir mane toks *deja vu* jausmas apėmė – jau esu ją matęs. Grįžtu pas tėvus, pradedu vartyti senus žurnalus ir randu 1978 m. žurnale „Mokslas ir gyvenimas“, skyriuje „Klausimai–atsakymai“, skaitytojo paklausimą: ar tiesa, kad Rozalija Gotautaitė–Cvirkienė yra Petro Cvirkos giminaitė? Ten specialistas išnagrinėja genealoginį medį – ne giminaitė, bet atsakymą baigia istorija, kaip A. Juška mirdamas paprašęs brolio, kad jis pirmąjį dainyno tomą iš Kazanės parvežtų tai dainų karalienei. Broliai Juškos miršta, o 1905 metais ją aplanko kunigas Juozapas Montvila, besiruošiantis keliauti į Ameriką. Jis Seinuose talkino leidžiant laikraštį „Šaltinis“, buvo persekiojamas už lietuvišką veiklą. Prieš kelionę lankė gimines Veliuonoje ir išgirdo pasakojimą apie Antaną Jušką ir Rozaliją, kuri turinti jo dainyną, tad nuėjo ir išprašė iš jos tą knygą – vešią į Ameriką. Taip Antano Juškos dainynas pateko į „Titaniką“, o vėliau buvo

iškeltas iš nuskenkusio laivo. Įdomus sutapimas: tuo metu, kai gavau tą nuotrauką, buvo reklamuojamas filmas „Titanikas“. Nusiperku laikraštį, „Lietuvos rytą“, o jo tituliniam lape antraštė: „Kunigas Montvila ir jo kelionė „Titaniku““.

Muziejui jau paskyrėte pusę savo gyvenimo. Kas toliau?

A. Mockus, lankydamasis čia prieš mirtį, man labai gražiai pasakė: „Ar jums neatrodo, kad Juška čia yra?“ Ir sunkiausiomis gyvenimo akimirkomis, kai visokias komisijas čia atveždavo, net vyriausybinės, man tokia mintis šmėkštelėdavo – kažkas turėjo padėti. Kaip vienas žmogus atsilaukys? Kai norėjo, kad mes iš čia išeitume, ėmiau ir pasakiau – čia ne jūsų valioj... Sakau, mane, matyt, pasirinko tas žmogus, ir jeigu aš jam įgrisiu, tai jis manim ir atsikratys. Beje, planavau, kad čia dirbsiu tik septynerius metus, o štai jau greitai bus 30. Kai mane perkėlė į žemesnes pareigas – iš muziejaus direktoriaus tapau muziejaus rinkinių saugotoju, – nurodė visus eksponatus aprašyti kompiuteriu ir įkainoti. Nuvargino tie aprašinėjimai: užuot sukūręs dar ką nors gražaus, sėdi per dienas... Bet dabar tikrai prabudau, ir dovanos pasipylė... Dar įsiminė Ryčio Zemkausko laidoje „Lankos“ pasakyti nuostabūs žodžiai: „Kultūra baigiasi ten, kur baigiasi nuoširdumas...“

Kalbino Saulė MATULEVIČIENĖ

Muziejuje rengiamos parodos, koncertai, dūdmaišininkų, sutartinių giedotojų, medžio drožėjų stovyklos ir kt. Nuo 2013 m. gruodžio 31 d. jis tapo Kauno rajono muziejaus padaliniu.

ON THE HOME OF SONG

On the occasion of the 200th birth anniversary of Lithuanian folklorist, lexicographer, priest Antanas Juška (1862–1864), we converse with Arūnas SNIEČKUS, long-time director and founder of the “Antanas and Jonas Juška’s ethnic culture museum” in the town of Vilkija. This museum, thanks to its owners, became a cultural centre and a special place that mesmerised visitors. In the conversation Sniečkus remembers how during the years of the Rebirth there arose the idea to found such a museum, and as the chosen director he had to collect the exhibits that would reveal the period that the brothers Juška lived in and their creative legacy – song collections published at the end of the 19th c., Lithuanian language studies, material for a dictionary. Special attention is paid the life and personality of Antanas Juška, who served as a priest in Lithuania – memories about him have been recorded even after a century. Linguist Jonas Juška, for many years, worked in St Petersburg, Kazan. The museum, which next year will celebrate its 30th anniversary, also presents A. Sniečkus’ collection of folk art and household articles as well works by the museum’s owners – wood sculptures and straw sodai; 19th c. Lithuanian songs are played, visitors are told about the history of the brothers Juška and Lithuania’s culture.

SOKRATIŠKASIS AR JĖZAUS MUZIEJUS?

Rimvydas LAUŽIKAS

■ Šio teksto pavadinimas yra įkvėptas komunikacijos mokslų teoretiko, Jeilio universiteto profesoriaus Džono Diuremo Piterso (John Durham Peters) idėjos apie dvi Europos minties kontekste istoriškai įsitvirtinusias teorines komunikacijos prieigas – dialogą ir skleidimą. Pirmosios prieigos personifikacija autorius pasirenka Sokratą, o antrosios – Jėzų. Pirmoji prieiga yra dviejų ryšių susietų žmonių interaktyvus, daugiakryptis, sakytinis dialogas, kuris sunkiai gali būti užrašytas. Antruoju atveju vykdomas vienakryptis transliavimas minioms, ir raštas čia yra papildoma ir pageidautina medija, padedanti transliuoti pranešimus. Taikant Naujajame Testamente minimą sėjėjo metaforą, Sokratui rūpi tinkama sėklų priežiūra ir jų brandinimas. O štai Jėzus susitaiko su tuo, kad dalis sėklų pateks į nepalankias sąlygas ir neduos jokio derliaus. Anot J. D. Piterso, „sakytinė kalba beveik visuomet reiškiasi kaip pavienis, unikalus įvykis, susiejantis diskusijoje dalyvaujančias šalis, o rašytinė sudaro sąlygas pačioms keisčiausioms ryšio formoms tarpai: čia žmonės gali veikti vieni kitus per atstumą, mirusieji – kalbėti su gyvaisiais, ir daugelis žmonių gali pasiskaityti tai, kas buvo skirta tik keletui“. Jėzaus atveju raštas atsieja mintį nuo autoriaus, ir ši (jau rašytine forma) pradeda gyventi nepriklausomą nuo autoriaus, savarankišką gyvenimą. To niekada nenutinka sokratiškojoje komunikacijoje, kur autorius nuosekliai kontroliuoja savo minčių gyvenimus. Sokrato požiūriu, žmogaus siela yra tvaresnė „terpė“ nei papirusas, tad žodinis idėjų perteikimas gali būti traktuojamas kaip jų įrašymas į patvaresnę laikmeną: „Į mokinio sielą įrašyti žodžiai duoda vaisių, žodinio mokumo pagalba gali išsąknyti kituose bei apsiginti ginčų metu; užrašyti žodžiai, priešingai, yra sterilūs ir nepajėgūs gimdyti“ (Peters 2004: 47–63).

Ar tai galime pritaikyti muziejams? Manau, kad taip. Juk svarbiausia šiuolaikinio muziejaus funkcija yra komunikacija, užtikrinanti iš praeities ateinančio, mūsų atrinkto, išsaugoto ir ištirtineto gamtos ar kultūros paveldo veikimą šiuolaikinėje kultūroje (Waidacher 2007). Atidžiau pažiūrėję, šias – dialogo ir skleidimo – prieigas galime rasti kone kiekviename muziejuje. Vieni muziejai yra perėmę Jėzaus komunikaciją. Jų ekspozicijos pilnos eksponatų, jų aprašymų ir/ar interaktyvių komunikacijos priemonių. Tokie muziejai paprastai dideli. Jų ekspozicijos paruoštos priimti kuo didesnius lankytojų srautus ir masinės medijos principu transliuoti jiems ekspozicijos

autorių sukurtus pranešimus. Ir jei šių pranešimų sėkla kris į gerai išpureną dirvą (į muziejų ateis tinkamai pasirengęs, besidomintis, motyvuotas lankytojas), jie duos vaisius. Kiti muziejai (paprastai nedideli, nepretenduojantys priimti masinių lankytojų srautų) yra labiau sokratiškieji. Jų ekspozicijos neretai kuklios, o lokacija – nuošali. Tačiau šiems muziejams ir jų lankytojams pasiseka, jei jie turi savo sokratų – muziejaus tema besidominčius ir spinduliuojančius muziejininkus. Jie turi galimybę jums dovanoti savo laiką, dalindamiesi žodžiais ir nuosekliai, bet globėjiškai sekdami, kaip šie žodžiai auga jūsų širdyse. Nes jūs esate bene vienintelis tą dieną lankytojas ir esate jų svečias. Bene pirmą kartą šį jausmą patyriau Adomo Petrausko muziejuje Ugionyse, prie Antašavos, tada, kai muziejaus įkūrėjas dar buvo gyvas. Po to jis buvo patirtas ne kartą Stanislovo ir Liudvikos Didžiulių sodyboje Griežionėlėse, Panemunių regioninio parko lankytojų centre, Martyno Jankaus muziejuje Bitėnuose, Reškutėnų muziejuje, Antano ir Jono Juškų etninės kultūros muziejuje Vilkijoje... Ir net etnografiniame muziejuje Kamarinos vietovėje, Epyre, Graikijoje, kur darbuotoja mus bandė įtraukti į pasakojimą kalba, panašia į tą, kuria iš tikrųjų kalbėjo Sokratas.

Tačiau jei Jėzaus komunikacijos muziejaus ekspozicija skurdi arba sokratiškasis muziejus neturi savo Sokrato, vargas jums, lankytojai.

Kurie – Jėzaus ar Sokrato – muziejai yra geresni? Atsakymo turbūt nerasime. Užteks, jei keliaudami po Lietuvą ar kitas šalis tiesiog suprasime, kad jie – skirtingi, ir nereikalausime, kad Jėzus taptų Sokratu, o Sokratas – Jėzumi.

LITERATŪRA

- Peters 2004 = John Durham Peters. *Kalbėjimas vėjams*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
Waidacher 2007 = Friedrich Waidacher. *Bendrosios muzeologijos metmenys*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.

SOCRATIC OR JESUS MUSEUM?

Rimvydas LAUŽIKAS

The types and peculiarities of two modern museums are discussed, using John Durham Peters', a communication theorist and professor at Yale University, idea of two historically established theoretical approaches to communication in the context of European thought – dialogue and dissemination.

ANTANO JUŠKOS 200-OSIOS GIMIMO METINĖS VELIUONOJE

■ 2019 m. birželio 8 d., žydint Veliuonos dvaro tulpmedžiams, miestelyje vyko tradicinis festivalis „Veliuonos kadrilis“, skirtas čia gyvenusio žymaus tautosakininko, kunigo Antano Juškos 200-osioms gimimo metinėms. Jis prasidėjo miestelio bendruomenės ir šventės svečių suvaidinta „Veliuoniečių lietuvių veselija“ pagal Antano ir Jono Juškų užrašytą „Svotbinę rėdą“. Šiandienai pritaikytą veliuoniečių vestuvių scenarijų, kuriam gražiai derėjo tradicija ir modernybė, sukūrė mokytoja Renata Matuzienė. Pagrindiniais vestuvių veikėjais tapo žinomi miestelio bendruomenės nariai: piršlys – veterinarijos gydytojas Naglis Mačėnas, svočia – lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja Jovita Mišeikienė, tėvas – rašytojas Gasparas Aleksa, motina – rašytoja, bibliotekininkė Violeta Šoblinskaitė-Aleksa. Jaunuosius ir visą jų

pulką, pamerges ir pabrolius, vaidino gimnazistai. Jaunasis, arba vedys, buvo Linas Šalnaitis, jaunoji – Vanesa Vaivadaitė. Veiksmas vyko šalia Veliuonos dvaro rūmų pastatytoje scenoje, čia, senovinės trobos kertėje, besėdintys tėvai netikėtai sulaukė piršlių, kurie atvyko vežimaičiu (spektakliui talkino važnyčiojai Dainius Tamulis iš Naujokų kaimo ir Ramūnas Kasparaitis iš Jurbarko). Raitas, kaip būta senovėje, atjojo ir kvieslys Dominykas Žukauskas. Ištraukas iš „Svotbinės rėdos“ skaitė ir spektaklį vedė skaitovai Simona Gudžiūnaitė, Dovydas Kapčinskas, Deimantė Morkūnaitė ir Laisvutis Kulikauskas. O viską iš šalies stebėjo ir komentavo kaimo liežuvautojos – Daiva Jurevičienė ir Edita Šulcienė. Senovinė vestuvių ceremonija neatrodė nuobodi, nes po svarbiausių iškilmingų momentų skambėjo Antano Juškos užrašytos

„Veliuoniečių lietuvių veselija“ bažnyčios šventoriuje. 2019 m.

Vaidinimas „Veliuoniečių lietuvių veselija“. 2019 m. A. Nakiėnės nuotraukos.

dainos, įsiterpdavo šokėjai arba griežikai (mies-
telio gimnazijos dainavimo studijos merginos ir
etnokultūros būrelio „Veliuonėlė“ mokiniai, Ve-
liuonos kultūros centro ansamblis „Veliuonietis“,
taip pat svečiai: Priekulės kultūros centro folkloro
ansamblis „Vėlingis“, Šiaulių Juventos progimna-
zijos kapela). Jungtuvės buvo inscenuotos prie
Veliuonos bažnyčios, čia su visu pulku atvykusius
jaunuosius sutuokė kunigas – gimnazistas Kajus
Mickus. Po jungtvių visa *veselija* drauge su žiū-
rovais pagerbė bažnyčios šventoriuje besiilsinčius
Antaną ir Joną Juškas (jų palaikai pergabenti į šią
vietą iš Kazanės). Prie brolių antkapių buvo pa-
dėta gėlių, sugiedota giesmė „Viešpaties angelas“. Tada iki vakaro tęsėsi liaudies šokių programa ir

tradicinių amatų mugė, buvo galima pasivaikinti
didžiuliam katilė išvirta žuviene, sūriais, įsigyti
įvairiausių suvenyrų.

Austė NAKIENĖ

ANTANAS JUŠKA'S 200TH BIRTH ANNIVERSARY IN VELIUONA

On 8th June 2019, the town celebrated the 200th birth anni-
versary of famed folklorist, priest Antanas Juška. The town's
community and the celebration's guests acted out an ancient
wedding from this region, based on a description provided by
Antanas Juška at the end of the 19th c.; songs written down in
Veliuona were sung.

ARCHITEKTŪRA – IR PAVELDAS, IR PAMATAS

Viktorija DAUJOTYTĖ

■ Naujiena, kuri gal ir neapvils: Vilniuje kursime medinės architektūros muziejų. Sostinėje, kurios garbingą amžių gali paliudyti tik mūras, dar pagilinamas ir medžio gyvenimas: tokio muziejaus tikrai reikia. Medinė architektūra darysis įdomesnė. Juk ir kaimuose naujų ir savitų medinių pastatų vis mažiau.

Architektūra (gr. *architektonike*) – sąvoka iš antikos, reiškianti statybos meną; kol statiniai buvo mediniai, žymėjo dailidės išmanymą, neatskiriamą nuo amato, vėliau ir bendriau suprantamą statybos meną. *Architekton* (gr.) – statytojas; architektonika reiškia ir bendresnę meno kūrinių, ne tik erdvinių, sudarymą, sukomponavimą. Architektai lemia ir statybos išmanymą, ir meną, formuoja erdvinę žmogaus aplinką. Statymas susijęs ir su ko nors radimusi, savaiminiu ar kilusiu iš sąmoningų pastangų.

Savaiame stato ir kuria tik gamta. Pirminė gamtos architektūra – vaizdai, kraštovaizdžiai, ypač tie, kur veikia iškilios ir įdubios linijos, kur kalnai, akmenys, medžiai. Architektūros išpūdis iš to, kas iškilu, kas užima vietą erdvėje, sueina į tam tikrus santykius su kitais objektais, kur išryškėja linijos, kampai, perspektyvos. Gamtos architektūra – daiktiška, apčiuopiama, matoma, jei ir iliuziškai, kaip statinys, atsirandantis iš gamtinių objektų suartėjimų, susiartinimų. Žmogus į pirminę gamtos architektūrą įsiterpia, siekdamas pasiremti tuo, kas gamtos jau sukurta, savaiame yra: medis, keli medžiai, didelis akmuo, vandens įduba, urvas.

Žmogus – ir tas, kuris pasirodo kaip statytojas, – yra kalbos žmogus, kalbantis. Jo sąmonė *stato ir iš kalbos, kalbos būdu*, veikia kalbos statybos principais: tuo, kaip *sustatomas* sakiny, sukonstruojamas pasakojimas. Kalbos medžiaga – efemeriška, veikiamą vaizduotės. Daktai realūs, palytinti. Du vienas su kitu sujungti rąstai, sutvirtinti akmenys jau yra statybos, architektūros darinys. Bet ir du sujungti žodžiai sudaro sakinį – pirminį kalbinės architektūros junginį. Yra gamtos kalba. Ir yra kalbos gamta, kurią galima suvokti ir kaip gamtinį savaimiškumą, augališkumą. „Aš esu“ – kalbos architektūros būdu įforminama atskiroji žmogaus būtis, kurioje išlieka ir gamtinio gyvumo, gyvybingumo dalis. Kalba veikia kaip žmogaus galėjimas pasakyti apie save, pasisakyti.

Kad statytojo veiksmas yra ir kalbinis, nesunku pastebėti. Įdomu, kad ir Antanas Baranauskas

yra pateikęs kalbos bei rūmų paralelę. 1857 m., dar Varnių seminarijos klierikas, lenkų kalba jis parašė studiją „Apie žemaičių ir lietuvių liaudies kalbą“, kurioje sukurtas įdomus kalbos, kaip architektūros kūrinio, vaizdinys, išplėstas ir palyginimais su sudaužytomis skulptūromis: „<...> Lietuvių kalba turėjo kadaise tobulesnes formas, didesnę žodžių išteklių, bet ilgainiui sunyko ir savo dabartinėje būklėje gali būti palyginta su puikių ir prabangių rūmų griuvėsiais, kur sudaužyti meniški skulptūros ir architektūros kūriniai žūsta netvarkingai išmėtyti. Senovės mėgėjui, tyrinėjančiam senosios architektūros ir dailiųjų menų dvasią, kruopščiu darbu pavyktų atkasti iš griuvėsių tuos gabalėlius ir tvarkingai sudėlioti į vietą <...>“¹. Kalba, kaip ir seniausi žmonijos pastatai, gali būti rekonstruojama.

Architektai pirmiausia kuria iš vaizduotės, teikiamos ir gamtos, iš gamtos pirminių medžiagų (medis, akmuo, molis), ir iš dirbtinių pakaitalų, iš to, kas jau sukurta. Iš to, kaip patiria, pažįsta žmogaus gyvenamąjį pasaulį. Ir architektūrai, kaip kūrybai, reikia išlavintos kalbos, jei tik ir vidinės, menamos. Gamtos ir kalbos patirtys įvairiais būdais yra persmelkusios ir dabartinę architektūrą, labiausiai technizuotą ir technologizuotą meną. Filosofui svarbu suvokti, kas yra architektūra, kalbos būdu ją apibūdinti. Arvydo Šliogerio, teigiančio, kad architektūra yra aukščiausias menas, mintis: „Architektūros meno kūrinys mažiausiai reikšmės ir daugiausia būties; pastatas mažiausiai simbolinis ir maksimaliai vienareikšmis. Kraštutiniu atveju jo reikšmė sutampa su jo tiesiogine funkcija. Bet suprantama, kad tobuliausias architektūros meno kūrinys yra toks, kuris mažiausiai varžomas pragmatinių funkcijų. Šventykla: Dievui nereikalinga nei virtuvė, nei išvietė, jam nereikalingi patogumai. Todėl šventykla yra būtį maksimaliai įdaiktinęs kūrinys, maksimaliai bereikšmis, maksimaliai švarus. Būtis čia byloja gryniausiu pavidalu. Paveikslas, eilėraštis visada gali būti interpretuojami kaip simboliai, nes jie „vaizduoja“, „reiškia“, nurodo į tai, kas nėra jie patys. Jie stumia į Didžiojo Anonimo tolumą“².

1 Antanas Baranauskas. Sudarė Regina Mikšytė. Serija „Literatūra ir kalba“, XIX t. Vilnius: Vaga, 1986, p. 213.

2 Arvydas Šliogeris. *Post scriptum*. Vilnius: Regnum, 1992, p. 41.

Užventis. 2014 m.

Architektūra, statymas, kurios nors gamtos erdvės dalies pavertimas žmogaus gyvenamojo pasaulio dalimi priklauso pirminėms žmogaus reikmėms ir reikšmėms. Pagrįsta galvoti, kad *statytojai* buvo pirmieji, rūpinęsi būstu kaip užuovėja, priedanga, ir pirmieji, peržengę pastato, kaip priedangos, uždangos, pirminio reikmeniškumo ribą ir pradėję justy statybos formų, būdų atskirumą. Iš jų turėjo kilti ir grožio poreikiai. Architektūra vystėsi, vienu ar kitu būdu derindama būtinumą, patogumą ir estetiką. Viena iš pagrindinių žmogaus mįslių, išreikštų ir architektūros, – kodėl žmogui reikia grožio, kodėl reikia, kad būtų gražu. Ir kada tas poreikis ima rasti: ar tada, kai jau sotu, nebešalta (tai ir apie mūsų šiaurietiškas erdves), kai jau lyg ir reikia dar kažko? Ar visa radosi kartu, neatskiriamai, nors ir netolygiai, tikėtina, kad kartu? Argumentų rastume ir architektūrinės minties pradmenyse: kaip pasirenkama vieta įsikūrimui, būstui. Kodėl kaip tik gražioje gamtos vietoje. Ne tik kad užuovėja, kad vanduo, kad miškas, bet ir dar kažkas: vietos jaukumas, malonumas, galiausiai gražumas, vietos estetika.

× × ×

Kaip formuojasi tas jausmas, kurį galėtume pavadinti pirmine architektūros estetika? Iš prigimtinės aplinkos – pirmiausia. Iš jautrumo jai, perimamo ir įgyjamo. Norėdami šį jausmą suvokti, turime remtis ir savo patirtimi, pradedant pačia ankstyviausia. Esu kilusi iš Žemaitijos, tad ir mano ankstyvoji architektūrinė patirtis iš vietų tarp Kražių, Užvenčio, Pavandenės, Varnių, Telšių, kur ir aukštieji žemaičių kalnai, ir itin turtinga mažoji architektūra, koplytėlės, senieji antkapių kryžiai Pavandenės, Karklėnų, Varnių kapinėse, kur sulaidoti giminės. Tokia ypatinga vertikalė: gamtos statiniai – žemės kalnai. Žmogaus kalta geležis – žemai. Prie namų Girgždūtės kalnas, toliau Sprūdė, Moteraitis, Šatrija, Medvėgalis, dar keletas žemesnių. Kalnai, piliakalniai, Česlovo Kudabos vadinti šventkalniais, – gamtos architektūra, žmogaus, deja, dažnai gadinta, ardyta. Galvokime, kad iš būtinybės: pilis turėjo būti ant kalno, aukštai, kad būtų saugesnė, karžygių kapams (pilkalniais) irgi reikėjo aukštesnės ir gražesnės vietos. Pavandenės Sklepkalnis – nesunku

pajusti, kad senas piliakalnis, o jo pačiose iščiose dvarininkų panteonas... Ar būtinybė, ar tik pasinaudojimas ir ta garbe, kuri jau sukurta gamtos. Neilgam ta žmogiškoji garbė, bet žmogui per maža teduota laiko suvokti, kad dėl jos neverta ardyti to, kas amžiams sukurta gamtos.

Pavandenė, kur 1962 metais baigiau vidurinę mokyklą, turėjo įtakos ir mano architektūriniam „skoniui“. Reto gražumo gamta, labai reljefiška: aukšto (Sprūdės ir Moteraičio kalnai) ir žemo (Biržulio duburys) dermės. Kad tai, kas pastatyta, gali būti gražu, kad tas gražumas yra kažkuo ypatingas ir svarbus, gal pirmą sykį būsiu pajutusi iš medinės Pavandenės bažnyčios; negreit sužinojau, kad ji ir žinovų pripažinta viena gražiausių vėlyvojo medinio Lietuvos baroko architektūroje. Harmoningas bažnyčios įsiterpimas į vietą. Vos vos juntamas kilimas, šventorius, iš kurio matyti Gludo ežeras; vaikystės atlaiduose šventorius buvo apsuptas aukštų medžių. Įspūdingos medinės Kryžiaus kelio stotys, misterijos veikėjų juodos barzdos ir ryškiai mėlynos akys, lyg ežero vanduo skaisčių dieną. Bažnyčios statinys paprastas, lyg padidintas ir paaukštintas mažo žemaičių dvarelį medinis namas. Statyta vietinių meistrų iš ąžuolinių rąstų, kur būtinai reikėjo, perkalta vietinių kalvių vinimis. Santūrus medinis barokas, natūralus ir tikras santykis su aplinka. Presbiterijoje dar tebekabėjo Biržulio ežero į krantą išplauti dideli briedžio, o gal elnio ragai. O kur daugiau kabinti tokį radinį, juk ne kaimo troboje. ąžuoliniai suolai viduje – *klaupkos*, medžio grindys ir sienos. Varpinė, greičiau varpinėlė – iš 1845 metų. Už sodo didelė, sena klebonija su gonkomis, statyta ne vėliau kaip XIX a. viduryje. Senoji altarija, su įspūdingomis lubomis – tarp balkių perskelti luotai, tampriai apsukti šiaudais, tada nutinkuota, toks ypatingas apšiltinimas. Senos Pavandenės kapinės – kapai, kaip sako žemaičiai, dar daug buvo geležinių kryžių, neaukštų, įstatytų į akmenis. Daug kaltos geležies viršūnių. Dar mačiau garsios žemaičių giminės Prancūzevičių antkapio įspūdingą kryžių. Apie 1960 metus Pavandenės kapuose dauguma kryžių tebebuvo autentiški mediniai, geležiniai.

Šventumo jausmas. Architektūros esmės be šio aukščiausio jautimo tikrai neįmanoma patirti. Mažoji žemaičių architektūra – kryžiai, koplytstulpiai, kolytėlės, lyg kokios mažytės medinės bažnytėlės. Bažnyčia – atskirai, atskiras pasaulis, į kurį gali tik įeiti, bet jame negali gyventi. Koplytėlė ir prie namų. Galima atsidaryti dureles, nušluostyti šventuoliuko (ir taip vadinami skulptūriniai šventieji) veidą, nuvalyti stikliuką, pamerkti

gėlių ir net pamatyti, kaip perdengiamas koplytėlės stogas; kaip buvo lentikės, taip tegul ir bus.

Pirminės (prigimtinės) architektūros branduolys mano patirčiai – sodyba, vienkiemis. Turėjau dvi senas senelių sodybas, trobas dar iš XIX amžiaus, su mažais, žiemą storai užšalanciais langeliais, didelėmis duonkepėmis krosnimis, plūkta asla (Keiniškės – dargi su šiaudiniu stogu). Viduje ne tiek baldai, kiek tiesiog reikmenys – stalas, lovos, krėslai. Viškai – didelės, plačios pastogės, kur gyveno nebereikalingi, bet niekad neišmetami daiktai, ant sąsparų sukabinti drabužiai, linų grįžtės, sudžiūvę žolynai, atskirais pundeliais. Sodybų aplinka, priklausiusi namams, svirnai, nuošalios daržinės, sodnai, seni vaismedžiai, obelys, vyšnios, trešnės, geltonosios slyvos. Žemaičių tvoros, vienokios darželiui, kitokios daržui, trečiokios laidariui, ganyklai. Tai juk irgi statiniai, tad priklauso architektūrai. Pakraščiai, sąžalynai, alyvos ir slyvos pramaišiu. Aukšti medžiai – vienur klevai, kitur – guobos ant daubos krašto. Viena sodyba įkalnėje, kita ant daubos krašto, lyg atidalinta. Labai dideli švarieji kiemai, iš gerosios pusės, darželiai. Darželiai pavasarį buvo tvarkomi anksčiau už daržą ir dargi rūpestingiau. Mano vaikystėje dalis pastatų jau buvo apnykę, nebereikalingi nei dideli staldai, nei jaujos, bet Pagirgždūtyje tebebuvo *ledaunė*, o Keiniškėje – *sklepas*.

Dar mačiau, kaip atrodė mažieji žemaičių dvareliai, jie tiesiog buvo erdvesni už didesnes žemaičių sodybas. Skyrėsi interjerai: dvareliuose (Žebenkavos Pečkauskų, Pagirgždūčio Daugėlių, Užgirių Vaitkaus) buvo knygų, paveikslų, rankraščių. Pavandenės Sakelių dvaras, kuriame įkurtoje bibliotekoje dar buvau, jau kito, aukštesnio rango – mūras, rūmas. Nors Šatrijos Ragana ir medinį Užvenčio dvaro pastatą apysakoje „Sename dvare“ vadino mūru (žemaičių vienaskaita): „Už miškų, už upių, tarp daubų ir kalvų stovi seno dvaro medinis rūmas. Ne aukštas, bet ilgas ir platus, su dideliu prieangiu, ant baltų stiebų rymančiu, pilnas meilių kampelių, jaukus ir šiltas <...>“.

Tai *sodybos* jausmas, *savosios vietos*, kur visa artima ir žmogiška. „Meilingai glaudžia sodnas prie plačios krūtinės tvenkinį ir rūmą – ištikimu savo draugu <...>.“ To, kas sukurta, pastatyta žmogaus, ryšys su gamta, pirminis *susikalbėjimas*. Mažieji dvarai ir pagal architektūros principus priklauso lietuvių prigimtinę kultūrai.

Mačiau, kaip kaimo meistrai pusiau slaptai (kolūkis leido tik remontuoti) perstatė seną senelių trobą su dar akmenimis grįsta galerija. Nekeitė apatinio vainiko (buvo labai tvirta ąžuolo,

Varnių šv. Aleksandro bažnyčia. 2014 m.

su iškirta vieta šventintai žvakei), atrodė tikras stebuklas, kaip troba augo, kaip iškilo gegnės ir rąstų vainikus vainikavo įkeltas tikras gėlių vainikas. Ritualai kaimiškoje architektūroje – svarbus veiksmas turi būti pašventintas, bent pažymėtas.

Simonas Daukantas „Būde senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ tebejuto senųjų trobesių ypatingumą. Pirmasis trobesys „namas, arba namas, namaitis“, visokios veiklos ir maitinimosi vieta; antrasis – kūtė, gyvulių vieta, kartais sujungta su namu. Trečiasis trobesys – klėtis, pakelta nuo žemės ant didelių akmenų; klėtyje laikomas maistas, drabužiai, padarynė. Klėtis galėjo būti kelių kambarių. Ketvirtasis – troba, arba *svetlyčia*, kurioje tik žiemą tegyveno, svečius vaišino. Penktasis pastatas – reja, atitinkanti jaują. Šeštasis – ubladė, kur buvo duonkepė, džiovino javus, grybus, obuolius, stovėjo girtos, greta

kamarėlė, kur laikėsi visi daiktai, „kas prie miltų pridera“. Sekmas, septintas – stoginė, arba daržinė, kur kraunami javai, šiaudai, šienas. Ašmas, aštuntas – pirtis. Devintas – kalvė. Dešimtas – ublas, *smalos* pečius, dervai, *smalai*, degutui virti. Tarp trobesių iškasti du ar trys *prūdai*. Žuviai, gyvuliams, nuo ugnies gintis. Vieta tarp namo, trobos ir klėties vadinosi kiemas ir buvo dailiais žiogriais užtvirta, atskirai, po langais, aptvertas darželis. Šulinė arčiau namo nei trobos. Visi trobesiai medžiais apsodinti (klevais, liepomis, uosiais, beržais. Svarbiausias – ąžuolas). Tokį visą savo gyvenimą tebevadina namais. Daukantas taip smulkiai ir su tokia vidine šiluma aprašo visus trobesius, kad galima manyti, jog XIX a. pradžioje, Daukanto vaikystėje, viskas dar buvo bendriausiais bruožais išsilaikę. Ir Žemaitė tebe-liudijo dar gana pilną senosios sodybos sanklodą

sodoje. Soda – žemaičių gatvinis kaimas, dauge-
liui nebeatpažįstamas žodis, nors dar sutinkamas
ne vieno iš Žemaitijos kilusio rašytojo kūryboje.
Žemaitės žvilgsnis:

Soda iš tolo matyti – didelė krūva trobesių
prie vienas kito, rodos, sukibę, stogai pilkuoja
tarpuose, medžiai žaliuoja, kaminai baltuoja.
<...> Ūlyčia plati, medžiais sodineta, iš abiejų
šalių trobesiai. Troba mažne kiekviena galu į
ūlyčią, po langais darželis, priešais trobos klė-
tis, tarpe aptvertas kiemelis. Už trobos ir klėties
galo tęsiasi sodnelis. Antrapus ūlyčios staldai,
daržinės, toliau kluonas, jauja. Visi trobesiai
sustatyti štalpniai, pagrečiui ant vieno rėžio;
kaip rėžiais eina laukai, taip daržai to paties
gyvenimo, taip ir trobesiai.³

Tai Žemaitės *aprašymas*, žvilgsnio kelias,
kuris prasideda iš tolo, artėja, iš bendro vaizdo,
iš *krūvos* išsiskiria atskiri pavidalai. Atskiri, sa-
viti tvarkos principai – *kas, kur, kaip*. Trobesiai
sustatyti *štalpniai* (žemaičių dūnininkų žodis),
talpniai, talpiai. Tas pats *talpnumas, talpumas* ir sa-
kinio „statyboje“ – nesugrūsti žodžių, bet ir ne-
palikti nereikalingų tarpų.

Pirminė architektūrinė aplinka leido iš emės
teisingai suvokti, kad tai, kas sodyboje labiausiai
gyva, buvo tarsi išaugę iš žemės, aplinkos, iš čia
per amžius gyvenusių žmonių patirčių, gyvenimo
poreikių, kuriuose skleidėsi ir kuklus estetiškas
pradas, labiau sutelktas į sakralinius objektus –
į mažąją architektūrą, į medines bažnyčias. Bet
bažnyčiose jau reiškėsi ir tai, kas buvo bendriau
už atskiras patirtis, – meno srovės, kanonai. Mū-
rinė Varnių katedra šiuo požiūriu buvo aukščiau
už Pavandenės parapinę bažnytėlę. Ji priklauso
istoriškai Europoje susiklosčiusiam stiliui. Iki
šiول taip ir galvoju, kad yra lyg koks viršutinis ar-
chitektūros sluoksnis, bendrų, Europoje susiformavusių
tendencijų (iš esmės – miestų), ir apatinis (arba
giluminis), susijęs su tautos, vietinių žmonių
tradicijomis, aplinkos pajautimu (kaimų, mažų
miestelių, bažnytkaimių). Tie sluoksniai šiek tiek
sąveikauja (ir per ryškiausių architektų patirtį,
tad nacionalinės svarbos architektūros statiniai
bent didžiūma atvejų turėtų būti projektuojami
pirminę savosios kultūros patirtį turinčių architektų).

1963 metais atvažiavau į Vilnių (iki tol ir
nebuvo jame buvusi), įstojau į Vilniaus universitetą.
Ir pradėjau į Vilnių įsigyventi. Pirmiausia

į universiteto ansamblį. Bet negalėčiau pasakyti,
kad tapau tikra vilniete. Manau, kad reikia bent
trijų kartų – mano dukraitės, atrodo, tikrai jau-
čiasi vilnietės, miestietės. Vilnių pamačiau pilką,
aptrupėjusį, toks pat buvo ir universitetas, jo kie-
mai, apaugę laukinėmis vynuogėmis. Sandėliu
paversta, išdaužytais vitražais Šv. Jonų bažnyčia,
per pertraukas, jei atverdavo vartus ir pro duris
kažką įnešdavo ar išnešdavo, bandydavome įeiti į
vidų. Buvo baugu.

Kažkoku būdu tas Vilniaus pilkumas, ap-
trupėjusios sienos, nevalomi langai įsitvirtino
manyje kaip būtini seno miesto atributai. Atrodė,
kad kitaip ir būti negali. Nepriėmiau senamiesčio
„padažymų“, „pagražinimų“. Kaip ir dabar sun-
kia susigyvenu su jau kitu Vilniumi, ypač Gedi-
mino prospekte, akys nesustoja prie to, kas būtų
pažįstama, kažką primintų. Bet gal to iš miesto
ir negalima tikėtis. Senesni miesto gyventojai vi-
sad lieka savojo miesto praeityje. Neapleidžiantis
jausmas, kad Vilniaus, ypač jo senamiesčio, visą
laiką kažkas tyko, kažkas siekia bent kokį kąsnį
atsiplėšti. Kad jis visą laiką pavojuje. O saugančių
vis mažiau. Su Sigitu Lasavicku, kurį jaučiau kaip
Vilniaus dvasios sergėtoją, man dar teko susitikti.

Bet ar čia išeitis? Ko neapsaugo paveldo-
sauga, įstatymų galios, to negali apginti atskiras
žmogus ar atskiri žmonės. Bet gal ir gali, ypač jei
veikia kartu su architektais, su specialistais, ku-
riais galima pasitikėti. Architektų atsakomybė di-
delė, statoma ilgai ir ilgam. O griauinama greitai.
Jau naudojamės neatsakingų griovimų patirtimi.
Griovimų versijos jau sulaukė griovimų inversijų
(turiu galvoje Jono Noreikos-Generolo Vėtros pa-
minklinės lentos sudaužymą). Kiekviena versija
turi savo inversiją, jei ir nematomą.

Niekad negalima galutinai ir negrįžtamai
pasakyti, ką būtina išsaugoti pirminiu pavidalu,
ką galima rekonstruoti, perstatyti, o ką gal ir rei-
kia griauti, kaip pačius ankstyviausius blokinius
Žirmūnus. Bet būtų gerai, kad išliktų Lazdynai –
mano kartos jaunus protus džiugino ši netikėtai
šviesi, erdvi Vilniaus dalis. Mano ankstyvasis
laikas Vilniuje, kai buvo pastatyti Parodų rūmai
(Šiuolaikinio meno centras), Salomėjos Nėries vi-
durinė mokykla, Sporto rūmai, „Lietuvos“ kino
teatras, kai dabartinį Gedimino prospektą kažkaip
lyg nematoma, bet esmingai keitė broliai Nasvy-
čiai. Buvau solidari su šia nauja architektūra, man
atrodė, kad ji yra ir stipri, ir atsargi, kad žino, ko-
kioje vietoje dirba, ant kokių pamatų bando kloti
savo plytas, mūryti naujas sienas, jei ir ne tokias
patvarias, kaip senosios. Architektūrą gal labiau
nei kitus menus, tikrina laikas. Reikia distancijos.

3 Žemaitė. *Raštai*, t. V. Vilnius: Valstybinė grožinės litera-
tūros leidykla, 1957, p. 585–586.

Stogastulpis Varnių regioniniame parke. 2013 m.
Arūno Baltėno nuotraukos.

Reikia, kad ir okupacinio periodo (tarybmečio) architektūra atsiskirtų nuo ideologijos, išlaisvėtų, taptų labiau autonomiška. Geresnieji XX a. pabaigos moderniosios architektūros pavyzdžiai turėtų išlikti. Kad ir kaip žiūrėtume, ji prasitęsė ir iš tarpukario Lietuvos architektūrinio modernizmo, ypač ryškaus Kaune. Bet ir kokioje Utenoje išliko modernizmo pastatas, buvęs bankas; stebina, kaip tiksliai sumažintos, miesto mastui pritaikytos proporcijos. Pradedant trečiuoju dešimtmečiu, Lietuvoje buvo pastatyta ir savitų medinių mokyklų. Ir mūrinių. Buvo rūpinamasi ūkininkų namų projektais. Restauruotas Miškinių namas Juknėnuose (Utenos raj.), dvigalis, su gonkomis, leidžia pamatyti trečiojo dešimtmečio pabaigoje–ketvirtojo pradžioje daugiausia Aukštaitijoje statytų kaimo medinių namų provaizdį. Lietuvoje dar išliko raudonų plytų pieno surinkimo punktų – kaip jie kadaise turėjo gyvinti Lietuvos kraštovaizdį. Mūras svarbu, mūras žymi civilizacinius žingsnius. Ir kaime taip pat. Bet medžio, ypač rąstų, statybai (ne tik sodybų pirčių) jaučiame nostalgiją. Kaip ir Vilniaus ar Kauno medinei architektūrai. Be reikalo ji laikoma kaimiška. Ir molio statyba dar gali būti gyvybinga – žiūrėjau Aukštaitijoje į griūvančią, yrančią kalvę, statytą

dar prieš karą: ilgai gali išgyventi molio statinys, jei tik turi stogą.

Didžiųjų miestų architektūra eina į priekį, svarbesniųjų statinių architektų konkursai tarptautiniai, bet nieko gražaus nebepastatoma nei žemaičių Varniuose, kadaise svarbiame kultūros mieste, nei aukštaičių Dusetose. Tik gražiose gamtos vietose suraudo nuoja koks čerpių stogas. Gal ir nebūtina sekti tik etnografinė maniera, nebent tokiose jautriose zonose kaip Nida. Bet santykio su vieta, gamta, tradicija problema architektūrai yra amžina. Santykis galiausiai perauga į kažkokį bendrumą, į *genius loci*, taip netikėtai pajustą Mikalojaus Vorobjovo, žvelgusio į Vilnių („Vilniaus menas“).

Amžinas miesto architektūros klausimas – kokių tankumu statyti, ar gerai papildomai tankinti, taupyti brangią miesto žemę, pigiau pasinaudoti infrastruktūra. Kartais pagalvoju, kad gal kaip tik dėl to, kad augau erdvuose senųjų žemaičių sodybų kiemuose (nežinau, ar jie buvo įmatuoti į kolchozinius 60 arų), kur išliko bent mažytė gyvenimo suverenumo dalis, mieste man trūksta erdvės tarp namų, lyg kokio sodybos kiemo pakaitalo. Langas priešais langą ar priešais sieną man yra kalėjimas.

Dešiniojo Neries kranto užstatymas kuo toliau, tuo labiau atrodo tinkamas. Akis pripranta prie daugiaaukščių, prie jų atskirumo. Puikūs terasiniai atsivėrimai į Nerį. Patinka Rolando Paleko projektuota Vilniaus universiteto biblioteka. Labai funkcionali, pamėgta studentų. Išsiskiria iš tiesiųjų Saulėtekio linijų, gerai įsiterpia į vietą, lyg būtų koks ledynmečio riedulys, atsitiktinis, bet dėl savo monumentalumo būtinas, nepajudinamas.

Parengta pagal pranešimą „Mylima architektūra. Asmeninės refleksijos“, 2019 m. kovo 22 d. skaitytą Architektūros fondo renginyje MO muziejuje.

ARCHITECTURE – BOTH HERITAGE AND FOUNDATION

Viktorija DAUJOTYTĖ

This essay about architecture and landscape considers the concept of space, formed by personal experience, and architectural aesthetics, their reflection in literature. The uniqueness and value of old wood architecture – from Samogitian homesteads to crosses, chapels, wooden churches – is discussed, in stone churches the junction of local and European tradition is recognised. The essay also considers the multi-layered architecture of cities, the perception of their heritage, the responsibilities of architects and the community in protecting it. The issue of the relationship of the new architecture with place, nature and tradition is considered.

DAUNORAVOS DVARAS IR LATVIŲ DIASPORA ŽIEMGALOS LYGUMOJE. II D.

Ernestas VASILIAUSKAS

Praeitame žurnalo numeryje pradėtame skelbti straipsnyje¹ nagrinėjamos Žiemgalos lygumoje, Joniškio krašte, esančio Daunoravos dvaro įkūrimo aplinkybės (jis minimas nuo 1557 m.). Nuo XVII a. iki pat 1940 m. nacionalizacijos dvaras priklausė iš gretimo Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystės kilusioms įtakingoms vokiečių dvarininkų šeimoms. Savininkai, pagal iki XVIII a. pabaigoje įprastą praktiką, 9 dvaro valdos kaimuose įkurdino didelę evangelikų liuteronų konfesijos latvių tautinę diasporą su savita etnine kultūra, tarpe, papročiais. Jie glaudžiais giminystės, ekonominiais ir kultūriniais ryšiais buvo susieti su gretimu Kuršu. Latvių tautinės mažumos kilmė, istorija, kultūra Lietuvoje iki šiol nesulaukė deramo tyrėjo dėmesio, šias spragas iš dalies gali užpildyti Daunoravos ir kitų dvarų medžiagos tyrimai.

Reikšminiai žodžiai: Daunorava, dvaras, kaimas, latviai.

■ DUNDURNIEKAI IR JŲ KILMĖ

Su Daunoravos dvaru susijęs Joniškio krašte iki Antrojo pasaulinio karo buvusios didelės latvių tautinės (kartu ir evangelikų liuteronų) bendrijos įsikūrimas. Jos nariai nuo latviško Dundurmuižos dvaro pavadinimo buvo vadinami dundurniekais. 1887 m. asmuo, slapyvardžiu Ciritis, taip aprašė savo įspūdžius iš birželio 14 d. vykusios gegužinės Blankenfeldės dvaro parke:

Publika buvo labai marga, nes dvaras ribojasi su Kauno gubernija, tad nereikia stebėtis, kad buvo susirinkę šio gyventojai lietuviai ir dar vadinamieji dundurniekai [pabraukta aut.]. Taip pat buvo atvykę ir vokiečiai, rusai, lenkai bei žydai, taigi skambėjo daug kalbų, viena su kita maišėsi (Latviešu 1887: 3).

Netrukus to paties laikraščio „Latviešu Avīzes“ („Latvių laikraštis“) 1887 m. liepos 8 d. numeryje asmuo slapyvardžiu „Kahds Dundurneks“ („Kažkoks dundurniekas“) pateikė atsakymą:

„Latviešu Avižu“ numeryje 25 kažkoks ponas Ciritis rašo apie Blankenfeldėje birželio 14 d. vykusią gegužinę. Autorius stebisi, kad lietingu metu buvo tiek daug publikos ir kad girdėjo daugybę kalbų kalbant. – Ko čia stebėtis?! Kiekvienas šneka tokia kalba, kokią moka. Jei autorius vokiečių, rusų ir kitų kalbų nesuprato, tai dėl to jis pats kaltas, o ne kalbėjusieji. Ten juk buvo renginys, kur galėjo kiekviena tauta dalyvauti. Tikriausiai ponas Ciritis norėjo vienas pats ten linksmintis, todėl ir stebėjosi, kad ir dundurniekai [pabraukta aut.]

1 Ernestas Vasiliauskas. Daunoravos dvaras ir latvių diaspora Žiemgalos lygumoje. I d. Iš: *Budas*, 2019, Nr. 3, p. 49–61.

ten atvyko. Jie ten pelnė didžiulę padėką ir su dideliu noru aktyviai dalyvavo. Juo daugiau publikos, tuo smagesnė gegužinė. Girdėti, kad blankenfeldniekai rugpjūčio mėn. vėl organizuos gegužinę (Latviešu 1887b: 3).

Dundurniekai turėjo trejas atskiras kapines: dvi evangelikų liuteronų – didelės Nartaučių (prie dešiniojo Vešėtinio upelio kranto, čia laidojo beveik visa apylinkės bendruomenė, seniau kapinės vadintos tiesiog Daunoravos, Dundurmuižos, o dabar – Daunoraičių (1,2 il.)) ir nedidelės Degučių (prie dešiniojo Dirvenkos upelio kranto, iš pavardžių matyti, kad čia laidojo keletas kaimų – Degučių, Sargūnų, Nartaučių – bendruomenės) bei trečios nedidelės katalikų – Nartaučių (prie kairiojo Platonio kranto). Iš šaltinių žinome, kad latviai nuo XVIII a. dvare ėjo tam tikras pareigas (Nezabitauskis 1967). Dundurniekai glaudžiais giminystės (ir iš dalies kilmės), ūkiniais, kultūriniais ryšiais buvo susiję tiek su gretimų Kuršo dvarų (Blankenfeldės, Vilcės, Mežmuižos, Elėjos, Platonės) ir valsčių, tiek su Lietuvos (Joniškio, Žagarės, Gruzdžių, Kruopių ir kt. valsčių) latviais. Tarpukariu jie turėjo valdiškas mokyklas: Daunoravos (Sargūnų-Paberžių) (1923–1928 m.) ir Daunoraičių II (latvių) pradžios (1928–1940 m.). Pastarojoje mokėsi apie 30–35 mokiniai ir dirbo 1 latvis mokytojas (tai buvo pirmoji Lietuvoje po karo atidaryta latvių mokykla). Taip pat nevyriausybinę organizaciją – Joniškio latvių švietimo draugiją (ji įkurta 1922 m., turėjo per 50 narių, nuo 1931 m. ilgamečiu jos pirmininku buvo Mikelis Krūminis iš Likaičių) (3 il.), biblioteką (1930 m. joje buvo apie 100 knygų) (Latvis 1930: 3; Pēdējā 1935: 6).

Dundurniekai nuo aplinkinių buvusios Šiaulių karališkosios ekonomijos kaimų latvių neabejotinai skyrėsi savitu gyvenimo būdu,

1. Nartaučių (Daunoraičių) kapinės su varpine (apie 1938 m. statė dailidė Janis Grinevičius) 1952 m. Iš Maigos Grinevičiūtės ir Rūtos Grinevičiūtės-Petkienės (Pročiūnų k.) albumo.

2. Laidotuvių vežimas, papuoštas alyvų šakelėmis ir berželiais, Briedžių sodyboje, Nartaučių k. ~1942 m. Iš Emos Duncytės-Steponavičienės (Nartaučių k.) albumo.

3. Joniškių latvių švietimo draugijos aktorių trupė prie Daunorių II (latvių) pradžios mokyklos pastato 1930 m. Iš kairės į dešinę: I eilėje 1 – Paulis Starkus (sėdi, Bertaučių k.), 2 – mokytoja Zelma Rozenfeldaitė-Jurevičienė (*1904, stovi, Žeimelis–Daunoričiai), 3 – Adolfas Šotmanis (Ādolfs Šottmanis, Vytaičių k.), 4 – Žanis Buožius (Žanis Božus), II eilėje 2 – Milda Jutaitė-Šlapakienė (Milda Juttus-Šlapāks, 1904–1948, Degučių k.), 3 – Zelma Kaseliūnaitė-Elsbergienė (Zelma Kaseļūns-Elsberģs, Daunoričių k.), III eilėje 1 – Rudolfas Duncis (*1909, Nartaučių k.), 3 – draugijos pirmininkas Mikelis Krūminis (Miķelis Krūmiņš, Likaičių k.), kiti – neatpažinti. Reverse ovalus spaudas: „F-to K. Berzinas / Respublikos g-vė N^o2 / Joniškis“. Iš E. Duncytės-Steponavičienės albumo.

religija, papročiais, tarme, buitimi ir darė jiems nemažą įtaką. Sargūnuose 1859 m. gimęs ir ūkininkavęs tautosakininko Mato Slančiausko (1850–1924) bendražygis Jonas Trumpulis (1859–1943) užrašė šių apylinkių folklorą – iš viso 650 kūrinių (apie 75 dainas, 70 sakmių, 490 patarlių bei priežodžių, 14 gamtos garsų pamėgdžiojimų). Jo užrašytose sakmėse juntamos savitos Šiaurės Lietuvos folkloro tradicijos, kelių etninių grupių (lietuvių, latvių ir finougrų) archajiškos įtakos (Šiaurės 1985: 13; Švambarytė-Valužienė 2015: 14). Keletas dundurniekių buities eksponatų bei skaitmeninės XIX a. pab.–XX a. vid. fotografijų kopijos (per 900 vnt.) saugomos JIKM, ŠAM².

Iki šiol nėra nustatyta, kada ir iš kur latviai buvo atkeldinti į Daunoravą. Neabejotinai didžioji jų dalis buvo kilę iš gretimų Kuršo valsčių, tačiau kai kurių kilmės geografija siekė net Aizputę

Dundurniekių (latvių) žodžiai (pateikėja Māra Šlapaka-Jelkina, *1934, Degučių k.), užrašyti 2019 m.

Dundurniekių	Latvių	Lietuvių
cvībaki	cepumi	sausainiai
deķis	sega	anklodė
gurte	josta	diržas
ķīsenis	spilvens	pagalvė
kleite	kleita	suknelė
kopkīzis	galerts	šaltiena
mells	vells	velnias
pasmeķe	pagāršo	paragauk
pēperkoki	pipārkūkas	tešlainiai
plaukšnas	plausas	plaučiai
spannis	spainis	kibiras
šņupes	iesnas	sloga
šņupdrāna	lakatiņš	nosinė
unkulis	onkulis	dėdė
zoste	mērce	padažas
nava nikada note	nav steidzami	neskubu
nizinu, nivaru, nigribu	nezinu, nevaru, negribu	nežinau, negaliu, nenoriu

2 Fotografijos saugomos ŠAM 20 fondo 1 apraše; nedidelę jų dalis skelbta praeitame žurnalo numeryje, žr. E. Vasiliauskas. Daunoravos latviai fotografijose. Iš: *Būdas*, 2019, Nr. 3, p. 62–69. Apie visą fotoarchyvą rengiama atskira publikacija.

4. Balduonės ūkininko berniukas (99) ir Saulės dvaro *krievinis* (100), Sesavos apylinkių latvių valstiečiai (dešinėje), XVIII a. 4 ketv.–XIX a. pr. piešinys, aut. Johanas Kristofas Brocė (*Johann Christoph Brotze*). (1742–1823) (pagal Broce 1992: 131–132, 140).

vakarų Kurše – iš ten buvo dvare girininko pareigas ėjęs Martinis Gumbergas (*Mahrtinsch Gumbergs*, 1837–1875) (Pėdējā 1935: 6). Vietos latvių istorinėje atmintyje išlikę keletas kilmės versijų. Pasak vienu, latviai čia gyveną nuo švedmečio (Ema Duncytė–Steponavičienė, *1943, Nartaučiai), kiti savo kilmę sieja su XVIII a. antrojoje pusėje iš Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystės pabėgusiais konkrečiais protėviais Starkais (Elza Briedytė–Grundienė, 1945–2013, Bertaučiai) ar mano, kad latviai į šį kraštą atsikėlė po baudžiamos panaikinimo (Aija Bulitytė–Bučienė, *1929, Nartaučiai) (Vasiliauskas 2017: 153–154).

Daunoravos dvaro valdos gyventojų pokyčius liudija XVII–XIX a. inventoriai, „sielų“ revizijos. 1651, 1672, 1685 m. inventoriuose fiksuotos pavardės gerokai skiriasi nuo minimų XVIII a. pab.–XIX a. Gyventojų kaitai, matyt, nemažai įtakos turėjo karas su švedais 1655–1661 m., Šiaurės karas 1700–1709 m. bei po jų sekusios marų epidemijos, valstiečių pabėgimai, taip pat Kuršo vokiečių dvarininkų praktika kilnoti gyventojus ir kitos priežastys. Deja, tyrimui trūksta inventorių tarp 1685–1779 m. (iš fon der Briugenų ir Vygantų valdymo laikotarpio).

Nemažai vietos gyventojų pavardžių, minimų 1651 m. inventoriuje, išnyko: *Pirtineks*, *Latwelis*,

Lobezis, *Andruluitis*, *Bagdonajūtis*, *Balczuns*, *Balbuskažtis*, *Balnuitis*, *Barisuitis*, *Barszdažtis*, *Braskielis*, *Butautuitis*, *Deguczcutis*, *Gasculuitis*, *Gauskuitis*, *Grabowskij*, *Jakstažtis*, *Jakubažtis*, *Janikis*, *Jurgažtis*, *Kisielis*, *Kraugelis*, *Kręnciowskij*, *Lixuitis*, *Macieluitis*, *Macielis*, *Maczuns*, *Mazieluitis*, *Malnekuitis*, *Martinažtis*, *Mirkutis*, *Mirklis*, *Pecieluitis* (*Piecieluitis*, *Peculuitis*), *Petkuns*, *Petrikuitis*, *Piwonikis*, *Pipeluitis*, *Polanka*, *Poczus*, *Povilaitis*, *Ragauzkij*, *Rimažtis*, *Rimikuitis*, *Tarwidis*, *Tuknuns*, *Wanciow*, *Woytkunas*, *Zamažtuitis*, tačiau yra ir vėliau žinomų: *Kers* (*Keruitis*), *Lulis* (*Lulažtis*), *Saulė* (*Sauwalis*), *Rungis* (*Runkis*), o iš išlikusių lietuvių pavardžių minėtini Trumpuliai (Sargūnų kaime). Minimais ir vokiečių kilmės asmuo (*Casper Folberyk* Bertaučių kaime), kuris buvo atleistas nuo prievolių³. Jau 1672 ir 1685 m. inventoriuose aptinkama pavardė *Jutas* (*Jutus*) (Nartaučiai)⁴. 1785–1797 m. inventoriuose dažnai minimi vokiečių–latvių kilmės vardai (Vilhelms, Ernests, Greta, Fricis, Gedarts, Līze, Otto ir žmona Ilze), vokiečių pavardės (*Wirting*, *Rebicca*), latviški vardai (Indriķis, Ansis (nuo vok. *Hans*)) ir pavardės (*Bulis*, *Juttus*, *Krūmiņš*, *Kugrēns*, *Lulis*, *Saule*), kaimuose buvę jų ūkiai.

3 LVVA, f. 1100, ap. 2, b. 80, l. 1–6.

4 LVVA, f. 1100, ap. 2, b. 107, l. 8; b. 80, l. 17v.

Daunoravos dvaro valdos gyventojų pavardžių 1651–1834 m. suvestinė¹

Kaimas	1651 m. ²	1672 m. ³	1685 m. ⁴	1781 m.	1797 m.	1834 m.
Bertaučiai	<i>Bartaucie</i>	<i>Bartaucie</i>			<i>Bärtautzen</i>	<i>Bartautzen</i>
	Banis Pipeluitis, Marcie Macieluitis, Casper Macieluitis, Bannis Malnekuitis, Ambros Pipeluitis, Antulis Kraugelis, Stanis Kisielis, Casper Folberyk, Mikulkis Macieluitis, Mikolaj Ragauczkj, Jose Macieluitis	Dawid Maceliuitis, Walis Matuitis, Jan Moskal, Jozas Krutima, Gasper Latwuitis, Gasper Maceluitis			Fritz Wirting, Jahne Matuitis, Ramann Kejris, Kristoph Bullis	Janne Wirting
Degučiai	<i>Degucie</i>	<i>Degucie</i>	<i>Degucie</i>	<i>Degucie</i>	<i>Degutzen</i>	<i>Degguzen</i>
	Joses Gasculuitis, Mikołaj Bagdonaйтis, Jacob Juskaйтis, Tomas Macielis, Wallulis Maczuns, Griks Peculuitis, Jacob Mazieluitis, Tomas Maczuns (kalvis), Griks Woйтkuns, Motteus Piwonikis, Stanis Uskuris, Griks Deguczkuitis	Kasper Szyling, [...] Czap, Jan Mazelis, Jan Grybuitis, Marcin Grybuitis, [...] Banis, Bernat Kiaras, Gryg Deguski	Kasper Szycling, Lauryn Gasciulis, Jerzy [-], Jan Mazelis, Jan Grybuйтis, Lauryn Grybuйтis, Banis Piwonaйтis, Bernat Kiaras, Jan Degucki	Jakub Bozie, Kazimi, Krysztop, Andrey Lulis, Jan Juraszytis	Janne Luhle, Jahne Bohsis, Endru Bosis	Martze Ustup, Jurre Schlappak, Jurre Senakolez
Likaičiai	<i>Ljkaјcie</i>	<i>Likaycie</i>			<i>Likaitzen</i>	<i>Likkaischen</i>
	Tomas Lobezis, Baltrom Petkūns, Andrul Petkūns, Stanis Petrikuitis, Griks Petrikuitis, Jan Polanka, Szjms Petkūns, Jan Butautuitis, Laurin Butautuitis, Jakob Jakstaйтis, Jan Jakstaйтis, Andrul Butautuitis, Stanislaw Popanka, Kristof Jakstaйтis, Szjms Jurgaйтis, Griks Jakubaйтis, Urman Lulaйтis, Martin Balnuitis, Piotr Popanka, Palulis Popanka, Jan Lobezis, Jacob Povilaйтis, Griks Povilaйтis, Laurin Juskaйтis, Andrul Wanciow, Motteus Barszdaйтis, Baltrom Janikis, Bernert Petrikuitis, Jose Kręciowskj, Jurgis Balnuitis, Petrus Balnuitis, Jurgis Martinaйтis	Szym Turluk, Alex. Balnis, Czap. Lobezis, Fylyp Papanka, Jan Lobezis, Marcin Lobezis, Brasis Lobezis, Blazer Lobezis, Lawryn Fytymar, Krzysztof Stasukaitis, Jan Zebrys, Jakub Buhrotis			Jecob Bajerun, Stanislaus Lukste, Matthis Kaslauskij, Joseph Mattuitis, Maria Leduck, Ans Truczis	Janne Petrowitz, Matteus Simaitis, Janne Kenig, Janne Krumin, Kristof Petrowitz
Nartaučiai	<i>Nartaucie</i>	<i>Nartawcie</i>	<i>Nartowce</i>	<i>Nartowcie</i>	<i>Nartautzen</i>	<i>Nertautzen</i>
	Alex Bagdonaйтis, Kristof Jurgaйтis Uskuris, Pawel Balbuskaйтis, Augustin Jurgaytis, Zjms Bagdonaйтis, Griks Keruitis Vskuris, Stanis Jurgaytis, Klowas Vskuris, Urman Uskuris, Petras Waйтkunas, Casper Peciuluitis, Jattullis Balczuns	Marcin Riaukas, Antulis Woras, Jozas Dendorys, Grygas Kiaras, Jurgis Jutus, Jozas Jutus, Marulis Kralik, Krzysztof Marnik, Jozas Keizlus	Marcin Kiaukas, Antulis Woras, Lauryn Kręcenski, Bartłomiej Walutuysys, Stephan Krawieks, Jozes Jutas, Marulis Kraliks, Krzysztoff Murnika, Mikolaj Rumekuйтis	Bartlo. Bozius, Kazim. Lawgal, Jan Jutte, Kazimier Sawel, Barto Diewinio	Otto Sauwall, Krische Juttis, Jahne Juttis, Ans Kugreen, Jecob Deewing	Steppe Bosis, Indrig Dunzi, Janne Jutte, Jancke Gaile, Anton Luksta, Jurgis Petrowiz

1 1781–1834 m. sąrašai pagal (Vasiliauskas 2017).

2 LVVA, f. 1100, ap. 2, b. 80, l. 2–6.

3 LVVA, f. 1100, ap. 2, b. 80, l. 16–18v.

4 LVVA, f. 1100, ap. 2, b. 107, l. 8–10v.

Daunoravos dvaro valdos gyventojų pavardžių 1651–1834 m. suvestinė

Paberžiai	<i>Poberzie</i>	<i>Paberzie</i>	<i>Poberzie</i>	<i>Paberze</i>	<i>Pabertzen</i>	<i>Paberschen</i>
	Stanislaw [-], Joses Rimikuitis, Zjims Barisuitis, Mattulis Wojtunks, Wojtekus Petrikuitis, Pawel Zamaýtuitis, Brancz Keruitis, Wallis Bagdonaýtis, Pawel Lulaýtis, Baltrom Lulaýtis, Joses Lixuitis, Antulis Wojtunks, Mattulis Wojtunks	Stefusis Webruitis, Marcin Woytkun, Jozas Jonelis, [-] Tobakielis, Filip Baltruzkaytis, Woyciulis Stukaytis	Stephusis Webrujtys, Marcin Wojtunkun, Jozes Jonelis, Palul Tobakielis, Filip Baltruzkaýtys, Kazimierz Baltruzkaýtys, Woýciul Sztukaýtys	Kazim. Jutte, Jakub Trumpel, Stefan Lulis, Jakub Jukna	Krisstop Stukait, Endru Luhle, David Trumpull, Matheus Juttis	Martze Schukke, Tadde Ledug, Johne Putting, Jancke Soule, Johne Juttis
Pročiūnai	<i>Proczunÿ</i>	<i>Praczunÿ</i>	<i>Praczunÿ</i>	<i>Praczuny</i>	<i>Prahzunen</i>	<i>Pratzun</i>
	Palis Andruluitis, Alexÿ Poczus, Tonnis Latwelis, Mikollaÿ Rimikuitis, Andrul Gauskuitis, Griks Jurgaýtis, Bannis Jurgaýtis, Tomas Mirkklis Uskuris, Piotr Balczuns	[-] Beniuisis, Franskus Jurgaytis, Grygas Jurgaytis, Augustin Kiernemski, Urman Uerbuitis Stefusis Kieýweluitis, Macey Tabakielis	Marcin Sztukaýtis, Franckus Jurgaýtys, Macieÿ Kieýwehuytys, Jozes Jurgaýtys, Stephan Kieýwehuytys, Jan Truhała Augustÿn Kieçzenski, Stanisław Tobakinecz		Jahne Kugren, Ans Ustuppis, Jurre Beesis, Willum Kaselun	Janne Kaselun, Johne Lukste, Janne Kugraen, Johse Kuggraen, Mattis Figur Jurre Radawiz, Jurre Kaminsky
Sargūnai	<i>Sargununÿ</i>	<i>Sargunÿ</i>	<i>Sarguny</i>	<i>Sarguny</i>	<i>Serguhne</i>	
	Casper Grabowskÿ, Tomas Trumpulis, Jacob Trumpulis, Andrul Trumpulis, Mattulis Trumpulis, Baltrom Barisuitis, Stanis Barisuitis, Mikollaÿ Pirtineks, Mikollaÿ Uskuris, Szÿms Pirtineks, Mikeł Tuknuns, Pawel Piecieluitis, Woyciech Tuknuns, Petras Peculuitis, Jan Kopacz	Jozas Trumpulis, Gryg Trumpulis, [-] Zoldak, [-] Zogielis, Mikołay Pirtinik, Gryg Latwuisis, Jan Tukniun, Piotr Tukniun	Jurgis Trumpulis, Grÿg Trumpulis, Laurÿn Trumpulis, [-] Zoldak, Woýciech Zogielis, Jan Wabruýtys, Grÿg Lotwuysys, Piotr Tukniun, Jan Tukniun	Waw. Trumpulis, Jan Reymers, Jerzy Mikkie	Laure Trumpulle, Indrick Rammann, Barbe Puhkin, Janne Bauschkeneck	Martze Trumpul, Enddre Maselun, Dawe Aunel
Satkūnai	<i>Sudkunÿ</i>	<i>Satkuny</i>	<i>Satkunÿ</i>	<i>Satkuny</i>	<i>Sattkuhnen</i>	<i>Sutkun</i>
	Urman Mirkutis, Martin Mirkklis, Jan Tarwidis, Urman Sauwalis, Laurin Pirtineks, Jurgis Latwelis, Stanis Mirkklis, Janulis Sawalis, Jacob Bagdonaýtis, Martin Braskielis, Martin Runkis, Henriks Runkis	Szym Mirkklis, Jan Rawskis, Andrzej Mikuzys, Marcin Sawalis, Baltromey Pludzh, [-] Bernat, Janel Matuzuitis, Jakub Rasikis, Jakub Runkis, Jan Runkis, Tomas Mszytka, Jakub Mikuzis	Szÿm Mirkklis, Andreÿ Sawalis, Jan Rawskas, Jezes Szawalis, Krzysztoff Mirkklis, Mikolaÿ Mikus, Krzysztoff Braksztel, Janel Matuzuýtis, Jakub Ronkis, Jakub Ronkis, Jan Runkis, Jert Ronkis, Grÿg Mikus	Jan Lulis, Piotr Juksza, Andrey Matiuszaytis, Bartom. Tillis, Kazim. Sawolis, Jannis Jutte	Carl Sauwel, Jan Bredys, Magrethe Starcke, Adam Juttis, Endru Juksche, Steppe Luhle	Johse Maselun, Johse Kasalun, Stanie Juttis, Jurre Kaselun
Vytaučiai	<i>Witawcie</i>	<i>Witawcie</i>				<i>Wittauzen</i>
	Stanisław Rimaýtis, Mikuttis Rimaýtis, Tomas Rimaýtis, Grigutis Rimaýtis, Szÿms Pipeluitis	Josef Macaytis, Stanislavs Zaisnis, Mikołay Tomaszaitis, Stepunis Kanapuitis				Tadde Bajarun, Dawe Kergs

Latvių (tomis pačiomis bei kitomis pavardėmis) gaušu ir 1795–1846 m. reviziniuose sąrašuose. Tai leidžia teigti, kad vokiečių ir latvių tautybės gyventojai persikėlė į apylinkę iš Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystės dar iki XVII a. vid., o XVIII a. vyko esminiai etniniai pokyčiai. Neabejotina, kad latviai XVIII a. buvo atkeldinti iš gretimo Kuršo, kur Daunoravos dvaro savininkai turėjo kitus dvarus: fon der Briugenai (1684–1785 m.) – atokesnius Rindzelės (Tukumo kr.) ir Lėnės (lat. *Lēnes muiža*, Durbės kr.), jų giminaičiai fon Vygantai – atokesnius Ridelių (lat. *Rideļu muiža*, vok. *Riddelsdorf*), Balkavų (lat. *Balklāvi*, vok. *Balklawen*, abu Tukumo kr.) ir artimesnius Kratošino, Lieporų, Konstantų (Joniškio-Pakruojo r.) dvarus (Genealogisches ... 1999: 193–195), fon Mantoifelai (1785–1797 m.) – artimesnius Platonės, Blankenfeldės, o fon Frankai (nuo 1797 m.) – Tetelmindės, Franksesavos (visi Jelgavos kr.).

Pagal Daunoravos savininkų valdytų dvarų topografiją Kurše galima išskirti dvi vietas: prie pasienio prigludusią buv. Jelgavos apskritį ir atokesnės Tukumo apskrities vietas tarp Cerės ir Dzirciemo (tarp Kandavos ir Engurės). Dundurniekų kilmei nustatyti reikėtų atlikti papildomus minėtų vietovių lyginamuosius rašytinių, kalbotyros (leksikos, pavardžių ir sodybų pavadinimų), etnologijos šaltinių tyrimus. Apie tai, kad nauji savininkai – vokiečių dvarininkai – kilnojo valstiečius iš Kuršo, rodo įvairūs šaltiniai. Dailininkas, archeologas Julijus Dioringas (1818–1898) savo atsiminimuose teigia, kad baronas fon Noldė (*von Nolde*) atkeldino latvius į Skuodo apylinkes, Šarkės ir Apuolės kaimus, iš savo Kalėtų dvaro Kurše⁵. 1811 m. „sielų“ revizijoje nurodoma, kad į grafo Johano Frydricho fon Medemo valdytą Auksučių dvarą latviai valstiečiai atkeldinti iš jo valdyto Elėjos dvaro (... *Łotysz z Ellei wieczysty z Kurlandy*)⁶. Kito Kuršo pasienyje, tuometinėje Lietuvos teritorijoje buvusio Pograničos dvaro, valdyto fon Grothusų (*von Grotthuss*), 1811–1836 m. revizijose irgi matome didelę latvių bendruomenę. Tarp jų minima sodyba, valdoma *Krewin*, *Kriewin* (lenk.), *Krewing* (vok.), *Крueвинъ* (rus.), *Krewing* (lat.) ir samdinių, pavarde *Igaunis* (vert. – estas)⁷. Jie siejami su vodų kilmės (finougrų tauta, gimininga estams), vad. krievinių (vert. – ruselių), karo belaisvių iš Narvos ir Kingisepo apylinkių, XV a. vid. atkeldintų į Livoniją, Bauskės apylinkes, palikuonimis. XIX a. pab. Šiaulių apskrities evangelikų

liuteronų parapijos konfirmacijų knygoose ši pavardė aptinkama ir platesnėje teritorijoje – iki pat Žagarės–Aucės apylinkių. Finougrų kilmės pavardė *Kugrēns* (lyv. *kogr* – karosas) aptinkama ir Daunoravos valdoje nuo 1797 m. O Sargūnų kaimo ūkininko pavardė *Bauschkeneck* liudija apie šeimos kilmę iš Bauskės apylinkių.

Iki pat XIX a. pabaigos gyventojų statistinei apskaitai paprastai buvo taikomas ne etnis (išskyrus žydus ar svetimšalius), o luominis ir konfesinis principai. Tad 1834–1846 m. Daunoravos dvaro valdos gyventojų konfesinės statistikos atskaitoje suskaičiuota 310 vyrų ir 299 moterys. Iš jų 174 vyrai ir 195 moterys – evangelikai liuteronai (60,59 proc.), 136 vyrai ir 104 moterys – Romos katalikai (39,4 proc.)⁸. Taigi XIX a. viduryje akivaizdžiai dominavo evangelikų liuteronų bendruomenė. Siekiant patenkinti didelės liuteronų bendruomenės dvasinius poreikius dvaro savininkas Julijus fon Frankas ir kt. 1848 m. fundavo Jonišio evangelikų liuteronų bažnyčios statybą (kitur nurodoma 1847 m. data⁹). Bažnyčios, kaip ir kitų vadinamosios Šiaulių apskr. evangelikų liuteronų parapijos bažnyčių (Žagarės – 1850 m., Šiaulių – 1854 m., Dabikinės (Alkiškių) – 1860 m.) statyba, taip pat parapijiečių sielovada nuo 1842 m. rūpinosi ilgametis jos pastorius Aleksandras Davidas Emanuelis Distonas (*Alexander David Emanuel Diston*, 1812–1905) (Personalstatus 1895: 55; Dūna 1892). Iki tol, kaip matyti iš 1846 m. Šiaulių apskr. teismo sprendimo, Joniškyje jų maldos namai glaudėsi baronieniui fon Rozen priklaususiam apgriuvusiam name¹⁰. Iš Šiaulių evangelikų liuteronų parapijos bažnyčios metrikų, konfirmacijų knygų įrašų (jų vieta nurodoma – Daunorava, ne Joniškis) matyti, kad koplyčia turėjo veikti ir dvaro sodyboje, parke, greta dvarininkų šeimos kapinaičių.

Kalbant apie XVIII a. pab.–XIX a. vid. Daunoravos dvaro valdos dūmų (ūkių) ir jų gyventojų skaičių proporcijas, matyti, kad jos gerokai skiriasi nuo Lietuvoje nusistovėjusių skaičių – paprastai nurodoma, kad XVIII a. dūme gyveno nuo 5,5 iki 8 žmonių (Kiaupa 2012: 253). Daunoravos dvaro skaičiai rodo ką kita: 1795 m. buvę 36 dūmai su 557 gyventojais, t. y. vidutiniškai 15,47 žmogaus dūme, o 1827 m. – 36 dūmai su 547 gyventojais – atitinkamai 15,19 žmogaus dūme. Šie skaičiai koreliuoja su XIX a. antrosios pusės Kuršo gubernijos duomenimis (Bauskės

5 LVVA, f. 5759, ap. 2, b. 1123/30, l. 40v, 42.

6 LVIA, f. 515, ap. 25, b. 439, l. 66.

7 LVVA, f. 1100, ap. 6, b. 23.

8 LVVA, f. 1100, ap. 13, b. 1093, l. 101.

9 MAB, f. 267-3709, p. 312/l. 158v.

10 JIKM, GEK 6383/R 1821.

5. Karlio ir Lavyzės Lotišų sodyba Pročiūnų k. apie 1910 m. Iš M. Grinevičiūtės ir R. Grinevičiūtės-Petkienės albumo.

apskr. – 15,92 žmogaus, Duobelės apskr. – 15,59 žmogaus) (Cimermanis 1959: 163, 9 lent.). Taigi, matyti akivaizdus skirtumas nuo lietuvių ūkių – Daunoravos dvaro kaimų valstiečių ūkiai buvo organizuoti pagal Kuršę įprastą tvarką. Skirtumai išliko iki pat XX a. vidurio.

1846 m. ūkių surašyme rasime vertingos informacijos apie ūkininkų ir daržininkų valdomų ūkių (sodybos, ariamosios žemės, pievų) dydžius, sudėtį. Didžioji dalis pastatų (gyvenamieji namai su dūmtraukiais kaminais ar be jų, svirnai, diendaržiniai tvartai – abarės, arklidės, daržinės pašarams, vežiminės žemės ūkio padargams, klojimai su daržinėmis javams ir pelams) buvo mediniai, o kai kurie jų (gyvenamieji namai, klėtys, klojimai) – moliniai. Tuomet didžiausius ūkius turėjo Janis Jukša ir Motiejus Buožius (Satkūnai, per 34 deš.). Gyvenamuosius namus paprastai sudarė trobos (gyvenamoji patalpa), kai kur jų buvo net 6 (Motiejus Buožius (Satkūnai), Marcis Keras, Davidas Bazaras (Vytaučiai)), priemenės, kai kur būta net 2 kaminų (Motiejus Buožius (Satkūnai), Marcis Keras (Vytaučiai)), dažnai klojimais su daržinėmis dalijosi keletas ūkių, o pirtimis – net visas kaimas, šulinių būta kiekvienoje sodyboje. Be abejonės, daržininkų ūkiai buvo kuklesni, kartais jais dalijosi

net trys šeimos (Davidas Lukštas (Lukste), Martinis Starkus, Juris Senkulis (Paberžiai))¹¹. Dundurniekų sodybos buvusios išdėstytos padrikai, skirtingai nei gretimi lietuvių gatviniai (valakiniai) kaimai. (5 il.)

Surinkti pasakojimai apie baudžiovą Daunoravos dvare baronų fon Frankų laikais, taip pat apie valstiečių papročius, materialinę kultūrą, mitybą, saugomi Šiaulių „Aušros“ muziejuje (ŠAM, anketa Nr. 13, 1; Nezabitauskis 1967), jų prievolės surašytos 1651–1797 m. inventoriuose. J. Trumpulis 1936 m. anketoje „Baudžiovos gaidynė“ rašo, kad Daunoravos apylinkėje XIX a. valstiečių gyvenamasis namas, tvartai su daržinėmis buvo po vienu stogu, atskirai klėtis, klojimas, pirtis – visam kaimui, dvarininko nurodymu gyvenamasis namas buvo statomas tašytų rąstų, su kaminu, langai – „triju pedu, šešu kvortu, viens kur nors buva mažas“, troboje laikydavo „kraliku par šalčius, avi su gereleis [ėriukais], vištu po papečkiu ir paršu, kol prades grudus esti“, sodybos buvusios aptvertos: „buva aptvertas su garadais“¹²,

11 LVVA, f. 1100, ap. 13, b. 1092, l. 80–139. (Vasiliauskas 2017: 161, 190–194).

12 Garadas – 1. mietas, statinis (tvoros, dažniausiai iš storos eglės šakos); 2. statinių tvora (žr. Švambarytė-Valužienė 2015: 193).

ir buva sodnu arti 20 kelmų“, vyrai tiek kasdien, tiek šventadieniais dėvėjo „ploščus, zakiuks, veste, šalbierka¹³, kelines, kepure“, moterys – „jupka, štaniks, garšečninks [korsetas], sejons, skara, kvartukas¹⁴“, iš maisto šiokiadieniais mini „baršče, kopustai, kliackai, putra, zacirka¹⁵, mesa, taukai, varške, sviestas“, o per pasninką – „silke, garstyčes, alyvas, pupas, žirnei, bulbes virtos ir keptas“¹⁶.

Apie latvių bendruomenės kasdienį gyvenimą latvių spaudoje 1887–1913 m. rašė nenustatytas autorius slapyvardžiais „Kahds dundurneeks“ („Kažkoks dundurniekas“), „Es“ („Aš“), „-s“, „Labwehlis“ („Gero linkintis“). Tarkime, 1895 m. rašoma:

Minėtas dvaras [Dundurmuiža] yra Lietuvoje, gana arti Kuršo sienos, yra Kuršo dvarininko, barono fon Franko paveldėta nuosavybė. Ūkiai čia daugiausia įsikūrę sodžiuose, arba kaimuose. Sodžiuose gyvena apie 30 latvių šeimų, kurios čia įsikūrusios nuo senų laikų, kiekviena pagal galimybes išsipirko žemę ir pasistatė namus. Visi gyvena gana neblogomis sąlygomis, nes įsigyta nuosavybė netrukus bus išpirkta, kai kurie jų jau yra išsimokėję. Apie mokyklas dar niekas negalvoja, vaikai neretai eina trijų savaičių „poterių“ ir konfirmuojami. Prietariai čia dar stipriai išisakniję. Prieš metus tokio K. namuose pasirodė „velnias“. Nors šis velnio atvejis jau primirštas, tačiau ir vėl pas mus bei visoje apylinkėje eina kalbos, kad 10–11 metų amžiaus berniukas tokio N. namuose tiek dieną, tiek naktį regi visokius velnius ir kitas „gerąsias dvasias“, su jomis gali susikalbėti. Todėl ir atsiranda visokių žmonių, kurie eina į N. namus, kad galėtų per berniuką su dvasiomis ši bei tą apie save sužinoti. Savaimė suprantama, kad tokiomis sąlygomis vargšas vaikas dar labiau sukurstomas. Būtų gerai, kad į vargšą berniuką atsakingos įstaigos atkreiptų dėmesį, kad jau ir taip vaiką apsėdusi dvasia dar labiau nepaveiktų suaugusių žmonių prietaringumo (Latviešu 1895: 1–2).

13 Ploščius – apsiaustas nuo lietaus, veste – vyriška liemenė, šalbierka – liemenė (žr. Švambarytė-Valužienė 2015: 552).

14 Jupka – mot. suknelė, stanikas – liemenė, kvartukas – prijuostė (žr. Švambarytė-Valužienė 2015: 327).

15 Kleckas – virtinis, kukulis (žr. Švambarytė-Valužienė 2015: 303), zacirka (*zajipka, zacierka*) – pieniška miltinių ar bulvinių kukulaičių sriuba, kankolienė.

16 ŠAM, anketa Nr. 13, 1.

1913 m. apie latvių ir lietuvių ūkių skirtumus rašoma:

Nors ši apylinkė [Dundurmuiža] glaudžiasi prie Kuršo gub., tačiau daugeliu dalykų skiriasi nuo jos. Šalia stovi latvių sodybos ir lietuvių kaimai, bet tarp jų galima matyti akivaizdžius skirtumus. Visas žemės ūkis, gyvulininkystė ir kt. pas lietuvius žemesnio lygio. Lietuviai latvius lenkia tik dideliais vyšnių sodais. Patys gyventojai palieka prislėgtų žmonių įspūdį. Sodžiai vargingi, retai kur aptiksi geresnio gyvenimo pragiedrulių. Visi gyventojai labai prietaringi, todėl įvairiems kerėtojams čia pakanka darbo. Kai kurie sodžiai apylinkėje pereina į atskirus ūkius. Tiek kaime, tiek artimiausiuose miestuose labai išplitęs girtuokliavimas <...> (Sadzīve 1913: 2).

Apie latvius 1929 m. rašoma:

Joniškio latvių švietimo draugija veikia vad. dundurniekų krašte, arba latvių kolonijoje, kurią sudaro 8 kaimai, daugiausia latvių apgyvendinti. Savo pavadinimą dundurniekai gavo nuo vietinės Dundurmuižos (vokiškai *Donnerhof*), kuriai priklausė dar baudžios laikais. <...> Ūkiai apima nuo 5 iki 35 ha, priklausomai, ar sodybos buvusios išdalintos ar liko nedalintos. Su Latvija šiuo metu ryšiai nėra palaikomi (Burtnieks 1929: 238).

IŠVADOS

Daunorava su gretimais kaimais (Vytaučiai, Nartaučiai ir kt.) pirmą kartą paminėti 1557 m. Tuomet, XVI a., įsikūrė dvaras, valdytas Mikalojaus Maškovskio ir jo palikuonių. Dvarui priklausiusio Vytaučių kaimo etimologija sietina su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Vytautu ir leidžia dvaro užuomazgų ieškoti jau XV a. (po 1426 m.), kai čia buvo įsteigtas valdovo kiemas – pasienio postas.

XVII a. Didžiosios Daunoravos dvaro sodyboje buvo apie 14–15 trobesių, o XVIII a. pab.–XIX a. I pusėje – apie 21 trobesys. Kaip ir kituose to meto XVII–XIX a. vidutiniuose dvaruose, sodybą sudarė keturios dalys – reprezentacinė, ūkinė, gamybinė ir kluoniena. XVIII a. pab.–XIX a. I pusėje reprezentacinėje dalyje pastatai išdėstyti kvadratu, ponų namas buvo šiaurinėje dalyje. Didžiosios Daunoravos dvaro sodyba – unikalus XIX a. vidurio tradicinės Kuršo ir Šiaurės Lietuvos medinės ir molio su fachverko konstrukcijos frontonais statybos kompleksas, kuris nenumaldomai nyksta.

XVII–XIX a. tradiciškai pagrindinės ūkio šakos buvo žemdirbystė (1786 ir 1912 m. planuose pažymėti drenažo grioviai, 1651–1797 m. inventoriuose minimi rugiai, miežiai, kviečiai, avižos, žirniai, grikliai, linai, nuo 1834–1838 m. dideliais kiekiais minimos ir bulvės), gyvulininkystė, paukštininkystė (minimi arkliai, galvijai, kiaulės, avys, žąsys, kalakutai, antys, vištos), miškininkystė, kiek mažiau sodininkystė, bitininkystė ir žuvininkystė. Nuo XVII a. pabaigos augintos ir vaistinės žolelės. Taip pat dvare veikė varykla (1651–1797 m.), jam priklausė karčemos (iki keturių), nuo XVII a. veikė kalvė, malūnas, nuo XIX a. – medžio anglies ir kalkių degyklos, aktyviai prekiauta su didžiausiais regiono miestais – Mintauja, Kaunu, uostamiesčiais – Ryga, Klaipėda ir kt.

Su Daunoravos dvaru ir jos savininkais susijęs didelės latvių bendruomenės iš Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystės susiformavimas Joniškio valsčiuje. Kai kurios dar 1651 m. inventoriuje minimos pavardės (Kers (*Keruitis*), Lulis (*Lulajytis*), Saule (*Sauwalis*), Ruņģis (*Runkis*)), o 1672 ir 1685 m. inventoriuose pavardė Juttus (*Jutus*) – aptinkamos ir vėliau. Vokiečių ir latvių ūkiai, vokiški-latviški vardai (Wilhelms, Greta, Ernests, Fricis), vokiškos pavardės (Wirting, Rebicca), latviškos pavardės (Bulis, Juttus (*Jutus*), Kaseļūns, Krūmiņš, Kugrēns, Saule ir kt.) aptinkamos ir 1785–1797 m. inventoriuose. Nuo XVIII a. pabaigos matomi akivaizdūs Daunoravos dvaro kaimų valstiečių ir lietuvių ūkių skirtumai – pirmieji buvo organizuoti pagal Kurše įprastą tvarką. Skirtumų išliko iki pat XX a. vidurio.

SANTRUMPOS

JKM – Joniškio istorijos ir kultūros muziejus
LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas
LVVA – Latvijas valsts vēstures arhīvs (Latvijos valstybės istorijos archyvas, Ryga)
MAB – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka
ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus

ŠALTINIAI

Broce 1992 = J. K. Broce. *Zīmējumi un apraksti*. 1. sēj. *Rīgas skati, laudis un ēkas*. Red. T. Zeids. Rīga: Zinātne.
Burtnieks 1929 = *Burtnieks*, 1929 03 01, Nr. 3.
Düna... 1892 = *Düna Zeitung*. 1892 06 23. Inland. Ein Amtsjubiläum in Lithauen.
Genealogisches ... 1999 = *Genealogisches Handbuch des Adels*. Limburg / Lahn: C. A. Starke Verlag, B. XX.

Latviešu... 1887 = *Latviešu Avīzes*. 1887 06 24, Nr. 25. No Blankfeltes.
Latviešu... 1887b = *Latviešu Avīzes*. 1887 07 08, Nr. 27. Kurzeme.
Latviešu... 1895 = *Latviešu Avīzes*. 1895 08 02, Nr. 31.
Latvis 1930 = *Latvis*. 1930 03 09, Nr. 2515.
Pēdējā... 1935 = *Pēdējā Brīdī*. 1935 08 16, Nr. 184. Muhsu tautescheem Leetuwā buhs 8 kulturas swehtku deenas.
Sadzīve 1913 = *Sadzīve*. 1913 08 27, Nr. 97.
Šiaurės... 1985 = *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*. Surinko Trumpulis J., Narvydas P., Stonevičius J., Lideikis J., Grigutis P., Strazdas S., parengė Vėlius N. Vilnius: Vaga.

LITERATŪRA

Cimermanis 1959 = S. Cimermanis. *Laukstrādnieku dzīves veidz Kurzemē un Zemgalē 19. gs. otrajā pusē*.
Kiaupa 2012 = Z. Kiaupa. *Lietuvos istorija. Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*. t. VII, d. 1. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
Nezabitauskis 1967 = A. Nezabitauskis. Baudžiava Joniškio dvaruose. Iš: *Tarybinis balsas* [Joniškio r.], 1967 01 05, Nr. 3, p. 2.
Personalstatus... 1895 = *Personalstatus der evangelisch-lutherischen und evangelisch-reformierten Kirsche in Russland*. St. Peterburg: Verlag von Eggers & Co.
Švambarytė-Valužienė 2015 = J. Švambarytė-Valužienė. *Mato Slančiausko ir jo pagalbininkų pasakojamosios tautosakos rinkinių leksika*. *Žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
Vasiliauskas 2017 = E. Vasiliauskas. *Joniškio krašto dvarai: Didžioji ir Mažoji Daunoravos, Bertaučiai, Satkūnai = Güter in der Gegend von Joniškis: Gross und Klein Donnerhof, Bärtautzen, Satkuhnen*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

DAUNORAVA MANOR AND LITHUANIAN DIASPORA IN THE SEMIGALLIAN FLATLANDS. II.

Ernestas VASILIAUSKAS

The Daunorava manor and its owners are associated with the large Latvian community, from the duchies of Courland and Semigallia, which formed in the Joniškis parish. In the 1651 inventory, some of the names mentioned were Kers (*Keruitis*), Lulis (*Lulajytis*), Saule (*Sauwalis*), Ruņģis (*Runkis*), while in 1672 and 1685 inventories the surname Jutus is encountered. German and Latvian properties, German-Latvian names (Wilhelm, Greta, Ernst, Friz), German surnames (Wirting, Rebicca), Latvian surnames (Bulis, Juttus, Kaseļūns, Krūmiņš, Kugrēns, Saule, etc.) can be found in inventories from 1785–1797. From the end of the 18th c., there are clear differences between Daunorava manor villager farms and Lithuanian farms, the former were organised according to the order common in Courland. Differences remained until the mid-20th c.

DAUNORAVOS LATVIAI FOTOGRAFIJOSE: GRINEVIČIAI, STARKAI, LOTIŠAI

Ernestas VASILIAUSKAS

■ Šiame žurnalo numeryje tęsiamas fotografijų ciklas apie Daunoravos latvius¹. Ankstesnėje publikacijoje jau buvo apžvelgtas šio ikonografijos rinkinio susiformavimas ir apibūdintas jo turinys². Šiai publikacijai atrinkta keletas XX a. pirmojo-septintojo deš. fotografijų iš 4 asmeninių albumų: Emos Duncytės-Steponavičienės, seserų Maigos Grinevičiūtės ir Rūtos Grinevičiūtės-Petkienės (daugiausiai Pročiūnų k. ūkininkų Lotišų³, Grinevičių⁴ bei kt.), Viesturo Elsbergo (daugiausiai Daunoraičių k. ūkininkų Elsbergų⁵, giminaičių – Bertaučių k. ūkininkų Starkų bei kt.), Lilitos Grinevičos-Hirimo (daugiausiai Nartaučių k. ūkininkų Grinevičių, giminaičių iš Rygos – Bolgzų bei kt.). Ne mažiau įdomūs ir kitų šeimų (Užtupių, Šlapakų-Jutų, Lukstų, Krūminių-Dambių, Pūkių-Vilkarsių⁶ ir kt.) dar neskelbti rinkiniai.

Rinkinyje dominuoja portretinės, grupinės šeimos ar draugų fotografijos, įvairių kalendorinių ir šeimos švenčių vaizdai, nuotraukos iš kariuomenės, yra šiek tiek laidotuvių, kapinių vaizdų, fotografuota mokykla, sodybos ar jų fragmentai, kraštovaizdis. Nuotraukose užfiksuota ir Daunoravos latvių apranga, tad galima daryti išvadą, kad XX a. pr.–1940 m. Daunoravos apyl. kaimų gyventojai savo nešiosena nedaug skyrėsi nuo didmiesčių – Rygos ir Jelgavos. Išsiskiria 1942–1945 m. darytos Janio Grinevičiaus anūkės Veltos Bolgzotos-Kavalevskos (iš Rygos) nuotraukos, kuriose

užfiksuoti senelio, Nartaučių k. ūkininko, J. Grinevičiaus (†1945) šeimos gyvenimo fragmentai ir žemės ūkio darbai (arimas, bulvių sodinimas, cukrinių runkelių ravėjimas, javapjūtė ir kt.).

Tiksliausiai buvo aprašyti Grinevičių (L. Grinevičos-Hirimo) ir Lotišų-Grinevičių (seserų M. Grinevičiūtės ir R. Grinevičiūtės-Petkienės) rinkiniai (kaip ir jau publikuotas Duncių, Bulyčių šeimų archyvas), kiek prasčiau – Viesturų. Nemažai nuotraukų kartojami kelių šeimų albumuose, tai padeda identifikuoti daugelį asmenų bei datuoti įvykius. Tiriant šią ikonografinę medžiagą buvo pasitelkti ir interviu, genealoginis, tipologinis, palyginamasis metodai.

Daugelio nuotraukų autoriai nebuvo nurodyti, jos neturi ir fotodirbtuvių spaudų. Galima spėti, kad daugelis jų daryta giminaičių – tikėtina, kad Lotišų (XX a. pr., naudojo antspaudą „ЛОТЫШЬ“), sutuoktinių Janio Bolgzoto ir Paulynės Grinevičos-Bolgzotos bei jų dukros V. Bolgzotos-Kavalevskos iš Rygos (XX a. 3–6 deš.).

2016–2019 m. nuotraukos buvo suskaitmenintos Šiaulių „Aušros“ muziejaus skaitmeninio centre, jų pagrindu 2019 m. suformuotas f. 20 (*Lietuvos latviai*), ap. 1 (*Daunoravos latviai*). Kiekviena fotografija šios publikacijos autoriaus aprašyta, visos jos pateiktos LIMIS internetiniame ištekliuje, kuris nuolat atnaujinamas⁷. Ateityje, baigus viso rinkinio „Daunoravos latviai“ tvarkymą, ketinama šią medžiagą apibendrinti ir išleisti atskiru leidiniu-katalogu „Lietuvos latviai. Daunorava-Dundurmuiža“.

DAUNORAVA LATVIANS IN PHOTOGRAPHS: GRINEVIČIAI, STARKAI, LOTIŠAI.

Ernestas VASILIAUSKAS

In photographs from the 1920s–1930s – images of Evangelical Lutheran Latvians living in the villages belonging to the Daunorava manor, located in Lithuania's north. In recent years during expeditions, a collection of over 900 digitised historical photographs from this region were discovered at Šiaulių Aušra museu

- 1 Apie Daunoravos ir Joniškio krašto latvius, jų pavardžių kilmę, remdamasi 2016–2018 m. ekspedicijų duomenimis, glaustai rašė latvių tyrėja Janina Kursytė (žr. Kursite J., Par Dundurmuižas latviešiem, <http://joniškiolatviai.lt/dvaras.html> [žiūrėta 2019-07-13]).
- 2 Pradžia žr. Vasiliauskas E. *Daunoravos latviai fotografijose*. Iš: *Būdas*, 2019, Nr. 3, p. 62–69.
- 3 Publikacijoje minimi Pročiūnų Lotišai (vok. *Lattisch*), kaip byloja Šiaulių (Alkiškių) evangelikų liuteronų bažnyčios (ELB) parapijos konfirmacijų knygos, XIX a. II p. vadinti Dūmais (vok. *Duhms*, lat. *Dūms*). Pasak Maigos ir Rūtos Grinevičiūčių, tikėtina jų kilmė iš dab. Akmenės r.
- 4 Visi Daunoravos apyl. Grinevičiai, kaip byloja Šiaulių (Alkiškių) ELB konfirmacijų knygos, kilę iš vienos šeimos (Janio ir Gretos sūnūs Mikelis ir Martinas suformavo dvi jų atšakas).
- 5 Elsbergai yra kilę iš Platonės vls. Kuršo gubernijoje, XIX a. II p. jie atsikėlė į Aleknaičių bajorkaimį, o iš ten – į gretimas Daunoravos apyl. (Joniškio vls.).
- 6 Tikėtina, kad Pūkių, kaip ir Vilkarsių, giminės kilusios iš gretimo Vilcės vls. Kuršo gubernijoje.

- 7 Paieška veikia taip: DETALI PAIEŠKA > Archyvas > *Daunoravos* arba GREITA PAIEŠKA > *Daunoravos*; gali būti ir kiti reikšminiai žodžiai – *latviai*, konkrečios pavardės, kaimai ir kt.; siaurinant paiešką patartina pasirinkti *Šiaulių „Aušros“ muziejus*.

Nartaučių k. ūkininkų Grinevičių sodyba su aviliais, XX a. 4 deš. Iš kairės 1-oje eilėje: 1 – žmona Vilhelmina Grinevičienė (*Vilhelmīne Griņevičs*, Martinio Duncio dukra, †1938-10-26), 2 – dukra Elvyra Grinevičiūtė (*Elvīra Griņevičs*, *1912, Nartaučiai), 3 – anūkė Velta Bolgzta (sėdi ant stalo, Ryga), 4 – anūkas Visvaldis Bolgztas (sėdi ant stalo, Ryga), 5 – dukra Emilija Grinevičiūtė (*Emilija Griņevičs*, *1900, Nartaučiai), 6 – dukra Paulynė Bolgzta (*Pauline Bolgzta*) (*1898, Ryga), Janis Grinevičius (*Jānis Griņevičs*, 1870–1945), 7 – žentas Janis Bolgztas (*Jānis Bolgzts*) (Ryga). Iš L. Grinevičos-Hirimo albumo.

Bertaučių k. ūkininko Karlio Starkaus šeima (K. Starkus, Jono sūnus, 1891–1976, buvo vadinamas Mažuoju Starkum pagal kūno sudėjimą ir ūkio dydį). XX a. 4 deš. Iš kairės: 1 – Rasma (*1927), 2 – Anlizė (1895–1973), 3 – Arvidas (*1923), 4 – Karlis, 5 – Zenta (*1925).

Bertaučių k. ūkininko Karlio Starkaus
sodyba su aviliais. XX a. 4 deš.
Iš V. Elsbergo albumo.

Nartaučių k. ūkininkas J. Grinevičius su arkliu,
vardu Stelučka. 1933 m. rudenį.
Iš L. Grinevičos-Hirimo albumo.

Vecbebrų dvaras (Latvija, vok. *Alt-Bewershof*). Čia 1922 m. atidaryta bitininkystės ir sodininkystės mokykla, kuri 1944 m. reorganizuota į Vecbebrų bitininkystės technikumą, o 1972 m. – į Vecbebrų tarybinio ūkio technikumą. XX a. 4 deš. Iš V. Elsbergo albumo.

Pročiūnų k. ūkininkų Karlio ir Lavyzės Lotišų šeima Daunoravos dvaro miško pamiškėje, prieš sodybą. 2-oje eilėje sėdi iš kairės: 2 – Lavyzė Kupčius-Lotišs (Lavīze Kupčus-Lotišs), 3 – jos vyras Karlis (Kārlis Lotišs-Duhms, *1861); 3-oje eilėje stovi iš kairės: 1 – sūnus Vilis (1898–1950), 5 – sūnus Valdis (1905–1951); 1-oje eilėje sėdi ant vilnonės antklodės: 1 – dukra Emilija (Emīlija), 2 – Katrynė Amalija (Katrīne Amālija, 1907–2000). 1920 m.

Pročiūnų k. ūkininkų jaunimas su dviračiais Daunoravos dvaro miške. Iš kairės: 1 – Vilis Grinevičius (Vilis Griņevičs), 2 – Kattrinė Amalija (Katrīne Amālija, 1907–2000), 3 – Vilis Lotišas (Vilis Lotišs, 1898–1950), 4 – lietuvis Tadas Kutinas. Apie 1930 m.

Daunoravos apyl. ūkininkų pučiamųjų orkestras apie 1927 m. Iš kairės: 1 – Vilis Grinevičius (Vilis Griņevičs), 3 – Tadas Kutinas (abu Pročiūnų k.), 4 – Valdemaras Maseliūnas (Valdemārs Maseļūns), 5 – Vilis Lotišas (Vilis Lotišs, 1898–1950, Pročiūnų k.), 6 – Timpa (Aleknaičių k.). Iš M. Grinevičiūtės ir R. Grinevičiūtės-Petkienės albumo.

Joniškio latvių vidurinės mokyklos mokytojai ir mokiniai. 1925–1926 mokslo metai. Averse užrašas: „Joniškės Latviešu Vidusskola 1925/1926 m. g.“ Mokykla veikė (1921–1931 m.) buv. pašto pastate (dab. Upytės g. 19, pastatas neišliko, nugriautas apie 1980 m.). Mokykloje 1927 m. dirbo direktorius Aleksandras Štempelis, Alma Vanagaitė, Karolis Namikas, Balys Nainys, Karlis Grauzis. 1-oje eilėje iš kairės: 1 – piešimo mokytojas K. Grauzis (1887–1938), 2 – Karolis Namikas (?), 3 – Alma Vanagaitė (?), 4 – direktorius Aleksandras Štempelis, 5 – Balys Nainys; 2-oje eilėje iš dešinės: 2 – Zenta Duncytė-Bulytienė (Zenta Duncis-Bullitis, *1912). Reverse spaudas: „FOTOGRAFIJA / K. Berzino / Joniškis“. Iš E. Duncytės-Steponavičienės albumo.

Joniškio latvių vidurinės mokyklos mokiniai (pastatas stovėjo dab. Upytės g. 19). Iš L. Grinevičios-Hirimo albumo.

Šiaulių „Aušros“ muziejus
Vilniaus g. 74, LT-76283 Šiauliai
E. paštas: ernestas@inbox.lv
Gauta 2019-07-05, įteikta spaudai 2019-08-20

DAUNORAVOS GYVENTOJŲ PASAKOJIMAI

„...màni ká.ims lãbai trá.uke / nes_ãš miēsta nemėgdavau niėkadà“

■ Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyve (toliau – LKI TA) yra saugoma nemažai tarminių įrašų iš vakarų aukštaičių šiauliškių (trumpinama *vaš*) ploto. Šiaurės Lietuvos (Joniškio krašto), priklausančio šiauliškiams, kalbinius tyrimus spartino 1996–2009 m. Šiaulių universiteto Humanitariniame fakultete veikęs mokslinis Dialektologijos centras, skatinęs išsamesnius latvių ir lietuvių kalbų, baltų kultūrų ir gyvenimo būdo sankirtos ir sanglaudos tyrimus. Primintina, kad Palatvijys visada buvo įvairių sričių mokslininkų dėmesio centre.

LKI TA saugomi ir respondentų, gyvenusių Daunorāvos dvare ar buvusioje dvaro valdoje (Joniškio r.) tarminiai įrašai, kuriuos yra atlikę ir profesionalūs kalbininkai (anksti mirusi dr. Aušra Kaikarytė (1976–2016)), ir lituanistinių studijų studentai (jų įrašai daryti 1988–2005 m.), ir Joniškio „Aušros“ gimnazijos (2019 m. mininės įkūrimo šimtmetį) moksleiviai, vadovaujami mokytojų lituanistų (įrašai daryti 2003 m.). Kiekvienas tekstas yra susijęs su asmenine pasakojančio žmogaus gyvenimo patirtimi. Profesionalus įrašinėtojas į tokį pasakojimą kišasi minimaliai, tad jame atsiskleidžia ne tik pasakotojo gyvenimo detalės, bet ir asmenybė – vertybinės nuostatos, istorinė gyvento laiko pajauta, kasdienio gyvenimo poezija ir proza. Pasakodamas respondentas ne tik atkuria, bet ir perkuria, sukuria savo praeitį, atsižvelgdamas į dabarties poreikius. Kita vertus, šio proceso metu tarsi iš pasąmonės išnyra netikėti kalbinės raiškos (kalbos garsų ir formų) pavyzdžiai, taip pat įdomūs žodžių vartojimo atvejai.

Latvių ir lietuvių kalbų kontaktų regione gyvenantys žmonės laikėsi nuostatos saugoti savo tautinę tapatybę ir kultūrinę savastį, todėl latviui liuteronui vesti lietuvių katalikę ar liuteronui katalikei ištekėti už liuteroną iki istorinių kataklizmų – II pasaulinio karo, okupacijų ir sovietizacijos – buvo griežtai draudžiama.

Šį kartą pateikiami dviejų moterų tekstai: už latvio Edvardo Duncio (1915–1944) iš Nartaučių k. pirmąkart ištekėjusios lietuviškos Valerijos Kundrotaitės-Zeleckienės (1918–2014), gimusios 1918 m. Daunoravos dvare, kalvio šeimoje, pasakojimai apie piršlybas, velnio išdaigas, galvažudžius, kuriuos 2000-aisiais įrašė ŠU lituanistinių

studijų studentės Edita Budrytė ir Indrė Galiauskaitė, ir nekaltai pasipriešinimo okupacijai laikotarpiu nukentėjusios latvės Aijos Bulytytės (Bullītis)-Bučienės (E. Duncio dukterėčios – jo sesers Emos dukros), gimusios 1929 m. Vytaūčių k., gyvenančios Daunoriškėse, gyvenimo pasakojimas. Jį įrašė Joniškio „Aušros“ gimnazijos mokiniai 2003-aisiais.

Daunorāvos šnektos tekstai pateikiami transponuoti, t. y. be fonetinės transkripcijos, supaprastintai, kad skaitytojui būtų patogiau juos skaityti ir suvokti.

Janina ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ

PASAKOJA

VALERIJA KUNDROTAITĖ-ZELECKIENĖ:

A nieka nežinot? Ja. Daba atvažiuoj piršliai. Atvažiuoj piršliai, nu i sulygst, kiek jau duos pinių. Kiek jau duos pasogos, visako kiek duos. Nu i daba, nu i sulygst. Ale tos panos ne¹ namo. Jaunike nemata. <...> Nu i daba tas tėvs jau mata, ka tik dėl turta. <...> No tas pajim, įved ožko gryčio. Nu, a bos² gera toki pana? Tie tuojaus <...> už švarkų, i pro duris lauka. <...>

Daba tas, kur sakysiu, tas tikra teisybe. Nu vaikštinėje ubagais tas tėvs. Nu i viena duktė jiem buva. <...> Iš tos duonos susirinkdava, pašerdava paršą, parduodava, i tų pinigų jo susikrovė buva jo bajavė tai dukteriai. Nu daba viens ūkininks saka, važiuojam pažiūrėt', patikrint', yra a nėra. No, atvažiuoj į tuos piršlius. Tuojaus jau paded, pakloj stalą, visaką: i gėrimų, i valgymų pas tą ubagą. <...> Nu ir daba šnek, šnek, jau lygs tą pasogą. Kiek pasogos duos, kiek ko tas tėvs. Tei³ kai daiktą kokį lygsta: tiek šimtų duosi, a tiek. Nu, sulygst. I daba ein pasišnekėt'. Piršlys su jaunikiu pasišnekėt' lauka. O ta mergaite – pasiklausyt', ko jie tē⁴ šnekės. Nu daba, tas piršlys klaus'. Nu

- 1 Nėra.
- 2 Bus.
- 3 Taip.
- 4 Ten.

Valerija Kundrotaitė-Zaleckienė (*1918).

kaip? A patink ta merga? Merga būt nieka, ale negarbinga, ubage. Aš tik apsiklaust' važiavo. Tada jos išeinama⁵. Žmogšudžių pasisėme, sėdynes apipyle. Daugiau į gryčę, pri stala. Tie jau susiprata, mata, ka jau girdėje žodžius. Daba saka, nu sudiev, ačiū, ačiū už meilą. Nu saka, pamylėjau, i an kele įdėjau. <...> Aš tarnavau ten pas tą piršlį. Jis jau sens buva. Ti saka, gelumbės toks palets⁶ buva, jau užsivilkės žiemo. Ni išmazgot', reike mest'. <...> Smirdėje i smirdėje, i smirdėje. Ubagės merga ko padare. Saka, pamylėjau, i an kele įdėjau. Nu va teip buva. Turta ieškoje, turta. Nu ka jau nieka nebuva, ti ten i piršlė pas tuos nevažiava. <...> I daba turts. <...> Kaip biedns, teip i durns.

× × ×

Nu ti nu pat mažystės' ruošdava [kraitį]. Par naktis verpdava, ausdava. <...> Skrynes' tokes gražes. Įdėdava tas medžiagas, suvyniodava drobę. <...>

■
5 Lauko tualetas.
6 Paltas.

I tą pasogą jau iš pat mažystės'. Vaiks, mergaite užgime, jau ir įdėdava kaip kraitį. Kraitis, kraitė skrynios būdava gražes'. Suvynioti ten dešimt metrų, kita pėnki – paklodėm medžiaga jau. Bet vis namie. Viskas namie: i vilnonis, i patalyne, – viska pridėta skrynja. Nu kita biedna, <...> biški tingine. <...> O tą skrynią jau kaip apsiženij, neš, prided akminių <...>, ka tik sunkesne būtų. Bago tesne atrodytų. <...> I neš, dainuoj, ka jau sunki skrynja, jau darbinyke bos marti a žmona ||

2017 m. išsifravo J. Švambarytė-Valužienė
(LKI TA 116 kasetė)

Važiava par dvarą toks žmogelis⁷ viens. Žiuvelių vežes. <...> O tas pačiupa žiuvelas, atėme. Nu tas, par katrą kiemą važiava, <...> i saka. Palauk, vakare aš tau svečią atsiųsiu. Mislį⁸, ka jau vagys. Nu seniau jokių ginklų nebuva. Su šakėm, su kirviais tuos vyrus sukvieta, i daba lauk, kada jau bos. Tylu ramu. Nieka. Kai tik sugul, brazdu brazdu, brazdu brazdu, brazdu brazdu aplink sienas. Visi su šakėm, su kirviais išein – nieka nėra. Kai sugul, tuojaus i vėlek brazdu brazdu, kai sudžiuvusiais kailiniukais, aplink sieną i vaikštinėj. Tas vėlek išein su tais vyrais, jau ka vagys. Da jau rytą pečiuj⁹ labą rytą saka. Nieks nežina, kas ten daba yra. Mat tas atsiunte koke piktą dvasę. Nu teip išeidava. Tam gaspadoriui visą ką sumaldava į miltus. Jeigu su antru [žmogum] šnekėjei ten eisim ar avis kirpt', ar ką, nebeikite, aš jau nukirpau. Nukirpęs, nurampęs i likę susirinkt' tik vilnas. Teip išvare ubagais tą žmogų, ka tas nebeturėje ni ko valgyt', nieka. I kaip gyvent'? Veže kuningus. I vienus, i kitus, i nieka. <...> Jam įkrikštije vardą par Jamka. <...> I tie jau zėnai erzindava. Nu Jamka, ko neimi, kas po bliūdu yra? <...> Nu i vieną kartą važiuoj kunings. Atvažiava kunings (išgirdęs tą atsitikimą) ir užvažiava. Jie nežinoje (ni tie gaspadoriai). Matai, keleivis i atsiunte jį. Jis i galėje išvart' (tas kunings). Nu i daugiau tas jau. Aš pro rakta skyląą, saka, įėjau. Nu tas kunings nieka. Vėl poterius kalb, šventin, poterius kalb, šventin. Daugiau išėje, saka, toke neše išneše. Krosnis išneše, kaminus, eidams į šalį. Buva viskas sumalta.

■
7 Žmogelis.
8 Galvoja.
9 Krosnyje.

Mykolas Kundrotas, dirbęs Daunoravos dvare kalviu, su šeima (3 vaikai gimė dvare). Pirmoje eilėje: dukros Joana (*1915), Valerija (*1918), žmona Elena, dukra Aleksandra (*1920), sūnus Alfonsas (*1922), antroje eilėje: dukros Pranciška (10 m.), Juzefa (11 m.), Antanina (*1909), mokinys „zelnius“, mokėsis kalvio amato, Aleksas Lukštas. Iš dukros Emos Duncytės–Steponavičienės (Nartaučių k.) albumo.

× × ×

Nu i daba Velykos buva. <...> Visi išvažiuoj iš vakara į bažnyčią. Visa šeimyna. I viena mergeļa paliek. Ta duktė viena paliek namuose. Nu i seniuks į pirtį nuėjęs. Nu sens žmogus. Jis ten, pirty, tup', čiupinėjęs', mazgojęs'. Nu aplink dvyliktą valandą, da tas seniuks su ta pirtim, o girdž' aja ja jaja. Aja ja jaja kažkas. <...> Nu jau tas seniuks išein iš pirtes, žiūr' <...> su porį arklių atvažiavi razbainikai¹⁰. Tą dukterį įsivedę į gryčių bada, muš su adatom. Kur pinigai? <...> O ta nežina. Ta vaitoj i rėk', i šauk'. O nėfaldž' rėkt'. Nevalnia¹¹. O nieka daugiau nė namo. Tas seniuks nužiūrėję, i šove į tą klėtį. <...> O tie vagys iš tos klėtes visi išbėga. Nu jir į arklių sukrita. <...> Viens palika iš tų razbaininkų parsauts. <...> Jie buva iš Valiūnų Baikščiai tokie. <...> Pokary jie voge, plėše iš žmonių, bet ant ruskių nelaisvių buva ta bėda visa. I daugiau, kaip

tą nučiupa (tą ant kiema kur buva), palika gyvs, tai tas visaką išdave. <...> Sienos buva dvė sumūrytos namuose. Nu gryče, kaip mūra siena, – kita išmūryta. Ti daugiau če visus tuos vogtus daiktus sudėstyda. Buva keturi broliai Baikščiai iš Valionių. Nu ti daugiau juos sušaudė. Jie baisiai daug žmonių buva nužudę. Jie važinėje. Nu ti an turgaus, <...> ant aukšta suola juos sustate visus tuos tris brolius. Viens jauns buva. Aštuoniolika metų. <...> Jis sakės, kad jis kartu važiuodavęs, bet jis ni vienam gyvybės nėra atėmęs. <...> Akys užtinę baisiausiai iš to verkima. I visus akivaizdoj žmonių nušove. <...> Jau toki šeima, paveldėjims jau. <...> Anūks jau viens užauga, apsivede. A dėl' torta i sava tėvą užmuša. <...> Karves kilnioje tėvs, plėga¹² par galvą dave teip' ir užmuša.

2018 m. iššifravo J. Švambarytė-Valužienė
(LKI TA 113 kasetė)

10 Plėšikai.

11 Negalima.

12 Įnagių kuolui įkalti.

PASAKOJA AIJA BULYTYTĖ (BULLĪTIS)-
BUČIENĖ:

Gyvenau Vitaučiuose. <...> Nu i tada buva kaip tik tie partizanų laikai. I tada man buva devyniolika metų. <...> Tėva brolis gyvena Vaidminiuos. <...> Ir pas jį slėpės tie partizanai. Pas jį buva bunkeris žemėj. <...> Pasitaike tuo momentu man nueit'. Ir atvažiava tokie kaimynai. Bet tie miškiniai <...> patikėje jiems. <...> Saka, mum jų nė ko bijot'. Nu ir užėje jie. Toks Vaičiulis ir Juodris. <...> O tie buva ginklus palikę bunkery, o patys sėdėje apačioj ten, virtuvėj, tie partizanai. Du jų buva. Leveika ir <...> pavardės neprisimenu. Ja. Nu ir užėje jie. Paskiau tas viens, tas Vaičiulis, tik stakt', į tą kitą kambarį, išmuše langą i pabėga. Nu i tie, jie be ginklų. Jie jau kaip susigaude tuos ginklus, susirinka, <...> vieną paviję. Aš mačiau. Aš ten buvau. Ir tada aš išėjau. Ėjau į namus. Mūsų namai buva už puse kilometra nuo tenai. Ir jis tą Juodrį buva pasivijęs, tas Leveika. Tas Vaičiulis pabėga. <...> Pabėga į Skaisgirį. Sukėle vėjus, <...> kad yra banditai. Ir iškviete jau iš Joniške saugumą. <...> Dėde su teta pasikinke arklį, įsisėda i išvažiava. Da pas mum buva užsukę. Tas buva jau prieš pusnaktę. <...> Užsuka dar atsisveikint. Ir jie išvažiava su tuo arkliau. Išvažiava, o aš niekur nebėgau. Pagalvojau, če kas buva, če nieka tokia. <...> Dar mes su mama sugalvojom, sakom, eisim karves parsivest' iš to jo namų ten. Parsivedėm tas karves. Nu i dvyliktą valandą atein pas mum. I visus areštuoj: tėvą, motiną, mani, tik brolis buva dešimt metų i senėla akla buva, nemate. Tie palika namuose. Išvara mum ten, į tą sodybą, pas tą dėdę. Siaubas! Ten viskas supjaustyta, sudaužyta, paukščiai sukaptoti, žąsis buva su plunksnom virtuvėj. Nu teip baisu. <...> Nu i pradėje tardyt' mani. <...> Jug ką aš sakau, manės nesiklaus. Saka, ką tas liudininks, tas Vaičiulis kalb. Saka, kad aš buvau su ginklu. <...> Duod par galvą i tylėt'. Dabar mane ir tėva seserį išvež į Skaisgirį. Išvež mum į Skaisgirį, bet tėvą ir mamą paleida iš tenai. Mani nuveže į Joniškį. Nu tada dave kaip reikiant į kailį. Bet jie reikalava, kad aš sužinočiau, kur tas dėde pasislėpe. Aš daba galvoju. Sakau, aš įsižadėsiu, paleis jie mane. Pabėgsiu. Buva giminių Rygoj. Visur pažįstamų tų. Nu i dabar aš grįžtu į namus. Bet tada jau teip aš nebegrižau, nes tėvs pagulde į ratus i parveže. Tiek aš buvau baisiai sudaužyta. Nu ir sakau tėvam. Mani pajims. Žinojau, ka mani pajims. Nu ką gi, palauke jie mėnesį. Kviete vienąkart į Joniškį, kitą. <...>

Vytaučių k. ūkininkų šeima: Martinis Bulytis (Martiš Bullītis (1899-1962), Ema Duncytė-Bulytienė (Emma Duncis-Bullītis (g. 1907) ir Aija. 1932 m.

Nejaugi aš sakysiu, kur jie yra. Sakau, ka nežinau. Nu i va, mėnesį mane palaike, bet tada, ka pajėme, jau nebedauže. Tada byla jau buva sudaryta. Da savaitę palaike Jonišky, nu i paskiau išgrūda į Šiaulių kalėjimą. <...> Tėvai sake, tu pabėgsi, saka, mum tampys. <...> Paskiau galvoju, ei, kaip bus, teip bus. Numojau, aš nebebėgsiu. <...> Tada aštuonis mėnesius Šiaulių kalėjime. Iš Maskvos atėje sprendims dešimt metų. Nu i tada iš Šiaulių kalėjimą į Vilnių perkėle. <...> Ten sudare ašalonus didelius. Apie septyniasdešimt vagonų sudare ašalonų po septyniasdešimt žmonių vagone gyvuliniam. Nu tada mumis vežė. [Buvo] Keturiasdešimt devinti. Mani kova mėnesį pajėme. Žinau, ant spale švenčių mes jau atsidūrėm Rusijoj. Nu i tada jau veže. Tą ašaloną kur tai Sverdlovske <...> parskyre par pusę. Vieną išveže į šiaurę, kitą – į Kazakstaną. Aš patekau į Kazakstaną. <...> Dykuma toki raudona. <...> Jokio žalumyno nė. Tas lageris didžiulis toks, aptverts. Mūrinių tvora dvylika metrų, paskiau ein aukšta įtampa. <...> Tada

buva atskirti jau politiniai nuo kriminalinių. <...> Įvare į tą lagerį. Ten karantins buvo dvi savaites. Nu teip va toke baisaus bada, kaip tas jau kara metų ka buvo, to nebuva. Nu pavalgyt' nebuva, dirpt' reikėje. <...> Tėvai da nebuva ištremiti, atsiųsdava po siuntinį į mėnesį <...> į tą lagerį. Paskiau kaip ištrėmė, tad jau pasibaige. <...> O jie [dėdė su teta] septynis metus išsislapste va ščia va, an to maža to aukštele. Nu jie išeidava, ka nieks nemata. <...> Jie če septynis metus va če, tuose namuose išsislapste. I nieks neįtare. Tada jiem buvo sunkiau, negu man, nes būdava taip: sargyba tai būn, stribai vis vien ką tai įtare, bet jie jo nenučiupa. Sake, buvo labai šalta žiema. Tai jie gulėje ten an to aukštele jau, o tas kareivis stovėje apačio naktį. Tai buvo nušalę, nusmuka nagai. Buva atšalę rankas baisiausiai. Visą laiką baimėj. O ten, tame lagery, <...> mirtis sekioje kiekvieno. Saka, nežinai, kur tavi gal' nupilt', bet jau tokios ištemptos baimės nebuva. Kazakstane <...> kase, dare dirbtines užtvankas. <...> Ten buvo tie upe liai didžiuliai. Iš akmenų nukrove. Statyba baisi. Miestą didelį pastate Džeskanganą. <...> Kasėm vandentiekiiui. Rankiniu būdu tada. <...> Visi buvo įdarbinti. Darbui atrinkti darbingi, kas buvo invalidai, tuos išveže kitur. <...> Tai ten aš išbu vau <...> tris su puse metų. Nu i po Stalina mir ties, tada prasidėje lageriuose tie sukilimai. <...> Jie žadėje lengvatas kokias nors. Ir jie tų lengvatų nepilde. <...> Reikalavims jau buvo, ka tuos kalinius tur' paleist', bet laikes, nes tiek milijonų žmonių dirba dykai. Visi objektai perpildyti. Ten buvo urana kasyklas už Džeskazgana. Ten koki šešesdešim kilometrų a šimtas. Tai va, ten dirba keturiolika tūkstančių vyrų toj urana kasykloj. Tada nieks nežinoje, ka ten toks pavojus, i gyvybę paaukoj. Nu pas mum ir moterų buvo keturi i puse tūkstanče. Ir vyrų buvo kas tai dešimt [tūkstančių]. Bet teip atskiri, nesusitiksi. Tvoras. Žin ojom, matėm, ka vež į darbą kolonas jau ten. O moteris tai vedžiodava. Nebuva taip. Tai po tris dešimt, po šešiasdešimt. Brigado būdava trisde šimt žmonių, moterų. Tai va išved į darbą. <...> Spygliuota toki tvora iš gabalų sudedama aplinkui. Nu i jie ten, kareiviai stov'. Nu i ten vidury turi dirbt'. <...> Daugiausiai buvo ukrainiečių. Paskiau lietuvių. Paskiau latvių, esčių, nu visokių tautybių buvo. Tik ko, čigona nemačiau. <...> Iš pačios Maskvos buvo daug <...> tų moterų. Ten teip buvo pri Stalina. Jeigu pamate su užsieniečiu ka tu kalbėjei, priėje gatvėj – tu gavai penkis metus be jokių kalbų. Tokes gydytojes, teisininkes,

nu tokes jau, ja. Ir tada tuose lageriuose tų pažadų jie netesėje, tai prasidėje sukilimai. <...> Nu i pas mum prasidėje. Keturiasdešimt parų išsilaike jie, sukilėliai. <...> Nu galėjei išsilaikyt', nes ten buvo maista sandeliai viduj. Nu jau ta tvarka buvo toki, kaip kariuominėj. Kad viskas jau būt tvarkingai, ka nebūt nesusipratimų. I tada apsiunge tie vyrai su moterimis. Išrove tvoras, ten dalį. Mes net nežinojom. Grįžom iš darba ir girdžiam, kad pil su automatais, su kulkosvaidžiais. Toks triukšmas. Nu ir paskiau užrakina staigiai tuos barakus visus. Ir žiūriam, kad bėg vyrai, kaliniai, tais takais. Nu ir tada išlauže tas duris, jau įėje, susitikom. <...> Apsijunge jau tie kaliniai. Streikuoju. Neit' į darbą. Paskiau, ką ten prižadėje, kaip jie visada prižad. Paskiau, ka mes vėl' ėjom į darbą dvi savaites, bet nieks nepasikeite. Tai vėl nustojom eit' į tą darbą. I daugiau ten buvo toks jau režims, <...> kaip kariuomenėj tame lagery. Buva prisakyta, ka tu turi jau sargybose stovėt'. <...> Nu ir teip išsilaike keturiasdešimt parų. <...> Nu kaliniai reikalava iš Maskvos komisije kad atvažiuotų. <...> Ka tuos reikalavimus patenkintų. Bet tada nieks neatvažiuodava. Majorai kokie, generolai tie, nu i teip jie mulkina. I paskiau ten jau buvo labai daug tokių: visi žmonis, nu kaip sakant, gudrus buvo. Specialistų visokių. Tai jie sugalvoj, nu padare radijo stotį ten, lagery, jau buvo. Pranešinėje visur. I tą naktį puole. Apsupa i puole tada. Atidenge ugnį visur. <...> Par stebuklą aš palikau gyva. <...> Mes tada, tą naktį, stovėjom sargyboj. Aš, iš mūsų brigados, nu dvi mes stovėjom i toks vyrs ukrainietis. Ryte teip jau aušt, praėje tie patikrintojei tą sargybą, man tiek šalta. Tas vyrs saka, tu nušok, ten tie pastatai taip žemė visi yra. Saka, nušok, tu užvėjy, daba nieks netikrins, saka, pašokinėk, sušilsiš biškį. I tik aš nušokau nu to stogele, iškart iš visur raudonas raketas. Visur atidenge ugnį. I tuos du nupyle, kur su manim stovėje. <...> I kaip tik mum pasitaike stovėt' toj vyrų zonoj. Ten tie barakai taip išdalinti: ne eilėse, visi ten po žeme. Nu i daba pribėgom prie to baraka, nu ir mata, kad jau ein kareiviai. <...> Matos šoviniai kur sproginėj. Su sprokstamosiom šove, ja. Nu daugiau, ką daryt'? Pradėje tie vyrai šokt' į baraką. Sušokom į tą baraką. Paskiau apsupa, ka pasiduoot'. Pasidavėm. Rankas iškelt' i pasiduoot' visiem. Nu i ką? Ėjom lauk. Ten, kur sužeisti buvo, ėjom visi, kur buvom subėgi. Viens kitą tai nepažinom. Kur turėje pažįstamus, tuos sužeistus leide nešt' į ligininę. A katrie lika, tai tuos su durtuvais visus subade mirtinai. Nu i paskiau moterų

zonoj tai buva barakai va taip: baraks i taks toks. Nu ka platūs tie takai buva. Tai ten mete per langus ašarines dujas i su tankais tarpuose traiške moteris. <...> Baisu, kiek ten nužude. Ten baisu pasakyt'. Ten nieks nežina. I paskiau <...> tie, katrie gyvi lika, išvare už zonos. Susodina an dykuma. Apsupa kareiviai. I tada jie vale tą zoną su ta, nu stumdoma. Su tais nagais stum' tuos lavonus. Krove i priekabas ir veže. Ten siaubas, kas ten dėjos. Nu i paskiau po to tai jau grąžina mus į tuos barakus. Kaip žiauriai atroda. Kraujas. Sienas aptaškytas visur. <...> Ir ruoše etapą į šiaurę jau. Iškart jie rinka dvidešimt penkis metus kas tur'. Tas ukrainietes, daugiausiai ukrainietes. Nu i lietuvių turėje dvidešimt penkius metus. Surinka tuos. <...> Paskiau saka, kas noret', saka, rašykit' pareiškimą. Galėste pasikeist'. Galėste išvažiuot'. Kitas liks jau. Žinot, nu aš kaip visada nemėgdavau ant vietas niekur stovēt', parašiau tą pareiškimą. Nuvede mani prie to vagona. Tokią moterį iškėle, mani įkiša į tą vagoną. I mes nuvažiavom į Irkucka oblastį. <...> Taišeto rajonas. Tai ten toki nedidelei lageriai. Bet ten ein gelžkelis¹. I ten kas penki kilometrai <...>, dešim <...> tokie lageriukai. Po penkius šimtus žmonių, po septynius šimtus žmonių, jau tokie. Tai kiek ten tęsės, kas ten žina. Tai jau mus nuveže ten. Tai jau buva kitur žemes ūkis. Tai ten jau dirba tie kalinei. Iš karta papuoliau žėruče fabrike. Bet aš kai buvau dirbus tame Kazakstane plotniku² <...>, tai mani įtaise. I toki dirbtuvėla, bet ten viską <...> reik' rankom dirbt'. Mum tai ten, kur statybas ėje, atveždava. Langus, duris gatavus atveždava, tik įstatyt' reikėje. Ir grindis dēt', ten dažyt' ką nors. <...> Pirms langus neišėje man gerai. Paskui išėje kiti gerai langai. Dirbau langus, duris. Išdirbau aš ten kokių pusantrų metų panašiai to dirbtuvėle. Paskiau mire toki seniuke. <...> Liep' man grabą daryt'. <...> Nu tos ukrainietes išgąsdin. Tu matysi, ka tau sapnuosis, neduos tau ramybes. Aš išsigandau i to graba nebedirbau. I tada mani pašalina iš tos dirbtuvėlas. Pašalina, bet tuojau ruoše etapą į žemes ūkio <...> koloną. Nu i mani išveže ten. <...> Mes kaip pripratę visada, kat tie kareiviai stov', su automatais ein už nugaros, a tada jau <...> nuėme tas sargybas visas. Daba mus vež, vež, nuvež į tokį mišką. Sustoj traukinys. Paleidž'. Mūsų buva kiek? Du šimtai, du i puse. Va toks kiekis. Paleidž' i liep' eit' tokiu keliu. Einam, einam, jau temst,

1 Geležinkelis.

2 Mūrininku.

gala nėra. Sakau, kas če dabar bus? Nu ir nuėjom. Ten, matyt', vyrai iškelti. <...> Priminti tie barakai. Betvarke baisi, bet ten veidava greitai. Tuoj valgykla išvire valgyt'. I duoną atveždava. Nu i pradėjom. Mes ten apsigyvenom. Tas jau buva paskutinis tas jau lageris. Tada penkiasdešimt šeštais metais, pavasarį, pradėje [paleist]. Jie tempe, kiek tik galėje tuos kalinius užlaikyt', nes nebuva kam dirbt'. Tokie objektai palika nedirbami. Nu i tada <...> ten jau buva kaip tai laisviau i linksmiau. Nebe teip baisiai, kaip jau tame [lageryje]. <...> Tie gyvuliai, tas karves, matytum, iš Vokietijos tos karves buva. Tokes gražes, juodmarges. I labai piena daug duodava. Tai tos melžėjos keturiskart melždava jases. Po kara šert' reikėje šešius kartus. <...> Į pirtį vesdava tas karves. Žiemą maudyt', ja. Vesdava su šiltu vandeniu, su muilu. Darba jėga nekainava. Visi dirba veltui. <...> Rašikli jokį, nieka, ni pieštuka tu neturėjei, ni adatos. Po teisybes, nieka neturėjei. Dare kratą. Viską tau pajėme. Jeigu ką nors įsitaisėi, a peiliuką iš to, kur rasdavom kokį blėką. Mes peiliuką tai kavodavom, slėpdavom į plyšius. <...> Duoną atsipjaut' reikėdava. Baisu baisu ten. Ten toks režims buva kaip ir kalėjime. <...> Aš dirbau pri fermos valytoje. Piena atsigeri. Jau to bada toke nebuva. <...> Kada buva sukilims, aš susipažinau su būsimu tuo vyru. <...> Jį labai sunkiai sužeide. Jam sprogstamoji išneše če visus raumenis. <...> Aš jau galvojau, ka jis negyvs a ka jis miręs. Nieka negalėjei sužinot' tada. <...> Aš gaunu iš jo laišką, <...> ka ta koje (jam buva gangrena, bet jis <...> neleida tos kojos pjaut'). Išsikapanoje. Šlubava jis. <...> Pradėjom mes susirašinēt'. <...> A tėvai irgi buva Irkucka oblasty ištremti. <...> Jie buva da į pasimatymą atvažiavę <...> į lagerį vieną kartą. <...> I kada mus paliuosava, vienai draugei buva brolis <...> Karagandoj tada. <...> Nu i mes su ta drauge susitarēm – važiuojam į Karagandą. Aš jau buvau parašius. Jis jau buva kambariuką pasijėmęs. <...> Mes vėl iš Irkucka važiavom į Karagandą. <...> Nu i ten dar mes laisvi išgyvenom du i puse metų. <...> Gime sūnus tas vyresnysis. Nu i tada jau nuvažiavom į Lietuvą. Tėvai buva grįžę iš Sibira. Parvažiavom. Če irgi tie kolhozai³. <...> Gava jis Akmenėj <...> darba. <...> Praėje koks pusmetis, tada kambariuką gavom. Toj Akmenėj mes ir gyvenom penkius metus. <...> Nu i mana dėde irgi <...> sugrįža į sava namą. Sugrįža į sava namus, bet kažko jiem ten nepatika. Jie norėje iš

3 Kolūkiai.

Aija Bulitytė-Bučienė (antroje eilėje ketvirta iš kairės) tremtyje, Sibire. 1955 m. Nuotraukos iš asmeninio albumo.

tų namų išeit'. Nu i daba atvažiuoj į tą Akmenę. Saka, paliekam tau tuos namus. Važiuok čė, į kaimą. Trys vaikai buva maži. Bendrai mani kaims labai trauke, nes aš miesta nemėgdavau niekada. Nu i tada parvažiavom čė, į Vaidminius. Išgyvenom trylika metų. Kai melioracijoje griove, tai va čė pasitaikė tas nams i nusipirkom. Parėjom vėl atgal. <...> Kada grįžau, aš pas tėvus tada <...> gyvenau. <...> Ja. Mes perėjom į kolūkį dirpt' tada. Vyrs dirba dirbtuvėse ir fermoje. <...> Tada aš irgi fermoje dirbau. <...> Tada da pencije. To staža trūka, kaip neįskaičiava tuos metus. <...> Tada, kaip buva nepriklausomybe, tada jau priskaičiava tuos. Tada man užteka jau tų metų. <...> Kaip rezistencijos dalyve aš buvau, tai man, <...> prieš kokius tris metus tikrina bylas. I daba Jonišky man pasaka. Tu rašyk į Vilnių. I tu gausi <...> tą statusą. <...> Nu dabar, parašiau. <...> Jei-gu gausi teigiamą atsakymą, tai pridės – tą didžiąją penciją gausi. Nu i daba, praėję trys, ne, du i puse metų. Dabar aš gaunu iš Vilniaus <...> – trūkst duomenų. Dabar aš surandu tuos liudinin-kus visus. Viską nusiunč' vėl tuos poperius. Praain

vėl pusantrų metų. <...> Daba aš gaunu laišką, kad yra viskas. <...> Patenkinam. Važiuojat' į Vilnių atsiimt' tą statusą. Nu ką gi, aš galvoju, gausiu tą didžiąją penciją. Čė kaimyns pajim mani. Važiuo-jam. <...> O ten asmeniškai turi atsijimt'. Ten kits negal'. Nuvažiuojam, įteik' tą statusą. Nieka tų pi-nigų, kaip lika ta tremtine bazine pencije, teip' i palika. O teip, tą statusą įteike, i viskas. Nu ką tu, daba turiu tą statusą, bet tas pats, kaip tremtinys. <...> Tame Vilniuj nuvažiavom <...> su tokia nuotaika. Nu nieks negalvoje, kad teip išeis. <...> Paskiau visi sparnus nuleide. Juoks jim.

2018 m. iššifavo Janina ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ

STORIES OF PEOPLE FROM DAUNORAVA

Two publications of one region's oral history – Lithuanian Valerija Kundrotaitė-Zeleckienė's (b. 1918) about matchmaking, the tricks of an evil spirit, and robbers, and Latvian Aija Bulitytė's (Bullītis), (b. 1929) stories from her life, about the injustice and exile she experienced in the post-war period.

LIEPOS ŠEŠTOSIOS EISENA

Arūno BALTĖNO fotografijose

- Liepos 6-ąją, Lietuvos Karaliaus Mindaugo karūnavimo dieną, 300 vėliavų eiseną, vedama būgnų bei sutartinių, pakilo į Kernavės Aukuro kalną giedoti Tautišką giesmę.

Šiais metais Nacionalinei M. K. Čiurlionio menų mokyklai paskelbus piešinių konkursą

„Mūsų Vytis“ iš kitų Lietuvos meno mokyklų į Vilnių paštu atkeliavo 160 kūrybingai nutapytų Vyčių, kurių autoriai – 7–11 metų vaikai. Jų piešiniai buvo nufotografuoti ir sublimaciniu būdu atspausinti ant vėliavinio audinio. Prie šių vėliavų autorių, jų šeimų, prisijungė prieš metus

JULY 6TH PROCESSION

Vasario 16-osios eiseną ir minėjimą papuošusios čiurlioniukų sukurtos vėliavos.

Vėliavose plazdėję Vyčiai – tai jų dovana Lietuvai.

Idėjos autorė – dailininkė Julija Ikamaitė.

On 6th July, to the accompaniment of sutartinės and drums, in Kernavė a procession raised 300 Vytis flags on Aukuras Hill and Lithuania's hymn was sung. The authors of the flags – 7–11 year old students from Lithuania's art schools, their paintings of the Vytis were turned into flafs. The author of the idea – artist, teacher at the National M. K. Čiurlionis School of Art – Julija Ikamaitė. Photographer – Arūnas Baltėnas.

AR LATVIŲ RELIGIJA – DIEVTURYBA?

Ugis NASTEVIČIUS

„Jei senovės latvių kas būtų paklausęs, kokia jų religija, jie būtų sutrikę dėl klausimo prasmės. Jų religija buvo gyvenimo būdas (*dzīvesziņa*), o esminiai rūpesčiai nesuvedami į abstrakčias dogmas ar racionalius kanonus. Aukščiausias žmogaus gyvenimo tikslas buvo gyventi darnoje su Gamta ir kitais bendruomenės nariais – sekti dievų valią. Asmeninę vertę bei garbę sudarė daugybė dorybių, ir nebuvo reikalo konceptualizuoti tokių religinių metaforų kaip nuodėmė, atpirkimas ar išganymas.“

Janis Tupesis (1937–2017)¹

Latvijos Respublikos Konstitucijos preambulė skelbia: „Nuo senų laikų Latvijos tapatybę Europos kultūros lauke lėmė latvių ir lyvių tradicijos, latviškoji gyvenimo išmintis, latvių kalba, bendražmogiškosios ir krikščioniškosios vertybės.“² Buvęs Latvijos universiteto Teologijos fakulteto dekanas Ralfas Kokinas Latvijos religinį *status quo* yra apibūdinęs taip: „Tūlas latvis viena koja remiasi į dievturybą, kita į krikščionybę, domisi hinduizmu bei budizmu, tiki horoskopais ir naudojami žiniuonių paslaugomis.“³ Humanitarinių ir socialinių mokslų instituto prie Daugpilio universiteto direktorė Anita Stašulanė pažymi: „Kadangi klausimai apie religinę priklausomybę į Latvijos gyventojų surašymus nebeįtraukiami, informacijos apie religinių organizacijų narių skaičių galima išsunkti nebent iš Teisingumo ministerijos skelbiamų duomenų, t. y. sugretinant Latvijos religinių organizacijų pateiktas ataskaitas.“⁴

1 Tupesis 1987: 46–61. Versta iš anglų k. Visi asmenvardžiai transkribuoti lietuviškais rašmenimis, originali jų rašyba – teksto pabaigoje.

2 <<https://likumi.lv/ta/en/id/57980-the-constitution-of-the-republic-of-latvia>>, žiūrėta 2018.02.15. „Latviškoji gyvenimo išmintis“ – tai viena iš galimybių versti posakį *latviskā dzīvesziņa*, apimantį visą paveldėtąją etnokultūrinę išmintį ir dvasines bei dorovines vertybes, kurios mūsų pasaulėžiūrą ir įsitikinimus daro latviškus. „Latviai savo latviškąją gyvenimo išmintį (*latvisko dzīvesziņu*) susikūrė latviškojo teizmo (*dievestība*) pagrindu“ (Saprovskā 2006). Žr. toliau.

3 Jesenska 2015.

4 Stašulanė 2015.

Ataskaitų peržiūra patvirtino, jog dievturiai pagal narių skaičių sudaro didžiausią iš aštuonių registruotų nekrikščioniškų religinių grupių Latvijoje, ir per pastaruosius aštuonerius metus dievturybos sekėjų nuolatos daugėjo⁵.

Be to, atsižvelgiant į teologo Karlo Ranerio argumentą, jog esama „anoniminių krikščionių – tikinčiųjų, kurių kol kas neįmanoma atpažinti ir kurie patys kol kas nežino esantys tikintieji“, taip pat į Heinricho Oto teiginį, esą „gali būti ir tokių krikščionių, kurie patys to nežino“⁶, manytina, jog taip pat yra ir dievturių atveju, t. y. dievturiams priskirtini ir tie prijuočiantys asmenys, kurie kol kas nėra patekę į sąrašus.

2016 m. atlikta Latvijos socialinių tinklų dalyvių apklausa⁷ atskleidė, kad 22 proc. atsiliepusiųjų pripažino savo religija krikščionybę, 20 proc. – „latviškąjį teizmą“ (*latviešu dievestība*), 4 proc. – pagonybę, 3 proc. – kitas religijas, 1 proc. pareiškė „tikintys Dievą“, o 50 proc. prisipažino esantys nereliginiai.

Iš kategorijos *latviešu dievestība* 81 proc. buvo dievturiai, 1 proc. priskyrė save „Dievo, Laimos ir Maros liaudies religijai“, 9 proc. – „latviškajai gyvenimo išminčiai“ (*latviskā dzīvesziņa*), 6 proc. pasisakė esą tiesiog „latviai“, 2 proc. – išpažįstantys „latvių senąjį tikėjimą“ ir 1 proc. „oficialiai – liuteronai, o širdyje – dievturiai“. („Kitų religijų“ kategorija apėmė ateizmą, budizmą, deizmą, hinduizmą, islamą ir „dvasinę saviugdą“.)

Skaičiai sutinka su R. Kokino duomenimis ir yra palyginami su 2014 m. Gelapo (Gallup) instituto pasaulinės apklausos rezultatais, pagal kuriuos 40 proc. apklaustųjų Latvijoje laiko save religingais, 41 proc. – nereliginiais, 9 proc. – įsitikinusiai ateistais ir 10 proc. nežino arba neatsakė⁸. Tokį pat poveikslą pateikia Kanadoje atliktas tyrimas: „Jaunesnioji latvių karta nėra labai religinga tradicine prasme, išskyrus paplitusį pagonišku papročiu bei švenčių laikymąsi, nes pagonybė – tai vietinė latvių religija.“⁹

5 Reliģisko organizāciju darbības pārskats 2016.

6 Lowe 1965: 4–5.

7 Nastevičs 2017: 68–70.

8 Gallup International 2015.

9 CIL 2014.

Kadangi latvišką religiją paprastai vadinama dievturyba, ar galima tarti, kad ji tiesiog sutampa su dievturyba, ar apima dar kažką kita? Šio straipsnio tikslas – pasiaiškinti, kas gi yra toji latviškoji religija 2018 metais, Latvijai švenčiant savo valstybingumo šimtmetį. Jo siekiant užsibrėžta panagrinėti spaudoje vartojamą terminiją, tam tikrus dievturybos požymius, išryškėjančius folklorizmo kontekste, atlikti sociologinę apklausą dėl terminų tinkamumo ir pateikti surinktų nuomonių santrauką.

TERMINIJA

Oficialiai Latvijos dievturių sandrauga (*Latvijas Dievturu sadraudze*) buvo įsteigta 1927 m., o terminus *dievturis* „dievturis“ ir *dievturība* „dievturyba“ 1925 metais nukalė Ernestas Brastinis ir Karlis Bregžis kaip atitikmenis graikiškiesiems *theophoros* ir *theophoria*. Sudurtinis žodis *dievturība* yra sudarytas iš tikrinio daiktavardžio *Dievs* „Dievas“ šaknies, veiksmazodžio *turēt* „laikyti, turėti“ šaknies ir ypatybės priesagos *-ība* „-yba“¹⁰.

Panašiai terminas *dievestība* „teizmas“ yra sudarytas iš *Dievas* šaknies ir Dievo buvimą teigiančio dėmens *esība*, *esamība* „būtis, buvimas, egzistavimas, esamybė“, kaip *dievesyba*, tik su papildomu negramatiniu intarpu *-t-*, taigi – *dievestyba*. Jis įvardija latvių etninę religiją, liaudies dvasinę patirtį, religines tradicijas. Latviškoji *dievestyba* skleidžiasi per liaudies dainas, liaudies muzikavimą, papročius, užkalbėjimus ir t. t.¹¹ Dievturybai apibūdinti tad latviai mieliau vartoja latvišką žodį *dievestība*, negu skolinį *religija*, įnešantį daug svetimšalių konotacijų.

Galiausiai terminas (*latviska*) *dzīvesziņa* „(latvių) gyvenimo išmintis“ yra sudurtas iš daiktavardžių *dzīve* „gyvenimas“ ir *ziņa* „žinia, žinojimas, prasmė, būdas“ (pavyzdžiui, *savā ziņā* „tam tikra prasme“, *nekādā ziņā* „jokiu būdu“ ir pan.). Ji yra dievturybos pamatas.

Čia reikia įvesti kelis apibrėžimus. Pirma, „autochtonais vadinami žmonės, gyvenantys teritorijoje, iš kurios, manoma, jie yra kilę. <...>

10 [Latvių *turēt* reiškia ne tiek „turėti“, kiek „laikyti“ (*turēties* – „laikytis“), tad latvių *dievturis* pažodžiui būtų tas, kuris „laikosi Dievo“ (arba „yra Dievo laikomas“). Kadangi lietuvių *turėti(s)*, be įsigalėjusių išvestinių nuosavybės reikšmių, irgi visų pirma reiškia „laikyti(s)“ (LKŽ), tai lietuviškai *dievturį* galėtume atitinkamai apibrėžti kaip tą, kuris *Dievo turisi* (arba yra *Dievo turimas*). – *Vert. past.*]

11 Letonika 2002.

Terminas ang. *indigenous* ‘prigimtinis’ daugiau taikomas kalbant apie jau santykinai marginalizuotus vietinius gyventojus, o štai *autochtonous* ‘autochtoninis’ – apie dominuojančius vietos gyventojus, kurie nuogaštuoja dėl galimos savo marginalizacijos.¹² Antra, naujųjų laikų istorija Latvijoje prasidėjo latvių išsivadavimu iš baudžiamos ir pirmuoju tautiniu atgimimu 1850 m.

Taigi, visus kuo įvairiausių latvių autochtonų religijos, naujaisiais laikais atgimusios dievturybos pavidalu, apibrėžimus, pateiktus akademinėse¹³ ir pačių dievturių publikacijose, galima suskirstyti į penkias grupes pagal priskiriančiąją apibrėžimo dalį:

1) *Latvių* (*latviešu*, ang. *Latvian* ir kt.) ~ *dievestība* „dievestyba“¹⁴; ~ *senā dievestība* „senoji dievestyba“¹⁵; ~ *senā reliģija* „senoji religija“¹⁶; *senlatviešu reliģija* „senlatvių (senųjų latvių) religija“¹⁷; ang. ~ *religion* „religija“¹⁸; ~ *nacionālā reliģija*, ang. ~ *national religion* „nacionalinė religija“¹⁹; ~ *tautas reliģija*, ang. ~ *folk religion*, vok. ~ *Volksreligion* „liaudies religija“²⁰; ang. *traditional ~ religion* „tradicinė ~ religija“²¹; ang. ~ *paganism* „pagonybė“²²; ang. ~ *neopaganism*, ru. ~ *неоязычество* „neopagonybė“²³; ang. *modern ~ paganism* „šiuolaikinė ~ pagonybė“²⁴; ang. *ancient ~ paganism* „senovės ~ pagonybė“²⁵;

2) *Latvių* (*latvju*, ang. *Lettish*) ~ *dievestība* „dievestyba“²⁶;

3) *Latviškoji* (*latviskā*, ang. *Latvian*) ~ *dievestība* „dievestyba“²⁷; ~ *dievatziņa* „dievo-

12 Gausset, Kenrick, Gibb 2011: 138–139; plačiau: 135–142.

13 Jos žiūrėtos per tinklapius <kopkatalogs.lv>, <periodika.lv>, <dspace.lu.lv>, <scholar.google.lv>.

14 Goba 1938; Viķe-Freiberga 1986: 15–17; Tomariņš 1993; Nastevičs 2017.

15 Tupesis 1987: 46–61; Grīns 1998.

16 Brastiņš, Bregžis 1925.

17 Adamovičs 1937; Mārtuža 2015: 104–14.

18 Muktupāvels 2005: 762–767.

19 Pūtelis 1997: 61–76; Grīns 1998; Kļaviņš 1998: 213–24; Krūmiņa-Koņkova 1999: 119–34; Kasekamp 2000: 192; Pussars 2002; Imbrate-Siliņa 2013.

20 Biezais 1961; Barkan 2013: 1092.

21 Misāne 2000: 32–53; Graudiņš 2007: 43.

22 Taivāns 2013: 46–52.

23 Рыжакова 1999; Priede 2015: 199–238; Stašulāne, Ozoliņš 2017: 235–48; Žemaitis 2017.

24 Strmiska 2012: 22–30.

25 Eliade 1980: 1–26.

26 Dārdedzis 1996.

27 Goba 1979; Tupesis 1983: 40–43; Grīna 1990; Puisāns 2003: 18–19.

žina²⁸; ~ *senticība* „sentikyba, senoji tikyba, senasis tikėjimas“²⁹;

4) baltų (*baltu*, ang. *Baltic*) ~ *dievestība* „dievestyba“³⁰; ~ *relīgija*, ang. ~ *religion* „religija“³¹; ang. ~ *paganism* „pagonybė“³²; ang. ~ *neopaganism* „neopagonybė“³³;

5) dainų (*dainu*) ~ *dievestība* „dievestyba“³⁴; ~ *relīgija* „religija“³⁵.

O štai Latvijos institutas siūlo vietoj *latviskā dzīvesziņa* vartoti apimlų terminą „tradicinė latvių pasaulėžiūra“, o vietoj *latviešu, latvju, latviskā religija* „latvių, latviškoji religija“ – „latvių pagoniškosios tradicijos“, taip siekiant: 1) pabrėžti senas baltų, kaip „paskutinių Europos pagonių“, šaknis bei visuminį, nenutraukiamą ryšį su Gama ir 2) išvengti galimo nesusipratimo dėl vadinaimo nacionalizmo, t. y. dėl šiai sąvokai priskiriamų neigiamų konotacijų.

Junginiai iš dviejų žodžių, tokių kaip, pirma, „latvių“, „latviškasis“, „baltų“, „dainų“ ir, antra, „dievestyba“, „(tautinė, liaudies) religija“, „(neo)pagonybė“, pasirodo esantys dažniausiai įvairių autorių vartojami terminai. Iš jų „dievestyba“ yra endonimas, priimtas tarp pačių dievturių; „pagonybė“ – egzonimas, dažnai pejoratyvus, perteikiantis monoteistinių požiūrį, todėl atmetamas Europos etninių religijų kongreso narių, nes, pasak jų, „neigiamai atsiliepia mūsų reputacijai“³⁶; galiausiai „religija“ – kompromisinis, neutraliausių konotacijų terminas, todėl priimtas akademiniame pasaulyje. Etnonimai „latvių“ ir „baltų“ pakaitomis irgi plačiai vartojami, tačiau pastaraisiais laikais pastebimas ne latvių tautybės dievturybos šalininkų bei prijaučiančiųjų gausėjimas, pažymėtas religijotyrininkės, teologės Onos Lieckalninios³⁷. Tai, kaip ir augantis dvikalbių ritualų poreikis – ne tik latvių diasporose užsienyje, bet ir Rygoje, daugiatautėje Latvijos sostinėje, kaip matyti iš 2017 m. atliktos ritualų dalyvių apklausos³⁸, – nurodo terminų poslinkį nuo išskiriančio (ekskliuzyvaus) „latvių“ prie įtraukiančio (inkliuzyvaus) – „latviškoji“ religija.

28 Saprovska 2006.

29 Stalts 2015.

30 Celms 2016.

31 Muktupāvels. 2010.

32 Strmiska 2005: 39–58.

33 Shnirelman 2002:197–211.

34 Veselis 1955; Dārdedzis 1962; Brastiņš 1975; Celms 2009.

35 Brastiņš 1930: 321–25.

36 Declaration 2014.

37 Lieckalniņa 2015.

38 Nastevičs 2017: 70–73.

Tiek dievturybai, tiek pačiai latvybei tai yra nerimą keliantis akultūracijos iššūkis, reikalaujantis plačiau atsiverti ir lengviau į savo ratą priimti „kitą“, nors kaip tik dėl itin atsparaus uždaramo ir kalbinės izoliacijos pavyko pogrindžio sąlygomis išlikti per pusę amžiaus trukusią Sovietų okupaciją tiek tėvynėje, tiek priverstinėje išeivijoje³⁹. Vertėja Amanda Jatniece pažymi, jog ypač dievturiai prisidėjo prie latviškumo išlaikymo išeivijoje, tokiose srityse kaip literatūra, leidyba, tyrimai, amatai, menas, muzika, bendruomeniškumas, edukacija ir senųjų tradicijų puoselėjimas⁴⁰. Taip yra dėl to, kad svetimame krašte sužadinas savisaugos instinktas, t. y. kitų kultūrų apsuptis koreliuoja su padidintos grėsmės aplinkybėmis⁴¹, reikalaujančiomis padidinto budrumo – žinoma, kol tebegalioja apsisprendimas atsispirti savos etnokultūrinės tapatybės asimiliacijai. Religijų sociologė Agita Misāne pažymi dvilypį dievturybos pobūdį: santykį su religija ir su nacionalizmu⁴², dėl kurio ji gali būti suprantama kaip latviškumą palaikantis politinis religingumas. Latvijos dievturių sandraugos įgaliotasis vadovas Valdis Celmas pripažįsta, kad nors „rasė, etninė kilmė, genai turi reikšmę, bet ji nėra lemiamą. Latviškumas – tai pirmiausia sąmoningas apsisprendimas už latvių kalbą, latvių tradicines vertybes, žemę ir tautą“⁴³. Taip pabrėžiama lingvocentrinio nacional[patriot]izmo paradigma, apimanti kelis iš Viljamo Nortono žmogiškosios tapatybės dėmenų⁴⁴: vieta, kalba, religija, etnosas, tauta, bendruomė, klasė, lytis.

Pasak Luji Šneiderio: „Liaudies religija <...> yra neišvengiamai susijusi su tam tikra tauta, liaudimi ar gentimi, kaip ir bet kuri tauta, liaudis ar gentis yra susijusi su tam tikra religija. Priešingai, universalios religijos yra atitrūkusios nuo liaudiškojo pagrindo. Jos kreipiasi į asmenį, gyvenantį bet kur ir bet kada“; Donas Joderis čia dar išskiria tautinės religijos apibrėžimą: „Vokiškas terminas *Volksreligion* buvo vartojamas dvejopai: ir 1) kaip tautinės, visos tautos religijos priešprieša ‘universaliai religijai’, ir 2) kaip liaudiškojo lygmens priešprieša mokyto, oficialaus, institucinio lygmens religijai, vadinamajai ‘aukštajai religijai’ (*Hochreligion*) daugialypėje visuomenėje.“⁴⁵

39 Apie perėjimą nuo išlikimo prie atgimimo daugiau žr. Stašulāne, Ozoliņš 2017: 239–242.

40 Jatniece 2005: 451–457.

41 Nastevičs 2017: 53.

42 Misāne 2005: 101–17.

43 Lorencs 2017.

44 Norton 2000.

45 Yoder 1974: 2–15, žr. 10–11.

Taigi, „latviškoji tautinė religija“ būtų pats dažniausias ir akademiškai tiksliausias apibūdinamasis žodžių junginys.

TIPOLOGIJA

Dievturyba – tai tautinė (iš pradžių – etninė) religija, šaknyjanti latvių tradicinėje kultūroje bei folklore, įkvėpta XIX a. antrosios pusės tautinio romantizmo (*tautiskais romantisms*) ir išgryninta, susisteminta bei kanonizuota XX a. antrajame dešimtmetyje⁴⁶. Kaip atgimusi, ji patenka, Aizeko Bounvico terminais kalbant, į mezopagonybės ribas, kitaip nei paleopagonybė, kuriai priklauso „pirmykščiai gentiniai tikėjimai <...>, iki šiol praktikuojami kaip veikiančios vaizdinių sistemų“, ir neopagonybė, apimanti „religijas, sukurtas po 1940 m.“:

Žodis „mezopagonybė“ taikomas religijoms, atsiradusiomis iš siekio atkurti, atgaivinti arba tęsti tai, ką jų steigėjai suprato kaip savo protėvių ar pirmtakų (paprastai Europoje) paleopagonybę, patyrusią geroką poveikį (atsitiktinį, nevalingą arba tyčinį) iš monoteistinių ir / arba dualistinių pasaulėžiūrų pusės, tokių kaip [zoroastrizmas, ankstyvasis budizmas], judaizmas, krikščionybė ir / arba islamas.⁴⁷

Dievturyba yra *panenhenoteistinė* religija, nes savo požymiais atitinka tiek Raselo Notono bei Jono Kasulio *panenteizmą*, teigiantį pasaulio ir Dievo tarpusavio priklausomybę (Alfredo Vaitheido „abipusis panteizmas“, kai Dievas suprantamas kaip pasaulio siela, o pasaulis – kaip Dievo kūnas), Dievo visa smelkiantį imanentiškumą visatoje⁴⁸, tiek Makso Miulerio *henoteizmą* (arba *katenoteizmą*), teigiantį, kad paeiliui garbinamų daugelio dievybių esmė yra bendra ir viena, nes jos esančios ne kas kita, kaip to paties vieno Dievo įvairios emanacijos bei manifestacijos, atstovaujantios jam atitinkamuose kontekstuose⁴⁹.

Tikima prigimtuojų gerumu (*labums*), kuris yra vienas iš pamatinių dievturybos dorybių (*tikumai*). Joms priklauso tiek asmeniškios dorybės, kaip išmintis (*gudriba*), darbštumas (*darbīgums*), grožis, dailumas (*daiļums*), linksmumas (*liksmība*),

tiek bendruomeniškiosios, kaip mielumas, meilumas (*mīļums*), santarvė, sandermė (*saderība*), dosnumas (*devība, devīgums*), teisingumas, teisybė (*taisnība*), tiek, galiausiai, dieviškoji dorybė – dievotumas, dievobaimingumas (*dievbijība*)⁵⁰.

Anot Rolando Malerio, yra „trys pasaulėžiūros žiedai“, sudaryti iš trijų binarinių opozicijų: kaltė–nekaltybė, galia–baimė ir garbė–gėda⁵¹. Jo nuomone, kai kurios kultūros, palyginti su kitomis, pirmąją viename kuriame žiede, nors kiekvienai skirtingu laipsniu būdingi visų trijų požymiai. Pasaulėžiūrą R. Maleris apibūdina kaip pagrindinį motyvą, lemiantį žmogaus sprendimus ir elgesį⁵². Dievturių sąžinės skatinamas elgesys priklauso garbės–gėdos kultūrai. Palaikomi vietiniai bendruomeniniai ryšiai (*vietsakņotība kopienā* „išsisknijimas bendruomenėje“) ir etniškai įgimta narystė nėra praradę savo vertės (nors esama ir atsivertimo atvejų). Iš pagarbos medžiams ir šventosioms giraitėms, kaip protėvių kulto vietoms, kylanti dvasinė ekologija lemia atsakingą, rūpestingą santykį su aplinka.

Dievybė nesivaizduojama antropomorfiškai. Pasak dainos:

<i>Dzirdu Dievu i ližot,</i>	Girdžiu Dievą lydą skinant,
<i>Dievadēlu dzenējot:</i>	Dievo sūnų šakas genint:
<i>Paša Dieva neredzēju</i>	Paties Dievo neregėjau
<i>Aiz deviņu duraviņu,</i>	Už devynių durytėlių,
<i>Aiz deviņu duraviņu,</i>	Už devynių durytėlių,
<i>Aiz deviņu atslēdziņu.</i>	Už devynių užraktėlių.

F.344,369

Nors ir nedaug, bet esama išimčių: tai vadinamoji dievturiškoji ikonografija, kurią daugiausia įkūnija Ansio Cyrulio, Jekabo Bynės, Ernesto Brastinio, Karlio Freimano, Karlio Sūninio, Hildos Vykos, Stefano Berco ir Richardo Zarinio tautinio romantizmo stiliaus darbai. Vis dėlto tradicijoje dievų atvaizdus veikia atstoja latviškas ornamentas (*latvju raksti* „latvių raštai“), sudarytas iš rinkinio simbolių, kurių kiekvienas siejasi su atitinkama dievybe. O nuo 1925 m. dievturybos ženklu pasirinktas „kryžių kryžius“ ⁵³.

Įvairūs dainų rinkiniai kartu su kitų žanrų latvių tautosakos tekstais sudaro dievturybos „šventraščio“ pagrindą, todėl ji tam tikru mastu gali būti laikoma folklorizmo atmaina. Junginys

46 Muktupāvels 2015: 65.

47 Bonewits 1984:7–10. Zoroastrizmas ir ankstyvasis budizmas čia įterpti todėl, kad jie autoriaus minimi kituose apibrėžimuose.

48 Keane 2016: 48–50.

49 Taliaferro, Harrison, Goetz 2013: 78.

50 Brastiņš 1932.

51 „Jeigu melas gina genties ar tautos garbę – puiku. Jeigu meluojama grynai savanaudiškais tikslais – gėda“ (Muller 2000).

52 Moore–Jones 2015: 69–84.

53 Brastiņš, Bregžis 1925: 31.

Dievturių Luokstenės šventykla (*Lokstenes svētīnca*). Nuotrauka autoriaus.

dainu dievestība „dainų dievestyba“ mena filosofo Roberto Mūko teiginį, kad latvių pasaulėžiūrai iš pagrindų būdingas poetiškumas ir kalokagatija (gr. *καλοκαγαθία*⁵⁴):

Latvis pasaulį suvokia estetiškai ir pasitelkdamas lakią vaizduotę <...>. Poetinė (meninė) logika tarpsta metaforų dirvoje. Latvi valdo ne jausmų, o valios mistika. Latvių dievestyba yra tuo pat metu ir estetinė, ir etinė. Tai aktyvi, pasaulį teigianti mistika, paremta vaizduote. <...> Dainų žmogus darbštus, optimistas ir abiem kojomis stovintis ant žemės.

Sutelktumas į veiklą, mitiškumas, šventybės pasaulyje pripažinimas, ciklinis šventas laikas, vyraujanti etninė-bendruomeninė asmeninė tapatybė bei etika, tautos, kaip potencialios šventos bendruomenės, samprata – pagrindinės savybės, bendros su japonų etninės religijos šinto (*shintō*) pasaulėžiūra, kuriomis ji, pasak Džordžo Viljamso⁵⁵, skiriasi nuo šiuolaikinės Vakarų religinės pasaulėžiūros. Pasak Viljamso, šiuolaikinės Vakarų religinės pasaulėžiūros ypatybės – tai sutelktumas į tikėjimą, raštą, transcendentiška, anapusinė šventybė, eschatologiškas šventas laikas, vyraujanti individualistinė asmeninė tapatybė bei

etika ir transcendentine malone bei atpirkimu paremtos šventos bendruomenės samprata.

Perėjimo ritualus (*godī* „šeimos šventės“, kaip vardynos, branda, vestuvės, laidotuvės ir t. t.) ir kalendorines, arba metų, šventes (*gadskārtas*) – kasmetines saulėgrīžas (*saulstāvji*), lygiadienius (*vienādības*) bei tarpines aštuoniadalių Metų rato dienas – tautiškai apsitaisę dalyviai pamini dainuodami dainas, skambindami kanklėmis ir mušdami būgnus.

Dievo samprata, nors nevienalytė, išlaiko būdingus požymius: „Esama tam tikro familiarumo Dievo atžvilgiu <...>, Jis laikomas kone ‘bičiuliu’, to paties lygio su mumis. Kartais į Jį kreipiamasi taip lengvabūdiškai, tarsi Jis būtų ne daug svarbesnis nei laiptinės kaimynas.“⁵⁶ Toks santykis, krikščioniui galintis atrodyti kaip dievobaimingos pagarbos stoka, iš tikrųjų yra protėvių, kaip dieviškųjų globėjų, garbinimo palaikas. Kaip tik dėl to intymus familiarumas drauge su pagarba, kreipiantis į Dievą, arba mažybine forma – į Dievulį (*Dieviņš*), tampa toks natūralus, lyg kreipiantis į artimą protėvį. Šį palikimą, Vakarų religijose didžia dalimi jau nnykusį, dievturyba tebeturi išlaikiusi.

54 Pažodžiui „geragrozybė“, savybė, jungianti gėrį ir grožį – *vert. past.*

55 Williams 2005: 10.

56 Bowden 1979.

APKLAUSA

Siekiant išsiaiškinti, kaip šiais laikais Latvijos visuomenėje suvokiama sąvoka „latvių religija“ antrosios kartos žiniatinklyje, buvo atlikta internetinė apklausa (naudojantis *Google Forms*⁵⁷). Informacija apie vykdomą apklausą buvo viešai paskelbta socialiniuose tinkluose (la. *Draugiem*, ang. *Facebook* ir *Twitter*). Apklausa truko nuo 2017 m. gruodžio 5 d. ligi 2018 m. sausio 15 d., ir aštuntą jos dieną jau buvo gauta 500 anketų su atsakymais. Kadangi religija – ypač jautrus dalykas, apklausai pasirinktas tinklinės atrankos (*respondent-driven sampling*) metodas. Iš viso apklausti 585 respondentai, iš jų 570 (66 proc. moterų ir 34 proc. vyrų) pateikė išsamius atsakymus, kurie ir buvo analizuojami. 2 proc. tebuvo baigę pradinę mokyklą, 23 proc. – vidurinę, 37 proc. turėjo bakalauro laipsnį ir 38 proc. – magistro arba daktaro. Atsižvelgiant į lytį, iš viso susidarė 8 grupės, iš kurių šešias (vyrų ir moterų, turintys vidurinę arba aukštąjį išsilavinimą, tarp jų mokslų daktarai) sudarė ne mažiau nei po 50 asmenų. 94 proc. gyvena Latvijoje, o 6 proc. – užsienyje. 94 proc. laiko save latviais, 1 proc. – ne latviais, o 5 proc. nesusiejo savęs su tautybe. 4, pagal Latvijos teisę, nepilnamečių respondentų, gimusių po 2000-ųjų, anketos į analizę neįtrauktos.

Pagal pateiktą sąvokos „latvių religija“ sampratą atsakymus galima padalinti į 4 grupes.

1) Pirmajai grupei priklauso tie, kuriems pati sąvoka atrodo *n e a d e k v a t i*: „Nėra tokio dalyko, nes, pirma, krikščionybės šaknys ne Latvijoje, o antra, pagoniškoji dievturyba, mano supratimu, yra ne visai religija. Jeigu jau būtina tokios sąvokos reikia, tai liuteronybė“ (mot., g. 1975). „Beprasmiškas pasakymas. Tikėjimų tiek pat, kiek latvių! Jokios tokios *latvių religijos* nėra“ (vyr., g. 1971). „Latviai savo tikėjimą turėjo ligi XII a., bet jam trūko rašto. Latvių tikėjimą sunaikino vokiečiai. Šiandien jo nebėra dėl christianizacijos. Latviai neturi savo religijos, nes ir krikščionybė, ir judaizmas, ir islamas remiasi semitiškais idėjomis... Pastaruoju metu Latvijoje gajaus Naujojo amžiaus (*New Age*) judėjimo, hinduizmo ir kitos idėjos“ (vyr., g. 1999). „Religiją aš suprantu kaip įpareigojančią organizaciją. Latviai tokios organizacijos neturi – gal kaip tik todėl mes buvome ir tebesame pavergti, nes kiekvienas atsakingas tik už savo reikalus, ir nėra 'tvirtos rankos', kuri visus suvienytų“ (mot., g. 1982). „Latvijoje, kaip bet kurioje sekuliarioje valstybėje, yra

laisvė pasirinkti religiją. Vadinasi, pati sąvoka yra klaidinanti, nes latviai arba priklauso kuo įvairiausioms religijoms, arba nepriklauso jokiai“ (vyr., g. 1993). „Tautinis pasitikėjimas ir užtikrinumas“ (mot., g. 1957). „Tai religija, kuri skelbiasi vienijanti latvių tautą, – krikščionybė arba dievturybė“ (vyr., g. 1992).

2) Antroji grupė palaiko *a u t o c h t o n i n e* sampratą: „Tai visuma papročių bei apeigų, kurių laikėsi mūsų protėviai. Šiandien su ja galima susipažinti per folkloro ansamblius“ (mot., g. 1970). „Tai senoji latvių religija, kurios atšvaitų išliko dainose, ornamentuose (*rakstu zīmes*) ir t. t. Visata ir Aukščiausia tikrovė yra Dievas, o visi dievai tėra jo atžvilgiai. Pagrindinės dievturių teologijos dievybės – Dievas, Laima ir Mara (*Māra*)“ (mot., g. 1969). „Būti savimi, dainuoti dainas, klausytis sielos, vėjo, žemės, vandens ir miško kalbos, teisingai rinkti vaistažoles, pagal saulę ir mėnulį, gydyti, saugoti. Tai dalykai, kurių nereikia aiškinti – juos reikia patirti ir daryti. Tam reikia atvirų akių, ausų ir širdies. Galima prikalbėti daug žodžių, bet dar daugiau galima padaryti be jų“ (mot., g. 1964). „Ji remiasi latviška dora, kurios galima pasisemti iš latvių liaudies dainų. Man nepatiktų, jei kas nors latvišką gyvenimo būdą paskelbtų esant religiją, nes žodis *religija* turi labai blogą reputaciją – anksčiau ar vėliau kyla religiniai karai. Nieko pasaulyje nėra blogiau už karą“ (mot., g. 1967). „Latvių religijos, arba teizmo, kertinis akmuo yra dievturyba, kuri remiasi dainų dievystyba ir latviškais ženklais ir dar vadinama latviškąja gyvenimo išmintimi. Čia nėra vietos aklam tikėjimui, veikiau tai žinojimas ir vaizduotė apie Gamtą, pasaulį ir galias“ (mot., g. 1946). „Latviškoji gyvenimo išmintis – tai gyvenimo būdas. Mūsų gyvenimo išmintis apima kažkiek ir kitų senųjų kultūrų patirties. Senoji visuotinė išmintis – tai plačios pažiūros, paliekančios vietas regimiems ir neregimiems dalykams. Latviškoji gyvenimo išmintis nereikalauja tikėti kokia nors dievybe ar jai melstis. Žinoma, jei kas nori, gali tai daryti. Tai labiau saviugda. Mūsų dvasiniai turtai (*garamantas*) mus daug ko moko: *Visi man labi ļaudis, / Kad es pati laba biju; / Visi mani naidinieki, / Kad es naida cēlejiņa* 'Visi žmonės man geri, / Kai pati esu gera, / Visi – mano priešai, / Kai pati keliu nesantaiką'. *Dievs man deva, Dievs man deva, / Dievs rokā neiedeva, / Dievs rokā neiedeva, / Iekam pate nepelniju* 'Dievas davė, Dievas davė, / Dievas rankon neįdavė, / Dievas rankon neįdavė, / Kol pati neužpelniau'⁵⁸

57 <<https://www.google.com/intl/lt/forms/about/>>.

58 Respondento cituojamos dainos iš Krišjano Baruono rinkinio Nr. 23906-0 ir 6854-0.

ir t. t.“ (mot., g. 1993). „Nemanau, kad senieji latvių papročiai, tikėjimai, gyvenimo išmintis, dainų žinojimas ir t. t. yra religija... O štai dievturyba, kaip dirbtinai sukurta sistema, – religija... Man religija yra susijusi su tikėjimu Aukštesne Galia ar bent jau prielaida, kad jos nariai taip elgsis“ (mot., g. 1970). „Latvių religija – tai senasis tautinis latvių tikėjimas, kokį turi kiekviena tauta. Didelė dalis jo sąvokų yra prarastos, bet palyginti su kitomis Europos tautų religijomis, daug kas išlikę tautosakoje, ypač dainose. Latvių religija šiais permainingų ir nesaugumo laikais gali labai padėti žmogui asmeniškai – per dainų dorą, priklausymo tautai ir savo žemei jausmą. Ji turėtų būti valdžios ypač palaikoma, nes kas gi kitas bus didesnis patriotas už tą, kuris priklauso latvių religijai, neturinčiai už tėvynės ribų nei administracinių centrų, nei šventviečių. Bene pilniausiai latvių religija, ar dievestyba, atgimė per Ernesto Brastinio dievturybą. Latvijos dievturių sandraugai šiomet sukako 90 metų“ (vyr., g. 1952). „Vargiai pavadinčiau tai religija, veikiau dievomana (*dievatziņa*, maždaug ‘nuomonės apie Dievą turėjimas’, ‘Dievo pažinimas’ ar ‘pažintis su Dievu’), kai Dievas suvokiamas kaip draugas, su kuriuo bendrauti galima nevaržomai, nekaustomam griežto ritualizmo. Galų gale latvių šventraščiai juk dar neparašyti, išskyrus dainas, kurias išties galima tokiais laikyti, nes jose išsakyti moraliniai bei doroviniai principai“ (vyr., g. 1960). „Latvių religija – keista samplaika. Manau, kad lietuvių irgi nelabai skiriasi. Būdamas kareivis, savo kasdienybėje aš patikiu save Perkūnui (*Pērkons*) ir Laimai (*Laima*). Eidamas grybauti pasikalbu su Miško mote (*Meža māte*). Ieškodamas nusiramino sėduosi po liepa ir pasikalbu su ja. O kai prireikia jėgų ir patarimo, kreipiuosi į ąžuolą. Sušalęs einu į saulę arba šildausi prie ugnies. Tai ir visa religija – gerbti pirmąją jėgą, nieko neimti iš Gamtos be reikalo, nežeisti ir meilę laikyti pagrindine dorybe, o sąžinę – pagrindine taisykle“ (vyr., g. 1967). „Pastaruoju metu pastebiu Gamtos ir žmogaus susvetimėjimą, negailestingumą jai, kylantį iš modernizacijos, o būtent pagarba Gamtai drauge su namų švara bei priežiūra yra tikroji latvių religija, kuri sieja juos su šia žeme“ (mot., 1978). „Veikiausiai turima omenyje dievturyba. Nors iš prigimties tai nėra religija, kaip ir budizmas, tačiau savo forma ji gali būti tokia laikoma, kad būtų galima kažkaip tikėjimus klasifikuoti“ (vyr., 1986).

3) Trečioji grupė latvių religija teigia esant k r i k š č i o n y b ę: „Šiais laikais tai pirmiausia krikščionybė“ (vyr., g. 1977). „Žiūrint istoriškai, latvių religija, atrodo, buvo pagonybė. Tačiau

pagal Konstituciją, Latvija yra krikščioniška valstybė, paremta krikščioniškomis vertybėmis. O jeigu Latvija – krikščioniška valstybė, tai ir latvių religija turi būti krikščionybė“ (vyr., g. 1985). „Šiuolaikine prasme, tai liuteronybė, neišskiriant ir kitų krikščioniškųjų religijų. Senais laikais tai buvo visokių mistinių atvaizdų, medžių ir gamtos reiškinių garbinimas“ (mot., g. 1951). „Tai latvių praktikuojama religija. Pasakyčiau, kad šiais laikais tai dažnai labai formali krikščionybė: ‘Tikiu Dievą, per Kalėdas nueinu į bažnyčią ir meldžiuos Dievui, kai iškyla rimtos problemos’. Tai nėra tikras santykis su Dieviškąja Trejybe. Kažkada praeityje latvių religija buvo pagoniška, ir niekas nežino, kokia bus ateityje“ (mot., g. 1989).

4) Ketvirtoji grupė teigia, jog tai s i n k r e t i z m a s: „Tai baltų religija Latvijos teritorijoje ikikrikščioniškais laikais. Šiandien ją tyrinėja ir jai atstovauja dievturiai. Tačiau realiaame gyvenime latvių mentalitetą, nuostatas ir gyvenimo būdą greičiau lemia savotiškas pagonybės ir krikščionybės mišinys“ (vyr., g. 1973). „Tai mišrainė iš kelių ingredientų, tarsi būtų sumesta į *blenderį* krikščionybė, folkloras, etnografija, dievturyba ir gerai išmaišyta. Apsirenk tautiniais rūbais, apsikarstyk pagoniškais ornamentais ir eik į bažnyčią pašventinti Latvijos vėliavos“ (mot., g. 1975). „Gana nekritiškas krikščionybės, pagonybės ir visokių ezoterinių bei mistinių praktikų mišinys“ (mot., g. 1985). „Pirmiausia išteketi ‘Dievo akivaizdoje’, o paskui tam pačiam Dievui pamyžti į akis (*iemīzt acīs*) per *mičošanq*⁵⁹. Per bažnytines Kalėdų apeigas dėvėti vilnonę skraistę su pagoniškais ornamentais. Pritarti bažnyčių deginimui klausant sunkiojo metalo ir tuo pat metu gyventi pagal kryžiuočių primestas vertybes“ (vyr., g. 1983). „Prieštarina sąvoka. Latviškumas yra pagoniškas, tačiau terminą ‘religija’ atnešė grobikai kryžiuočiai. Vadinasi, tenka samprotauti apie iškraipytų religinių ir latviškų pagoniškų vaizdinių lydinį, kaip Marija (*Marija*) ir Mara (*Māra*)⁶⁰“ (vyr., g. 1949). „Aš nesiečiau latvių su kokia nors viena religija. Pagonių tikėjimas, gyvavęs prieš vieningos tautos susidarymą, regis, bus susidraugavęs su krikščionyste ir namuose išlikęs iki šiol. Latviai – religiškai tolerantiška, atvira tauta, vakarietiška“ (mot., g. 1974).

Atrinktieji respondentų pasakymai iliustruoja kiekvieną iš 4 grupių ir jų subgrupių, susidariusių analizuojant 570 atsakymų.

59 Vokiečių iškraipyta *mārtošana* ‘martavimas’ – dabar pagrindinis dievturių santuokos apeigų ritualas.

60 *Māra* – tautosakoje gausiai paliudyta latvių deivė, viena iš trijų pagrindinių dievturių dievybių (*Dievs, Laima, Māra*).

Apklauso, kas yra „Latvių religija“, rezultatų lentelė.

Autochtoninė samprata 60%	Latviškoji gyvenimo išmintis 48		Termino neadekvatumas 29%	Nesuprantamas 28	
	Dievturyba 100			Bet kuri latvių praktikuojama religija 28	
Tikėjimas latvių dievybėmis 99	Gamtos garbinimas 32	Latviškoji pagonybė 32	Tokios nėra 88	Asmeninis religingumas 15	
	Dainų religija 31			Sinkretizmas 8%	Krikščio- nybė 3%
			46	19	

IŠVADOS

Latvijos Respublikos konstitucija ir ankstesnės apklausos pripažįsta krikščionybės ir latviškosios gyvenimo išminties (*latviskā dzīvesziņa*) sambūvį. Abi jos yra esminiai dėmenys, sudarantys latviškąjį religingumą ir latviškąją tapatybę. Pastaroji apima bei išreiškia latviškumą ir yra glaudžiai persipynusi su dievturyba, bent jau dievturiai nuoširdžiai su ja tapatinasi. Globalizacija bei migracija verčia juo labiau plėtoti latviškumą, daryti jį kuo atviresnį, patrauklesnį ir kultūriškai priimtinesnį, o drauge, tarp kitų jo apraiškų, – ir dievturybą, tiek Latvijoje, tiek išeivijoje, pabrėžiant gyvybingą paradigmos bei terminijos slinkimą nuo išskiriančios (ekskliuzyvinės) „latvių“ prie įtraukiančios (inkliuzyvinės) „latviškoji“ ir nuo pirmykštės „etninės religijos“ prie atgimusios „nacionalinės religijos“, kaip tinkamiausio akademiško jos apibūdinimo. Autonomiškas panenhenoteizmas su kalokagatija, dvasinę ekologiją ugdančia dorybių sistema, vidinis tautiškumas, kaip šventosios bendruomenės pagrindas, protėvių, kaip dieviškųjų globėjų, garbinimas ir šventraštį atstojanti tautosaka (dainos bei kt.) – štai branduoliniai dievturybos požymiai.

Atliktos apklausos rezultatai parodė, jog dauguma respondentų sąvoką „latvių religija“ suvokė kaip autochtoninę, apimančią dievturybą ir latvių dievų garbinimą, vis dėlto daugelis

pažymėjo svetimšalio termino *religija* netinkamumą endogeniniam reiškiniui, kurį geriau nusakyti latvišku terminu *dievestība*. Apibūdinant „latvių religiją“ šios grupės atsakymuose dažnai tiesiog įvardijama dievturyba ir *dzīvesziņa* „gyvenimo išmintis“. Antroji pagal dydį grupė teigė terminą „latvių religija“ esant neadekvatų, 8 proc. apklaustųjų, teigusių latvių religiją esant sinkretišką, gyvai pavaizdavo skirtingų religinių praktikų sambūvį bei persipynimą Latvijoje anksčiau ir dabar. Galiausiai 3 proc. respondentų latvių religija įvardijo krikščionybę ir jos atmainas, atsižvelgdami į didžiausią skaičių nominalių narių ir istorines aplinkybes.

Šis žvalgomojo pobūdžio tyrimas, nors jo rezultatų nederėtų pernelyg apibendrinti dėl gana ribotos apklaustųjų imties, atskleidė pažiūrų heterogeniškumą ir išryškino kai kuriuos esminius savitumus, kuriais turėtų remtis tolesnės, platesnio masto apklausos.

Latvijos dievturių sandraugos įsteigimo 90–metis 2017 metų gegužės 6–ąją buvo pažymėtas pašventinant dievturių šventvyklą Luokstenėje. Vis daugiau piligrimų iš visos Latvijos ir svetur atvyksta į šią Dauguvos saloje įrengtą šventyklą aukomis pagerbti dievturių dievybių ir atlikti savų perėjimo ritualų. Betgi šiuolaikinės dievturių apeigos – jau kita, itin įdomi ir atskiro tyrimo reikalaujanti tema.

ORIGINALI ASMENVARDŽIŪ RAŠYBA

Bercas, Stefanas = Stefans Bercs
 Bynē, Jekabas = Jēkabs Bīne
 Bounvicās, Aizekas = Isaac Bonewits
 Brastinis, Ernestas = Ernests Brastiņš
 Bregžis, Karlis = Kārlis Bregžis
 Celmas, Valdis = Valdis Celms
 Cyrulis, Ansis = Ansis Cīrulis
 Freimanis, Karlis = Kārlis Freimanis
 Jatniecē, Amanda = Amanda Jātniece
 Joderis, Donas = Don Yoder
 Kasulis, Jonas = John Kasulis
 Kokinas, Ralfas = Ralfs Kokins
 Lieckalninia, Ona = Anna Lieckalniņa
 Māleris, Rolandas = Roland Muller
 Misanē, Agita = Agita Misāne
 Miuleris, Maksas = Max Müller
 Mūkas, Robertas = Roberts Avens Mūks
 Nortonas, Viljamas = William Norton
 Notonas, Raselas = Russel Naughton
 Otas, Heinrichas = Heinrich Otto
 Raneris, Karlas = Karl Rahner
 Stašulanē, Anita = Anita Stašulanē
 Sūninis, Karlis = Kārlis Sūniņš
 Šneideris, Luji = Louis Schneider
 Tupesis, Janis = Jānis Tupesis
 Vyka, Hilda = Hilda Vīka
 Viljamsas, Džordžas = George Williams
 Zarinis, Richardas = Rihards Zariņš

LITERATŪRA

Adamovičs 1937 = Ludvigs Adamovičs. *Senlatviešu reliģija vēlajā dzelzs laikmetā*. Rīga: Kr. Barona biedrības apgāds.
 Barkan 2013 = Elliot Robert Barkan. *Immigrants in American History: Arrival, Adaptation, and Integration*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
 Biezais 1961 = Haralds Biezais. *Die Gottesgestalt der lettischen Volksreligion*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
 Bonewits 1984 = Isaac Bonewits. Some Notes on Indo-European Paleopaganism and its Clergy. Iš: *The Druids' Progress*, 1984, Nr. 1.
 Bowden 1979 = Ivan Bowden. The Creator God of the Bible. Iš: *Creation.com*: <<https://creation.com/the-creator-god-of-the-bible>>, žiūrēta 2018.03.13.
 Brastiņš 1930 = Ernests Brastiņš. Dainu reliģija un tās sistēma. Iš: *Daugava*. Rīga: Valters un Rapa, 1930 kovas.
 Brastiņš 1932 = Ernests Brastiņš. *Dievtuņu cerokslis jeb teoforu katķisms*. Rīga: Latvju Dievtuņu sadraudze.
 Brastiņš 1975 = Arvīds Brastiņš. Dievturība un kristietība. Iš: *Labietis*. Chicago: Latvju Dievtuņu Sadraudze, 1975.07.01;
 Brastiņš, Bregžis 1925 = Ernests Brastiņš, Kārlis Bregžis. *Latviešu dievturības atjaunojums*. Rīga.
 Celms 2016 = Valdis Celms. *Baltu dievestības pamati*. Rīga: Lauku Avīze, 2016. CIL2014 = CIL. Cultural

Information – Latvia. Iš: *Centre for Intercultural Learning*, 2014 <https://www.international.gc.ca/cil-cai/country_insights-apercus_pays/ci-ic_lv.aspx?lang=eng>, žiūrēta 2018.02.27.

Celms 2009 = Valdis Celms. Rudens sarunas 2009: Dainu dievestība kā mācība. Iš: *Nacionālisti.lv*, 2009 <<http://www.nacionalisti.lv/pasakums/3/Rudens+sarunas+2009.+Dainu+dievestiba+kā+māciba./pasakums/31/Tēvijās+Sargu+treniņš+Ogrē/>>, žiūrēta 2018.02.20.
 Dārdedzis 1962 = Jānis Dārdedzis. Vedas. Iš: *Labietis*. Chicago: Latvju Dievtuņu Sadraudze, 1962.01.01.
 Dārdedzis 1996 = Jānis Dārdedzis. *Latoju dievestība*. Los Angeles: Baltic Crossroads.
 Declaration 2014 = A Declaration From The European Congress Of Ethnic Religions (English Version): <<http://ecce-r-org.eu/a-declaration-from-the-european-congress-of-ethnic-religions-english-version/>>, žiūrēta 2017.12.30.
 Eliade 1980 = Mircea Eliade. History of Religions and “Popular” Cultures. Iš: *History of Religions*, t. 20, 1980, Nr. 1/2.
 Gallup International, 2015 = WIN/GIA. Losing Our Religion? Two Thirds of People Still Claim to Be Religious. Iš: *End of year 2014*. <<http://gallup-international.bg/en/Publications/2015/223-Losing-Our-Religion-Two-Thirds-of-People-Still-Claim-to-Be-Religious>>, žiūrēta 2018.02.15.
 Gausset, Kenrick, Gibb 2011 = Quentin Gausset, Justin Kenrick, Robert Gibb. Indigeneity and autochthony: A couple of false twins? Iš: *Social Anthropology*, 2011, Nr. 19/2.
 Goba 1938 = Aldis Goba. *Latviešu dievestības mācība*. Iš: *Tikumi*. Rīga: Labietis.
 Goba 1979 = Aldis Goba. Latviskās mīkales gaidās. Iš: *Labietis*. Chicago: Latvju Dievtuņu Sadraudze, 1979.07.01.
 Graudiņš 2007 = Raimonds Graudiņš. Latvia: Overview of the National Situation. Iš: *Welfare and Values in Europe: Transitions Related to Religion, Minorities and Gender*.
 Grīna 1990 = Māra Grīna. Jauns izdevums latviskās dzīvesziņas celšanai. Iš: *Labietis*. Chicago: Latvju Dievtuņu Sadraudze, 1990.01.01.
 Grīns 1998 = Marģers Grīns. *Latviešu senā dievestība un tās atjaunojums – dievturība*. Rīga: Māra.
 Imbrate-Siliņa 2013 = Anna Imbrate-Siliņa News.lv: Goda Pilsonis – Uldis Sterģis 06.08.2013 Tēvzemīte. Iš: *Tēvzemīte*. Ulbroka: Lursoft, 2013.08.06: <<http://news.lv/Tevzemite/2013/08/06/goda-pilsonis-uldis-stergis/print>>, žiūrēta 2018.02.01.
 Jātniece 2005 = Amanda Jātniece. Dievtuņu iespaids latvietības uzturēšanā trimdā. Iš: *Labietis*. Chicago: Latvju Dievtuņu Sadraudze, 2005.01.01.
 Jesenska 2015 = Alise Jesenska. Pret rietumu kultūru sāks karagājiens. Iš: *Apollo*. <http://www.tvnet.lv/apollo/arhivs/714781-pret_rietumu_kulturu_sakts_karagajiens>, žiūrēta 2018.01.28.
 Kasekamp 2000 = Andres Kasekamp. *The Radical Right in Interwar Estonia*. New York: St. Martin's Press.
 Keane 2016 = John Keane. *Cultural and Theological Reflections on the Japanese Quest for Divinity*. Leiden: Brill.
 Kļaviņš 1998 = Kaspars Kļaviņš. The Baltic Enlightenment and perceptions of medieval Latvian history. Iš: *Journal of Baltic Studies*, 1998, Nr. 29/3: <<https://doi.org/10.1080/01629779800000081>>.
 Krūmiņa-Koņkova 1999 = Solveiga Krūmiņa-Koņkova. New Religions in Latvia. Iš: *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, 1999, Nr. 3/1.

- Letonika, 2002 = Latvijos enciklopedinis žodynas: <<https://www.letonika.lv/groups/default.aspx?r=1&q=dievestiba&id=936960&g=1>>, žiūrėta 2018.02.19.
- Lieckalniņa 2015 = Anna Lieckalniņa. *Jaunās tendences dievturībā 21. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Lorencs 2017 = Juris Lorencs. Būt latvietim – tā ir kultūras izvēle: Saruna ar Valdi Celmu. Iš: *LA.lv*: <<http://www.la.lv/but-latvietim-ta-ir-kulturas-izvele/4/>>, žiūrėta 2018.02.21.
- Lowe 1965 = Harry W. Lowe. Can a Man be a Christian and not Know It? Iš: *These Times*. Nashville: Southern Publishing Association.
- Mārtuža 2015 = Eva Mārtuža. Ludviga Adamoviča senlatviešu reliģijas izpratne. Iš: *Ceļš*, 2015, Nr. 65.
- Misāne 2000 = Agita Misāne. The traditional Latvian religion of Dievturība in the discourse of nationalism. Iš: *Humanities and social sciences. Latvia: Religious minorities in Latvia*, 2000, Nr. 4/29.
- Misāne 2005 = Agita Misāne. Dievturība Latvijas reliģisko un politisko ideju vēsturē. Iš: *Reliģiski-filozofiski raksti*, X/1. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Moore-Jones 2015 = P. J. Moore-Jones. The benefits and pitfalls of a multicultural teaching faculty and a monocultural student population: An interpretive analysis of tertiary teachers' and students' perceptions in the United Arab Emirates. Iš: *Journal of Language and Cultural Education*, 2015, Nr. 3/3.
- Muktupāvels 2005 = Valdis Muktupāvels. Baltic Religion: New Religious Movements. Iš: *Encyclopedia of Religion*. Thomson Gale.
- Muktupāvels 2010 = Valdis Muktupāvels. Baltic Religion: New Religious Movements; Valdis Muktupāvels. *Baltu mitoloģija*: <http://www.music.lv/mukti/Baltu_mitologija.htm>, žiūrėta 2017.12.11.
- Muktupāvels 2015 = Valdis Muktupāvels. *Tradicionālās kultūras mūsdienu interpretācijas Latvijā*, II: *Tautiskais folklorisms*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Muller 2000 = Roland Muller. Honor and Shame in a Middle Eastern Setting. Iš: *Nabatea*: <<http://nabatea.net/h%26s.html>>, žiūrėta 2018.03.13.
- Nastevičs 2017 = Uģis Nastevičs. *Tikumu audzināšanas sistēma japāņu un latviešu dievestības tekstos*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Norton 2000 = William Norton. *Cultural geography: themes, concepts, analyses*. New York: Oxford University Press.
- Puisāns 2003 = Tadeušs Puisāns. Latviskā Dieva būtība. Iš: *Jaunā Gaita*. Orangeville: Ceļinieks, 2003.09, Nr. 234: <http://jaunagaita.net/jg234/JG234_Puisans.htm>.
- Pussars 2002 = Romāns Pussars. *Latviešu nacionālā reliģija – dievturība*. Rīga: Latvijas Dievturu sadraudze.
- Pūtelis 1997 = Aldis Pūtelis. Folklore and Identity: the Situation of Latvia. Iš: *Folklore: Electronic Journal of Folklore*.
- Reliģisko organizāciju darbības pārskats 2016 = *Tieslietu ministrijā iesniegto reliģisko organizāciju darbības pārskats 2015. gadā*. Rīga: <<https://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/gada-parskati/2015-gada-publikie-parskati>>, žiūrėta 2016.12.04.
- Saprovskā 2006 = Irēna Saprovskā. *Sapratne*. Rīga: autorinis leidimas: <<http://www.marasloks.lv/public/?id=144&ln=lv>>
- Shnirelman 2002 = Victor Shnirelman. "Christians! Go home": A Revival of Neo-Paganism between the Baltic Sea and Transcaucasia. Iš: *Journal of Contemporary Religion*, 2002, Nr. 17/2.
- Stalts 2015 = Dāvis Stalts. Latviskā senticība – baltu un somugru pasaulu savienošānās. Iš: *Dzīvotprieks*: <<https://youtu.be/15zWzFbiNDY>>.
- Stašulāne 2015 = Anita Stašulāne. Latvia. Iš: *Observatoire des Religions et de la Laïcité*: <<http://www.o-re-la.org/index.php/eu-countires/item/1319-latvia>>, žiūrėta 2018.02.15.
- Strmiska 2005 = Michael Strmiska. The music of the past in modern Baltic paganism. Iš: *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, 2005, Nr. 8/3, p. 39–58.
- Strmiska 2012 = Michael Strmiska. Modern Latvian Paganism: Some Introductory Remarks. Iš: *Pomegranate*, 2012, Nr. 14/1.
- Taivāns 2013 = Leons Taivāns. Latvia: Culture as a New Religious Movement? Iš: *Scholarly Papers University of Latvia: Oriental Studies*, 2013, Nr. 793.
- Taliaferro, Harrison, Goetz. 2013 = Charles Taliaferro, Victoria S. Harrison, Stewart Goetz. *The Routledge Companion to Theism*. New York: Routledge.
- Tupesis 1983 = Jānis Tupesis. Latviskā dievestība – Dievturība. Iš: *Žurnāls*. Massachusetts: Žurnāls, 1983, Nr. 4.
- Tupesis 1987 = Jānis Tupesis. The Ancient Latvian Religion – Dievturība. Iš: *Lituanus*, 1987, Nr. 33/3: <http://www.lituanus.org/1987/87_3_06.htm>.
- Veselis 1995 = Jānis Veselis. Dievs latviešu tautas izpratnē. Iš: *Labietis*. Chicago: Latvju Dievturu Sadraudze, 1955.01.01.
- Yoder 1974 = Don Yoder. Toward a definition of folk religion. Iš: *Western Folklore*, 1974, Nr. 33/1.
- Williams 2005 = George Williams. *Religions of the World: Shinto*. Philadelphia: Chelsea House.
- Рыжакова 1999 = Светлана Игоревна Рыжакова. *Dievturība: Латышское неоязычество и истоки национализма*. Москва: Институт этнологии и антропологии РАН.
- Versta iš: Uģis Nastevičs. Latvian Religion – Dievturība? Iš: *Reliģiski-filozofiski raksti*, XXIV. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2018, p. 82–104.

Iš angļu (tekstas) ir latvių (terminai, intarpai) kalbų vertė Dainius RAZAUSKAS.

IS LATVIA'S RELIGION DIEVTURĪBA?

Uģis NASTEVIČIUS

The coexistence of Christianity and the ancient Latvian religion (dievturība, dievestība) is studied. Dievturība is a national religion, with its roots in Latvian traditional culture and folklore, inspired by romanticism from the second half of the 19th c., and in the 1910s systematised by the Latvian Dievturu sadraudze. A sociological survey reveals that some Latvians identify with the innate religion, yet they define it differently. In searching for the best academic definition, the terms used change: from distinguishing (exclusive) "Latvia's", to inclusive "Latvian"; from primordial "ethnic religion" to reborn "national religion".

PRAKALBINTI IR IŠGIRSTI MUZIKANTAI

Su lamzdelininku, dumplinių instrumentų žinovu, Lietuvos nacionalinio kultūros centro folklorininku instrumentininku, trisdešimtmetį besitęsiančių etnoinstrumentologinių ekspedicijų vadovu (nuo 1992 m.) Arūnu LUNIŲ kalbasi Juozas Šorys.

- *Arūnai, esu pastebėjęs, kad Tavo gyvenimas Lietuvoje daugiausia sukasi tarsi trikampyje tarp gimtųjų Šiaulių, rytų Aukštaitijos (Utenos ir Švenčionių r.) ir Vilniaus. Kuo save laikai pagal kilmę?*

Mano mama yra kilusi iš gatvinio Murmų kaimo (dabartinė Švenčionėlių seniūnija, Švenčionių r.), apie du kilometrus nutolusio nuo gražaus Kretuono ežero. Kaimas, nors ir apnykęs, bet tebegyvuoja. O mano a. a. tėvelis kilęs iš Stirnynės kaimo, esančio Labanoro apylinkėse (Utenos r.). Kažkiek metų maniau, kad esu tikras šiaulietis, tad beveik tikras žemaitis, mat dauguma šiauliečių yra ištikinę, kad Žemaitijos ir Aukštaitijos skiriamoji riba eina miesto gatvėmis ir toliau Joniškio–Rygos plentu. Kai suaugau į protą, supratau, kad mano tėvai – tikri aukštaičiai, kuriuos likimas į šeimą suvedė Šiauliuose, tai ir aš – aukštaitis.

Kartą užsiminei, kad iš tikrųjų turėtum būti Lunius, o ne Lunys...

Tai gana paprasta istorija – mano tėvo brolis yra Lunys, o a. a. tėvas buvo Lunius. Už antisovietinę veiklą pokariu jis buvo pasodintas į lagerį, o išleidžiant iš tos „įstaigos“ raštvedė asmens dokumentą pagal savo supratimą suklastojo. Taip ir grįžo tėvas „pataisytas“. Kai gimiau, buvo pasirūpinta, kad turėčiau senąją pavardę, o tėvas savosios pakeisti jau negalėjo. Beje, ir į tėviškę grįžti jis nebegalėjo, vargais negalais įsikūrė Šiauliuose, sukūrė šeimą.

Kaip klostėsi Tavo, kaip muzikanto, gyvenimo kelias?

Šiaulių muzikos mokykloje ketverius metus grojau akordeonu. Vėliau baigiau aukštesniąją muzikos mokyklą. Kitas etapas – Vilniaus konservatorija (dabar Muzikos ir teatro akademija), pradėjau mokytis Liaudies instrumentų katedroje. Ten „įlipau“ su akordeonu, bet Šiauliuose liaudies instrumentų orkestre buvau grojęs ir lamzdeliu, tad greta akordeono studijų kibau ir į lamzdelio mokslus. Šią specialybę dėstė a. a. profesorius Liudas Survila, nuostabus fleitininkas, kartu su juo ieškodavome lamzdelio išraiškos galimybių ribų, kad instrumentas skambėtų gražiai ir subtiliai.

Mokydamasis Vilniuje jau grojau lamzdeliu dainų ir šokių ansamblyje „Lietuva“, matyt, dėstytojų ir buvau ruošiamas tam ansambliui. Taip tapau pirmuoju Lietuvoje profesionaliu lamzdelininku. Po studijų buvau pašauktas tarnauti sovietinėje armijoje. Matyt, Dievuliui padedant, atsidūriau Rygoje ir grojau lamzdeliu pavyzdiniame tuometinės Pabaltijo karinės apygardos orkestre *piccolo* fleitos partijas. Po armijos pakvietė „Žybinčiaus“ ansamblio vadovas Žydrūnas Rutkauskas, o vėliau – Aldona Ragevičienė į folkloro ansamblius „Radasta“ ir „Ūla“. Turiu pasakyti, kad A. Ragevičienės dėka „atsiverčiau“ į folklorą, turėjau galimybę labiau įsigilinti, kaip skamba skudučiai, daudytės, ragai, taip pat įvairūs dumpliniai instrumentai – tos *peterburskos* ir *ruskos* armonikos, bandonijos, koncertinos ir kiti, apie kuriuos nemažai žinojau, bet iki tol nebuvau turėjęs rankose... 1987–1989 m. pats mokiausi ir kitus ansamblių mokiau groti įvairiais instrumentais. Tada pradėjau dirbti Lietuvos moksliniam-metodiniame centre [dabar Lietuvos nacionalinis kultūros centras, toliau – LNKC – J. Š.] ir jau trisdešimt metų dirbu LNKC instrumentinio folkloro specialistu.

Prieš pradėdant kalbėti apie etnoinstrumentologines ekspedicijas gal gali trumpai nusakyti, kokios nusistovėjo liaudies instrumentų grupės, tipai, kokie iš jų yra seniausi, galbūt mūsų regionui tipiškiausi, artimiausi lietuviškai dvasiai išreikšti?

Seniausieji instrumentai, kuriais nuo neatmenamų laikų groja lietuviai, yra styginiai, pučiamieji ir mušamieji. Kalbant apie styginius instrumentus pirmiausia minėtinos kanklės: aukštaitiškos, žemaitiškos ir suvalkietiškos. Aukštaičiai turi net dviejų tipų kankles – melodines (septynstyges, devynstyges, vienuolikstyges, dvylikastyges, – kiek metalo stygomis ištempti turėdavo...) ir penkiastyges, kuriomis grodavo tik instrumentines sutartines. Ir, žinoma, smuikai.

Juk ir cimbolai priklauso styginiams instrumentams, ar ne?

Taip, tik kanklėmis kankliuojama, o cimbolai pridera prie styginių mušamųjų instrumentų, nes

stygos užgaunamos pagaliukais. Kiti labiau paplitę styginiai instrumentai – basedlė ir pūslinė, žymiai rečiau naudojamas instrumentas – ratukinė ryla, ji Lietuvoje užfiksuota, bet nebuvo populiarė. Tai instrumentas su sukama rankena, dangstai jos klapanus ir taip išgauni garsus. Šiuo metu jų Lietuvoje yra kokios penkios. Iš retesnių dar yra stalo smuikelis – ant lentos užtemptos kelios stygos, su kuriomis galima išgauti specifiskesnius garsus... Nedažnas folkloro kolektyvas tuos retuosius styginius instrumentus tenaudoja.

Iš pučiamųjų instrumentų – molinukai, ypač tinkami groti vaikams, tačiau jie yra labai riboto garsaeilio, todėl galima atlikti tik kai kuriuos improvizacinius elementus. Negali jais pagroti visos šokio melodijos. Gyvybingas išlieka lamzdelis. Mieliau jį vadinu tarmiškai, šnekamąja kalba – lumzdelis, dar tarmiškai jis pavadinamas lumzdžiu; pirmasis variantas – labiau rašytinis. Apie jį rašiau diplominį darbą. Daugelyje ansamblių jis mėgstamas, dažnai naudojamas. Kiti paplitę liaudiški pučiamieji instrumentai – Sekminių ragelis, birbynė. Švilpos – gana nesudėtingas instrumentas, bet retai naudojamos, nes neturi aiškaus garsaeilio, labiau orientuotas į meditacinę melodiką.

Tiesa, 2017 m. Lietuvos vaikų ir moksleivių – lietuvių liaudies kūrybos atlikėjų – konkurse „Tramtatulis“ pasirodė jauna muzikantė, puikiai gebanti groti švilpa. Gerai pažįstamas instrumentas – skudučiai. Retesni – ragai, daudytės. Kai kurie ansambliai yra įvaldę ir ožragius, kartais jie deramai prišliejami ir prie kapelijų. Kaip žinome, ožragis – tai senovinis kerdžiaus instrumentas, naudotas praktiniais tikslais – juo papūtus banda žinodavo, kada ir kur judėti. Žinoma, jei kerdžius su muzika nesusipykęs, tai šiuo instrumentu galėjo pagroti ir šokių melodijas.

1989 m. instrumentologinėje ekspedicijoje mačiau grojantį paskutinį dūdmaišininką, deja, dabar negaliu nurodyti nei muzikanto vardo, nei pavardės... Vėliau tas muzikantas dar pagrojo koncerte tuometinės Konservatorijos Didžiojoje salėje. Lietuvoje dūdmaišis (arba Labanoro dūda), kurį buvome nepelnytai užmiršę, atgimsta. Pastaraisiais metais vis išdygsta po vieną ar kelis naujus muzikantus, tad šiuo metu grojančių dūdmaišiu jau apie šimtą, ir šis instrumentas vis populiarėja. Deja, Lietuvoje nėra meistrų, kurie gebėtų padaryti kokybišką dūdmaišį. Jei meistrai neturi įdirbio, jų pagaminti instrumentai nepatikimi, neilgaamžiai, iš ožkos kailio padaryti maišai dažnai fiziškai neatlaiko krūvio, leidžia orą... Net pats esu bandęs iš kailio pasisiūti dūdmaišio maišą, ir kurį laiką visai neblogai sekėsi juo groti, bet galop jį atidaviau Aukštaitijos nacionaliniam parkui. Jau nemažai metų groju baltarusių meistrų pagamintais dūdmaišiais. Baltarusiai atsizvelgia į užsakovo norus, pageidavimus ir padaro gana gerus instrumentus, pavyzdžiui, pagal Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugomus eksponatus. Didžioji dalis lietuvių dūdmaišininkų groja su baltarusių padarytais instrumentais.

Svarbiausieji mušamieji lietuvių liaudies instrumentai yra didelis būgnas, kuris statomas ant žemės ir mušamas kuoleliais (tai veikia apeiginis instrumentas, retai ansamblių tenaudojamas), dvipusiai ant peties pasikabinami būgnai, mėgstami folklorininkų, – viena ranka kuoleliu muši, o ant kitos gali lėkštę ar dar ką užsidėti... Rytų Lietuvoje buvo paplitęs ir mažasis būgnelis – dėkui jį išpopuliarinusiai uteniškei Rimai Garsonienei, dabar ši tradicija atsigauna. Aišku, dar yra tradiciniai tabalai (juos naudoja ir „Lietuvos“ ansamblis), skrabalai, bet folkloro ansambliai jų beveik nepasitelkia.

Kita grupė – saviskambiai liaudiški muzikos instrumentai, kurie turėjo tikslinę paskirtį, daugiausia buvo naudojami ūkyje, buityje. Iš tokių – kleketas, terkšlė, beje, ir minėtieji tabalai,

skrabalai. Tarkim, tabalų garsas signalizavo apie ištikusią nelaimę, juos mušdavo kilus gaisrui – kaimiečiai žinodavo, kad jei kas daužo kaimo viduryje pakabintą lentą, reikia viską mesti ir lėkti gesinti gaisrą. Kleketo ar terkšlės garsai pranešdavo, kad, tarkim, arklys pasibaidė ir bėga nežinia kur – tai žmonių buvo susitarta iš anksto. Tokie buitiniai instrumentai saikingai buvo naudojami ir folklore. O stilizuotų liaudiškos muzikos kapečių laikais buvo mada nemotyvuotai triukšmauti – naudoti daug saviskambių instrumentų. Kolektyvų vadovai nesuprasdavo, kad, pavyzdžiui, jei groja smuikininkas, tai visiškai nereikia melodiją užgožiančio garso. Kartais folkloro ansamblyje galima panaudoti, pavyzdžiui, žaržolus, kurie įspėdavo apie artėjančias arklio traukiamas roges ar brikelį, bet visame muzikos paveiksle tegali būti toks potėpis, o ne viską gožiantis triukšmas. Tik tokiais atvejais saviskambiai instrumentai derės.

Minėjai instrumentus, kuriuos galima pasidaryti (tai atskiros pokalbio tema). O ką dar galima mūsų kaimuose atrasti, gal ir įsigyti?

Apskritai instrumentų negali įsigyti kaip duonos ar sviesto. Prisimenu, kaip įsigijau savo pirmą *peterburgską* armoniką: su a. a. tėveliu važiuojome iš Šiaulių į mamos kaimą Murmas, buvau išsiaiškinęs, kad Tauragnuose parduodama *peterburska* armonika, užvažiavome, nusipirkome, dar mašinoje ją išbandžiau... O kartą su „Ūla“ koncertavome Vokietijoje ir buvome apgyvendinti šeimose. Aš pakliuvau pas puikius žmones, ir vieną vakarą šeimininkas man padovanojo seną dvieilę vokišką armoniką, kuria sakėsi seniai nebegrojęs. Tokios brangios dovanos negalėjau priimti, tad tam vokiečiui padovanojau kankles. O pirmąją bandoniją pirkau Tauragėje ir gana greitai supratau, kad tai yra mano instrumentas. „Ūloje“ *peterburska* armonika ir bandonija grojo Edmundas Širmulis, tad gana greitai jau ir jam galėjau kažką patarti.

Beje, su bandonijomis buvo ir daugiau įdomių nutikimų. Atsimenu, 1989 m. paskambino Egidijus Virbašius ir pasakė, kad Aukštupėnų kaime, prie Kupiškio, parduodama bandonija. Nuvažiuavau pas tą žmogų, jo namie nebuvo, tad pakalbėjau su jo žmona. Ši aprodė instrumentus, ir viena bandonija iškart įkrito į širdį... Vėliau grįžo šeimininkas ir pasakė, kad ji kainuoja du tūkstančius rublių. Tais laikais tai buvo milžiniška kaina, nes atlyginimai retai viršydavo šimtą rublių. Kai negalėjau sumokėti, jis sako: gerai, tada nupirk man motociklą su lopšeliu ir neškis tą bandoniją... Supratau, kad jis „su polėkiu“, nors ta bandonija visiškai negroja. Kiek vėliau vėl pas jį

nuvažiuavau, pasiėmęs neblogą dvikasetį magnetofoną, kurį kitąkart būnant Vokietijoje po koncerto buvo padovanoję jo organizatoriai. Ir, ačiū Dievui, į namus, matyt, iš didmiesčių buvo sugrįžę vaikai. Vėl užtraukiau savo seną giesmelę apie bandoniją, o tada vienas iš vaikų sako: „Tėtuk, man reikia magnetolos, atiduok žmogui tą bandoniją, juk vis tiek negroji!“ Taip įsigijau puikų instrumentą, su kuriuo grojau apie dešimt metų.

Kartą prieš Kūčias paskambino Albinas Bartnykas iš Lazdijų – puikus smuikininkas ir armonikininkas, instrumentų meistras. Turįs bandoniją, jei jos norėčiau. Išsiderėjau, kad pas jį atvažiuosiu pirmąją Kalėdų dieną. Siantė pūga, iki Lazdijų važiuavau daugiau nei keturias valandas. Atvažiuavęs klausiu, kur bandonija, o jis: „Neatvežė, bet neimk į galvą – netoli Zujūnų, prie Vilniaus, gyvena mano pusbroliis, jis turi...“ Spjaudydamasis važiuavau atgal, degalų kolonėlėje paskambinau Bartnyko pusbroliui, šis pakvietė atvažiuoti. Su savim turėjau tik tūkstantį litų, susitarėme su pirmąkart matomu šeimininku, kad bandoniją parduos už turimą sumą, o likusius du šimtus litų atiduosiu vėliau. Su ta irgi į širdį „įkriusią“ bandonija groju iki šių dienų.

Dabar grįžkime prie etnomuzikologinių ekspedicijų. Jos pradėtos rengti 1987 m. Kaip į jas įsitraukei?

Kai šios ekspedicijos prasidėjo, aš dar tarnavau sovietinėje kariuomenėje. Pradėjęs dirbti LNKČ, 1989 m. dalyvavau trečiojoje ekspedicijoje, kuri, kaip ir ankstesnės, vyko tuometinio Konservatorijos docento (vėliau profesoriaus) Romualdo Apanavičiaus iniciatyva. Žinau, kad per pirmąją ekspediciją buvo aplankyti Skuodo, Mažeikių, Plungės, Akmenės ir Kretingos rajonų muzikantai. 1988 m. ekspedicijos geografija išsiplėtė, nes jau buvo sudarytos dvi medžiagos rinkėjų grupės, kurioms vadovavo R. Apanavičius ir tuometinių vadinamųjų Klaipėdos fakultetų etnoinstrumentologas Rimantas Sliužinskas. Pirmoji grupė lankėsi Tauragės, Šilalės, Šilutės, Jurbarko, Raseinių ir Klaipėdos rajonuose, o antroji domėjosi Telšių, Kelmės, Šiaulių, Joniškio ir Radviliškio rajonų muzikantais. 1989 m. buvo aplankyti Panevėžio, Pakruojo, Pasvalio, Biržų, Kupiškio rajonai (A. Apanavičiaus vadovaujama grupė) ir Rokiškio, Zarasų, Utenos, Ignalinos, Švenčionių rajonai (R. Sliužinsko grupė, kurioje ir pats dalyvavau).

O kaip toliau šis muzikuojantis traukinys trinkėsėjo per Lietuvą?

Tiesą sakant, tąkart ekspedicijos nutrūko, R. Apanavičius joms nebevadovavo. O atsinaujino tik

1992 m. Po 1989 m. išvykos „pagavęs kablį“, pasiūliau surinkti muzikantų duomenis ir užrašyti jų atliekamą muziką iš likusiųjų Lietuvos rajonų, A. Apanavičius tam užmojui neprieštaravo. Tad nuo 1992 m. ėmiau telkti etnoinstrumentologija besidominčius žmones ir rūpintis ekspedicijų organizavimu; tada vykome į Vilkaviškį ir Marijampolę. Mūsų pajėgos sumažėjo, nebebuvo anksčiau į šį darbą įtraukiamų studentų – pirmosiose ekspedicijose, kurios trukdavo apie dvi savaites, dalyvaudavo apie 30–40 rinkėjų. Į vėlesnes ekspedicijas važiuodavo apie dešimt entuziastų, kurie, beje, visus tuos metus, iki pat pernai, dirbo be atlygio. Važinėjome viena grupe maždaug po savaitę. 2002 m. su šia misija jau buvome apėję visą Lietuvą ir surinkę informaciją apie tuo metu gyvenusius muzikantus.

Kas buvo pagrindiniai ekspedicijų medžiagos rinkėjai?

Tarp būtinai minėtinų – a. a. muzikantas Antanas Auškalnis, etnomuzikologai dr. Gaila Kirdienė ir Arvydas Kirda. O Vida Palubinskienė yra viena tų, kurie pradėjo šią akciją, ir dar dalyvavo 2018 m. ekspedicijoje Mažeikių ir Skuodo rajonuose. Nuo maždaug 1995 m. ekspedicijose dalyvauja Daiva

Čičinskienė, Vilniaus mokytojų namų globojamo „Kanklelių“ ansamblio vadovė. Jei tik randa laiko ir galimybių, nuo senų laikų su mumis keliauja etnomuzikologė Skirmantė Valiulytė, smuikininkė, pedagogė Edita Narmontienė, panevėžietis dr. Gvidas Vilys, šiuo metu dirbantis Pakruojo r. savivaldybės Švietimo skyriaus vedėju, uteniškiai etnomuzikologai Rima ir Raimondas Garsonai ir jų dukra Aušrinė Garsonaitė. Aktyviai dalyvauja ir LNKC dirbusi etnomuzikologė dr. Toma Grašytė-Jegelevičienė, ji įtraukė ir jau trijose ekspedicijose dalyvavusią Vaidą Naruševičiūtę, šiuo metu dirbančią Varėnos r. savivaldybės kultūros centre. Neatsilieka ir mūsų tradicinės kapelos „Duja“ nariai Alfredas Mickus ir Vaidas Mikutavičius. 2017 m. Akmenės ir Joniškio bei 2018 m. Mažeikių ir Skuodo ekspedicijose dalyvavo ir tarptautinio instrumentinio festivalio „Griežynė“ bendražygis Algirdas Klova su žmona Daiva.

Kiek žinau, visos Lietuvos liaudies muzikantus apėjote ne vieną kartą?

2002 m. Vilniaus ir Šalčininkų rajonais baigėme visų šalies savivaldybių muzikantų fiksavimą ir jų muzikavimo užrašymus. Tada prasidėjo kitas etapas – kai tampa etnoinstrumentinių ekspedicijų „narkomanu“, nebegali sustoti... Kitais metais su D. Čičinskiene dalijomės mintimis, kaip darbus tęsti. Ji pasiūlė važiuoti į Kulių (Plungės r.), jos tėviškę. Tą vasarą pakartotinai įrašėme, rodos, šešiolika šios seniūnijos muzikantų. Pamatėme, kad praėjus keliolikai metų situacija pasikeitė, tad reikia darbus tęsti. Kitais metais R. Garsonas pakvietė į Utenos rajoną. Ten buvome lankęsi 1989-aisiais ir vėl aplankėme daugybę muzikantų, kiek atsimenu, beveik šešiasdešimt. Labai daug buvo naujų, anksčiau neaplankytų, o pakartotinai įrašėme gal penkis. Tada supratome, kad būtina sukti antrąjį ratą, nes per penkiolika ar dvidešimt metų situacija neatpažįstamai pasikeičia.

Kokie jūsų ekspedicijų tikslai – ką ir kaip siekiate užrašyti?

Pagrindinis tikslas – įrašyti tradicinės muzikos atlikėjų grojimą. Turime paruoštas muzikantų anketas, kurias užpildę imamės jų atliekamos muzikos garso ir vaizdo (daugiausia fotografijos) įrašų. Net jei kai kurie vyresni muzikantai nebegali pagroti savo repertuaro arba tai daro neko kybiškai, su klaidomis, vis tiek užpildome jų anketas. Apytikriai per vieną ekspediciją, paprastai apimančią dvi savivaldybes, kiekvienoje užrašome apie penkiasdešimt ir daugiau muzikantų. Gal

kai kuriems skeptikams tas mūsų darbas atrodo beprasmiškas, bet man taip neatrodo. Mano kelrodis – Stasio Paliulio knyga „Lietuvių liaudies instrumentinė muzika“ (1959). Jos nauda Lietuvai – neišmatuojama: atsivertę šią knygą, kurią pavadinčiau instrumentologų „maldaknyge“, randame liaudies muzikos, kuri jau seniai neatliekama, pavyzdžius, matome visą tuometinę liaudiškojo muzikavimo situaciją, jo geografiją. Tų dalykų nesuprasi vien klausydamasis, pavyzdžiui, skudučių, ragų sutartinių. Manau, kad šių ekspedicijų surinkta medžiaga kada nors taip pat turės neįkainojamą vertę (nors mes nesilyginame su garbiuoju S. Paliuliu). Tarkim, kai atsiras tyrinėtojas, norintis paanalizuoti ir įvertinti tam tikro regiono ar net apylinkės liaudies muziką, jau turės pirmtakų sukauptus empirinius duomenis, taip pat nemažai kasečių su garso įrašais.

Kur ir kaip saugoma ekspedicijų medžiaga, kiek jos yra ir ar ji prieinama besidomintiems?

Kiek tiksliai ekspedicijų medžiagos sukaupta, dar negaliu pasakyti, nes neužsiimu archyvine jos apskaita. Apytiksliai per trisdešimt ekspedicijų metų buvo užfiksuoti 3429 muzikantai. Iš vieno gali būti įrašyta nuo penkių iki dvidešimties kūrinų – nelygu koks muzikantas. Garso įrašų yra LNKČ, Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje ir Klaipėdos universitete (R. Sliušinsko žinioje). Kai ėmiausi vadovauti ekspedicijoms, A. Apanavičius užpildytas muzikantų anketas atidavė LNKČ. Tad šiuo metu visa anketinė medžiaga bei didžioji dalis garso įrašų yra LNKČ, mano žinioje. Ją dar reikia baigti tvarkyti ir aprašyti – šiuo metu įrašai sudėti į dėžes pagal aplankytas savivaldybes (jei būta dukart, visi duomenys bus vienoje vietoje). Žinoma, besidomintiems žmonėms ji turėtų būti prieinama mūsų Liaudies kūrybos archyve.

Tad grįžus iš ekspedicijos darbai tęsiami?

Šiuo metu mano iniciatyva nusistovėjo trijų etapų praktika. Susiformavo graži tradicija po kiekvienos ekspedicijos Vilniaus visuomenei pristatyti užrašytus folkloro perliukus ir surengti geriausių muzikantų koncertą. Kitas etapas – serijoje „Lietuvių liaudies instrumentinė muzika“ išleisti garso įrašus ir juos pristatyti. Paprastai mums padeda savivaldybės. Garsajuostes pradėjome leisti 2004-aisiais. Šiuo metu iš viso esame išleidę 39 liaudies muzikos vienetus: 1 vinilinę plokštelę, 7 senąsias garsajuostes (deja, mažai kas turi kasetinius magnetofonus joms klausyti) ir 32 kompaktines plokšteles (CD). Iš pradžių leidome įrašus,

pristatančius pagrindinius Lietuvos regionus, o vėliau ėmėme publikuoti atskirų rajonų CD. Manau, kad tai vertybė ir visos Lietuvos instrumentologams, ir savivaldybėms: visi pamato, ką turi, kuo galės džiaugtis ir po daugelio metų. Jei važiuojame į du rajonus, parengiame vieną arba du CD, priklausomai nuo to, kiek geros muzikos įrašome. Tarkim, Skuodo ir Mažeikių savivaldybės pageidauja turėti tik savo rajono muzikantų įrašus, tad pasistengsiu parengti 2 CD, nors užrašytos geros medžiagos nėra labai daug. Kartais geriau viena gera rinktinė nei dvi vidutiniškos.

Jei atliktume sociologinį pjūvį – kuo verčiasi muzikantai, kuo domisi, kaip gyvena, kai negroja, tarkim, nedalyvauja vestuvėse ar bendruomenės šventėse?

Turiu pripažinti, kad muzikantai – tai išskirtinės asmenybės, žemės druska. Nors tai nėra lengvai prakalbinami žmonės. Kas jiems yra tradicinė muzika? Ką moka, tą groja. Tai užsiėmimas šalia pagrindinio darbo, kuriuo pelnoma duona. Tad mes einame pas ūkininkus, traktorininkus ar statybininkus, kurie, girdėjome, moka groti ir laisvalaikiu tai mielai daro. Išklauseme jų ar jų gyvenimo draugių pasakojimų, kaip šiemet bręsta kviečiai, kada apsveršio karvė ir kiek ji duoda pieno, ir tik po to mandagiai užvedame kalbą apie tai, kas mus iš tikrųjų domina. Kartais jie groja folkloro ansambliuose ar kituose mėgėjų meno kolektyvuose, bet juk pragyventi iš to neįmanoma. Tiesa, kartais būna pakviečiami į vestuves ar kitus susibūrimus, bet tai tik vadinamieji maisto papildai... Beje, per visus ekspedicijų metus vienintelį kartą muzikantas, tiksliau, jo žmona, manęs su bendražygiu nepriėmė. Pasakė, kad yra labai užsiėmę ir nelaukia jokių prašalaičių. Gaila, nes tas vyras buvo šaukštininkas – grojo šaukštais.

Kokio amžiaus buvo pastarųjų metų ekspedicijose atrasti muzikantai?

Pirmosiose ekspedicijose ieškojome perliukų, muzikantų su didesne muzikavimo ir gyvenimo partitimi. Atradimas būdavo puikiai grojantis aštuoniasdešimtmetis, o jei rasdavome trisdešimtmetį, – tai dar, mielas, pasipraktikuok... O dabar jau nepraleidžiame nė vieno grojančio, nebėra amžiaus takoskyros, vertingesnių ar ne tokių vertingų pateikėjų – užrašome visus, su kuriais susitinkame. Ir pirmojo rato trisdešimtmečiai jau verti dėmesio.

Kokiais instrumentais dažniausiai jie groja?

Daugiausia, žinoma, grojančių dumplinių instrumentais. Nuo pokario jie dominuoja, juos

Su Algirdu Klova Vilkijoje, Antano ir Jono Juškų etninės kultūros muziejuje. 2018 m. Daivos Klovienės nuotraukos.

renkasi ir dabartiniai muzikantai. Dar yra griežiančių smuikais, skambinančių cimbolais, mandolinomis ar, tarkim, lūpine armonikėle. Buvo nuostabu Kupiškio r. užrašyti puikų lamzdelininką (jis buvo ir geras smuikininkas) Jurgį Stankevičių, kuris pats darė lamzdelius. Bet tai reti atvejai, išskyrus folkloro ansambliuose grojančius muzikantus. Mokančių groti skudučiais ar ragais kaimuose seniai nebėra, net 1987-ųjų ekspedicijos dalyviams nepavyko aptikti diedukų grupės, gebančios kartu skudučiuoti. Dabar jau galėtume fiksuoti, tarkim, „Radastos“ ar „Jorės“ folkloro ansamblių skudutininkus, ragų, daudyčių pūtėjus, – akivaizdu, kad jau atėjo metas ir juos užrašyti kaip tradicinius muzikantus.

O kokių didžiausių netikėtumų ekspedicijose esi patyręs?

Tauragės r. (jau sukant antrąją ekspediciją ratą) užėjau pas bandonininką, kuris su žmona maloniai pasitiko, parodė puikius instrumento valdymo gebėjimus ir noriai pagrojo viską, ką mokėjo. Tada žmona netikėtai prasitarė: „Žinote, bet man labai nepatinka, kai vyras groja...“ Sakau: „Bet jis gi negroja kiekvieną dieną?“ „Kad ir retai groja, bet man tai nepatinka.“ Nemažai laiko pas juos praleidau, kol galų gale žmona pasakė: „Pagrojai, kiek mokėjai, o dabar atiduok tą bandoniją žmogui – duok man pailsėti.“ Niekada neužmiršiu to muzikanto akių... Patylėjo, atsiduso ir pasakė: „Dėl

tavęs padarysiu tai...“ Atsaciau, kad instrumento taip paprastai imti negaliu, jį reikia arba pirkti, arba vogti... Dėl tos šeimos man iki šiol liko toks skaudulėlis – vyras grojo, o žmona pasiekė, kad jai būtų ramiau... Paėmiau to muzikanto bandoniją, nors mačiau, kad tai buvo turbūt paskutinis jam brangus daiktas, galbūt brangesnis ir už žmoną, bet ko nepadarysi vardan šeimos... Nenorėjau imti, o jis: „Nieko nesakyk, tik vežkis tą instrumentą iš namų...“ Tada nupirkau jam degtinės butelį, kiek nugėrėme, ir išsinešiau instrumentą.

Ignalinos r. atvažiavome pas muzikantą ir jį užrašėme. Dar paklausiau, ar jo krašte grodavo cimbolais. „Mūsų kaimynas grojo cimbolais, bet jis jau miręs.“ „O cimbolai liko?“ „Eikit pas jo žmoną ir paklauskite.“ O trobos netoli viena kitos, nors ten buvo vienkiemiai. Nuėjom pas ją ir teiraujamės: „Kaimynas sakė, kad Jūsų vyras grojo cimbolais. Ar turit tą instrumentą?“ „Na, turiu“. „Ar galim jį pamatyti?“ „Kad jis ant aukšto...“ Sakau: „Aš užlipsiu.“ „Aš pati.“ Užlipo ant aukšto, nukėlė cimbolus ir atnešusi ne padėjo, o mestelėjo ant kiemo žolės. Atrodė, kad subyrės... Gyvas, sveikas instrumentas. Sakau: „Tai gal Jums jų nereikia? Gal galit parduoti?“ „Imk ir vežkis!“ Matyt, ir jai buvo tiek įkyrėjęs vyro grojimas, tad norėjo instrumentu atsikratyti. Žinoma, jei žmona gerbtų vyro atminimą, pasilikytų cimbolus kaip brangų palikimą. Atsimenu, daviau jai dešimt

litų, o cimbolus, parsivežęs į Vilnių, vėliau atidaviau Lietuvos nacionaliniam muziejui.

Ar pildydami anketas pasitenkinate muzikantų biografijų faktais, ar paklausinėjate ir daugiau: kaip ir kodėl jie įsigijo instrumentus, kodėl jiems svarbu groti, kaip tai praturtina dvasią?

Į tokias „filosofijas“ nesileidžiame. Į anketas surašome konkrečius faktus, o į garso takelį – jų kūrinį. Įrašinėti pokalbius su muzikantais mums būtų sudėtinga, juk kalba dažniausiai sukasi apie asmeninius dalykus, kurie mūsų nedomina. Žinoma, būtų įdomūs samprotavimai, kodėl ir kaip jie groja, kitos šių žmonių, kaip menininkų, mintys, bet tokiu atveju ekspedicijos užsitęstų ne savaitę, o žymiai ilgiau.

O Tau ką duoda grojimas? Juk kai Tave įvardijau instrumentologu, iškart pataisei, kad pirmiausia esi tikras muzikantas, su visais pranašumais ir ydomis. Tad ką esminio ir skvarbaus galima pasakyti apie muzikantų gyvenimo būdą?

Muzikoje yra muzikantai arba jų nėra. Tikras muzikantas groja ir tuo džiaugiasi. Dar tikresnis muzikantas yra tas, kuris groja gerai (grojantis prasčiau – taip pat muzikantas, bet ne toks *cikrinis*, kaip sako džūkai). O norintis groti, bet dar gerai nemokantis, yra tik muzikantas... Geras tradicinis muzikantas yra suvokęs ir perėmęs tradiciją, o grodamas jis ją tęsia. Vis dėlto, jei tikras muzikantas grodamas nieko neprideda nuo savęs, nepraturtina tradicijos, tai jis galbūt atklydęs iš simfoninio orkestro... Tradicinės muzikos žavesys yra tai, kad nors melodija tik šešiolikos taktų ir vis ta pati, tikras muzikantas aštuonių taktų pirmos dalies ir aštuonių taktų antrosios dalies polkos niekada nepagros vienodai. Vis tiek kažką sugros kitaip – gal tai bus vienos ar kitos natos, pasažo paklaida, gal užklius pirštas, bet jis užklius teisingai. Nebus sugrota kaip iš natų. Tai natūrali liaudiškos muzikos improvizacija, arba džiazas. Tik šiuo atveju nebūna, kad nebesuprastum, kas grojama.

O kokią muziką groja ekspedicijose aplankyti muzikantai?

Dažnai randame muzikantų, sukaupusių polkų, valsų repertuarą, bet ne tų... Daugelis tradicinių muzikantų jau groja vadinamuosius kosmopolitinius kūrinius, tai, ką išgirsta iš masinės informacijos priemonių, bet dar atrandame ir turinčių specifinį, savą repertuarą. Dažnai muzikantai pasako, kad groja, tarkim, Špoko, gretimo kaimo muzikanto, polką. Taip atsiranda kūrinių

pavadinimai. Vis dėlto, būna sakančių: tai mano polka, nors iš tikrųjų ją išmoko iš kito. Po teismus teisybės nieiškome... Kita vertus, jei panašų kūrinių groja Dainys, Valinta ir dar koks muzikantas, ketvirtasis iš viso to pasidaro dar vieną – savą variantą. Bet tik didžiausi niekdariai, išgirdę seno muzikanto melodiją, padarydavo jos koncertinę kopiją ir metrikoje užrašydavo, kad tai jų muzika (ne aranžuotė ar instrumentuotė)...

Kaip ekspedicinė patirtis atsispindi Tavo vadovaujamo „Dujos“ ansamblio muzikavime?

Labai paprastai – visa tai, kas mums prilimpa, ką natūraliai pajaučiame, stengiamės įtraukti į savo repertuarą, iš esmės jis taip ir sudarytas. Tik „Duja“ tų kūrinių niekada nepristato kaip savo sukurtos muzikos. Pavyzdžiui, sakome, kad skambės Alekso Krukos iš Aukštupėnų maršas arba Antano Zarembos iš Širvintų r. valsas. Grožimės jų kūrinių, bet niekada neužmirštame, iš ko juos išmokome. Aišku, mes tų kūrinių neatliekame lygiai taip pat, kaip senieji muzikantai, visada šiek tiek perkuriame. Manau, kad juos atlikti *vienas prie vieno* ir nebūtų gerai – tai būtų muziejinis požiūris. Didžiausias įvertinimas – išgirsti iš muzikanto, kurio kūrinių grojome, kad tai padarėme gerai. O jei pasako, kad grojame ne taip, irgi nereikia išsižeisti, nes kiekvienas menininkas turi savo viziją.

Ar ekspedicijų patirtis atsiskleidžia ir tradicinės muzikos festivalyje „Griežynė“, kurį daug metų rengiate kartu su Algirdu Klova?

„Griežynės“ programoje turime ir tradicinės lietuvių liaudies muzikos pristatymą. Šiuose koncertuose groja muzikantai, atrasti neseniai vykusiose ekspedicijose arba seniai žinomi tradicinės muzikos korifėjai. „Griežynės“ programų parengimas yra tam tikras menas. Pavyzdžiui, 2016 m. „Griežynėje“ rėmėmės puikaus armonikininko iš Molėtų r. Kęstučio Kuzmicko muzikavimu, kitaip sakant, skolinomės jo sugalvotą armonikierių duetų konkurso formą – sukvietėme tuos, kurie geba gerai groti dviese. O 2018–aisiais suorganizavome jungtinį koncertą, kuriame jo suburti Lietuvos muzikantai pavieniui, duetais ir visi kartu grojo Peterburgo armonikomis.

Šiomet Peterburgo armonikos ir bandonijos bei jų puoselėtojai Molėtų ir Tauragės krašte buvo įtraukti į nacionalinį Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą. Kokios muzikavimo tradicijos dar laukia savo eilės?

Rengiant paraiškas sąvadui buvo sukaupta svarbios informacijos apie Peterburgo armonikas ir

bandonijas, jų istoriją, galimybes ir muzikavimo tradiciją konkrečiame krašte. Paruošta paraiška ir apie cimbolus (ją rengė Evaldas Vyčinas), apie cimbolininką Joną Lechovicką (1920–2018). Šiuo metu ruošu dar vieną paraišką – apie lūpinę armonikėlę, tikiuosi, ji padės muzikantams, besidomintiems šiuo instrumentu, pozityviau jį vertinti ir dažniau juo groti.

Greta etnoinstrumentologinių ekspedicijų, rengi ir tradicinio muzikavimo kursus. Kada jie prasidėjo, kur ir kaip vyko, ko mokoma, kas buvo jų dalyviai ir mokytojai?

Tradicinio muzikavimo kursai pradėti rengti 2005 m. Birštono kultūros centre tuometinio LLKC iniciatyva: iš jo gavome ir paramą jiems surengti. Mokymai vyko jau šešis kartus, paskutiniai – 2010-aisiais. Puikūs muzikantai Gaila Kirdienė, Algirdas Klova, Audronė Vakariniene mokė groti smuiku, o Arvydas Kirda, Algirdas Seniūnas – armonika. Kaskart iš įvairių Lietuvos vietovių į šiuos kursus susirinkdavo apie keturiasdešimt dalyvių.

2006–2007 m. Aukštaitijos nacionaliniame parke, Palūšėje, buvo surengti tradicinio muzikavimo kursai, kuriuose buvo mokoma groti dūdmaišiu ir cimbolais. Jų mokytojai buvo Evaldas Vyčinas (cimbolai), Vytautas Linkevičius, Todoras Kaškūrėvičius (dūdmaišis), dalyvių būdavo apie dvidešimt. Šiuos kursus kuravusi Aukštaitijos nacionalinio parko darbuotoja Dalia Savickaitė išvyko gyventi ir dirbti į Visaginą, tad nuo 2008 m. atnaujinti jie buvo tęsiami šiame mieste: Gaila Kirdienė mokė groti smuiku, Arvydas Kirda – armonika, Rima Garsonienė – mažuoju būgneliu, Evaldas Vyčinas – cimbolais, o Artūras Sinkevičius – dūdmaišiu. Į šiuos kursus paprastai susirenka apie penkiasdešimt dalyvių. Pradedantieji turi galimybę pramokti muzikuoti šiais instrumentais, kiti muzikantai – tobulinti grojimo įgūdžius. Kursų dalyvių amžius labai įvairus: nuo mažamečių iki senjorų, atvyksta ir šeimos. Nuo 2018 m. į vasaros stovyklas dūdmaišininkai ir cimbolininkai jau suvažiuoja į Meironių k. (Ignalinos r.) – ten jie vyks ir šiemet, o kursus finansuoja LNKC ir Visagino kultūros centras. Svarbu paminėti, kad dalyviams šie kursai – nemokami. Paskaičiavau, kad iš viso jau buvo surengta aštuoniolika įvairaus pobūdžio mokymų.

Tai puiki galimybė susipažinti su tradiciniais instrumentais ar, kaip sakai, patobulinti grojimo įgūdžius su šios srities profesionalais. Kur dar šiuo metu rengiami profesionalūs folkloro instrumentų žinovai ir muzikantai?

Muzikos mokyklose šiuo metu tokie muzikantai nėra rengiami, o liaudies muzikos teoretikai rengiami Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje.

Tradicinės liaudies muzikos gyvastį palaikyti padeda ir kas antri metai organizuojamas Lietuvos vaikų ir moksleivių konkursas „Tramtatulis“. Esi regionuose vykstančių turų komisijos narys. Kokie šiamečiai įspūdžiai? Kaip atrodo jaunieji muzikantai?

Tai puikus vaikų ir moksleivių folklorinio muzikavimo projektas. Vaikai pasirodo kaip solistai, tad jie gali parungtyniauti, kuris geresnis, gabesnis muzikantas, o tai puiki paskata tobulėti. Šio konkurso lygis iš tiesų aukštas, gerai dainuojančių ir grojančių jau labai daug – sunku vaikus atrinkti į respublikinį turą. Ir didelis džiaugsmas matyti, kad daugelis groja geriau nei aš. Vadinas, turime šviesių ateitį.

Kadangi susitikome pasikalbėti Tavųjų etnoinstrumentologinių ekspedicijų trisdešimtmečio proga, grįžkime prie jų. Kokie artimiausi planai?

Planai labai paprasti: šiais metais ketiname rengti ekspediciją į Kretingos ir Klaipėdos rajonus, o kitais metais – į Plungės ir Telšių, o dar kitais – į Kelmės, Šiaulių ir Radviliškio savivaldybes. Tada jau būsime apėję pirmųjų trijų ekspedicijų antrąjį ratą. O tada vėl pasuksime į Vilkaviškį ir Marijampolę, nes jau bus praėję dvidešimt metų po pirmųjų apsilankymų. Po jų – vėl kitur... Kaip minėjau, jau trisdešimt metų dirbu LNKC, o šiemet rudėnį pasirodysianti kompaktinė plokštelė „Širvintų krašto tradiciniai muzikantai“ bus jau keturiasdešimtoji mūsų parengta garso publikacija.

SPEAKING TO AND HEARING MUSICIANS

Conversation with Arūnas Lunys – lamzdelis-player, aerophonic instrument expert, head of the traditional capella Duja and ethno-instrumental expeditions that have been taking place for three decades (since 1992) – on his musical career and Lithuanian folk music instruments, musicians, and the ethno-instrumental expeditions where in different locations across Lithuania every year several dozen folk musicians are recorded, now most often playing pipes, cimbalom, bagpipes. Over three decades, nearly 3.5 thousand musicians were recorded, with nearly 5–10 pieces from each. This material is held at the Lithuanian National Cultural Center; here the sound recordings are released (7 audio tapes and 28 CDs). The tradition of folk music is passed on to other generations through annual traditional music-making courses.

PASAKŲ KILMĖ

Marija Luiza fon FRANC

Marija Luiza fon Franc (Marie-Louise von Franz, 1915–1998) – bene žymiausia Karlo Gustavo Jungo analitinės psichologijos mokyklos Ciuriche sekėja ir tęsėja, ypač atsidėjusi alchemijos ir pasakų simbolių interpretacijoms. „Būdu“ pabudusioje „Liaudies kultūroje“ vienas M. L. fon Franc vertimas jau buvo skelbtas – „Blogis pasakose, ir kaip jį galima įveikti“ (Liaudies kultūra, 2001, Nr. 4, p. 44–55). Mums svarbūs kuo įvairiausi požiūriai į pasakas ir tradicinę kultūrą apskritai, nes kuo iš įvairesnių pusių jas pamatysime, tuo erdvesnį vaizdą susidarysime – išvysime dalyko tūrį, o ne projekciją į kurią nors vieną plokštumą. Ir visai nebūtina visuomet tik pritarti ar prieštarauti. Todėl pažinti ir mąstyti nusiteikusiam mūsų skaitytojui dabar siūlome dar vieną šios autorės vertimą – du įvadinius skyrelius iš paskaitų pagrindu sudarytos knygos „Pasakų interpretacija“, kuriuose pristatoma savita pasakų, o drauge ir mitų bei ritualų kilmės samprata. (Originali asmenvardžių rašyba pateikiama gale.)

■ PASAKŲ KILMĖS TEORIJOS

Pasakos – tai pati gryniausia ir paprasčiausia kolektyvinės užsąmonės psichinių procesų išraiška. Todėl ir moksliniams užsąmonės tyrimams jos yra vertingesnės nei bet kokia kita medžiaga. Jos atskleidžia archetipus paprasčiausiu jų pavidalu, nuogus ir itin glaustai. Šiuo grynu pavidalu pateikti archetipiniai vaizdiniai yra geriausias būdas suvokti kolektyvinėje psichėje vykstančius procesus. Mituose bei legendose, kaip ir bet kurioje kitoje mitinėje medžiagoje, prie žmogaus psichės pagrindų mums tenka prasigauti per kultūrinį antsluoksnį. O pasakose šio savito sąmoningo kultūrinio dėmens kur kas mažiau, todėl jos daug aiškiau atspindi pamatinę psichikos struktūrą.

Jungo požiūriu, archetipas savo esme yra nepažinus psichinis veiksnys, todėl nėra jokios galimybės jo turinį išversti į proto sąvokas. Daugiausia, ką galime padaryti, tai apibrėžti jį remdamiesi asmeniška psichologine patirtimi ir lyginamaisiais tyrimais, šitaip ištraukdami iš šviesą visą tinklą sąsajų, į kurias archetipiniai vaizdiniai būna įsipynę.

Pasaka pati geriausiai save paaiškina. Kitaip tariant, jos prasmę išreiškia visų jos motyvų visuma, perpinta pasakojimo gijos. Pasitelkiant palyginimą, užsąmonė primena žmogų, kuris išgyveno nepaprastą patyrimą ar patyrė regėjimą ir nori juo pasidalinti. Kadangi šis išgyvenimas dar niekad nebuvo išsakytas sąvokomis, jis neturi tinkamų išraiškos priemonių. Atsidūręs tokioje padėtyje žmogus pirma kelis kartus mėgina išsakyti, o paskui tiesiog griebiasi kokios nors intuityvios analogijos, taip stengdamasis sužadinti klausytojams bent kokį atsaką.

Ir tol nenuilsdamas visaip bando išsakyti savo regėjimą, kol pagaliau pajunta, kad yra bent kiek suprastas. Galime iškelti prielaidą, jog pasaka yra lygiai tokia pati santykinai uždara sistema, turinti vieną esminę psichologinę prasmę, kurią perteikia simbolinių vaizdinių bei įvykių seka, iš kurių ji ir atskleidžiama.

Daugelį metų dirbdama šioje srityje priėjau išvadą, kad visos pasakos stengiasi pasakyti vieną vienintelį psichinį faktą, tačiau tokį sudėtingą, taip toli siekiantį ir sunkiai mums suvokiamą visais įvairiais jo atžvilgiais, jog prireikė šimtų pasakų, tūkstančius kartų pakartotų tarsi muzikinės variacijos, kad jis pasiektų sąmonę. Ir vis tiek tema lieka neišsemta. Tasai nepažinus faktas, kurį Jungas pavadino Patimi arba Savastimi (*the Self*), – tai ir asmens psichikos visuma, ir drauge, paradoksliai, kolektyvinės užsąmonės branduolys, jos valdymo centras. Kiekvienas žmogus ir kiekviena tauta šią psichinę tikrovę išgyvena savaip.

Skirtingos pasakos apibendrintai pateikia skirtingų šio išgyvenimo fazių paveikslus. Kartais jos ilgiau rutulioja pradines stadijas, susijusias su šešėlio patyrimu, ir probėgšmiai tenubrėžia tolesnę raidą. Kitos pasakos pabrėžia susidūrimą su animu bei anima ir už jų slypinčiais tėvo bei motinos įvaizdžiais, vos trumpai tenušviesdamos tiek ankstesnę šešėlio problemą, tiek tolesnę raidą. Dar kitos pabrėžia motyvą apie nepasiekiamą, neįgyjamą brangenybę ir atitinkamus kertinius patyrimus. Visos šios pasakos vienodai vertingos, nes archetipų pasaulyje nėra vertės laipsnių, todėl kad bet kuris archetipas iš esmės yra vienas iš kolektyvinės užsąmonės atžvilgių, per kurį tuo pat metu pasireiškia ji visa.

Kiekvienas archetipas – tai santykinai uždara energetinė sistema, kurioje energijos srovė teka visais kolektyvinės užsąmonės kanalais. Nereikia laikyti archetipinio vaizdinio vien statišku paveikslu, nes tuo pat metu tai nepaliaujamas procesas, įtraukiantis ir kitus vaizdinius. Archetipas – tai tam tikras ypatingas psichinis impulsas, kuris veikia ir kaip atskiras spindulys, ir kaip išstis magnetinis laukas, sklindantis iškart visomis kryptimis. Kitaip tariant, šiai „sistemai“, archetipui, priklausanti psichinės energijos srovė tuo pat metu teka ir per visus kitus archetipus. Užtat, pripažindami archetipinį vaizdinį iš prigimties esant miglotą ir neapibrėžiamą, privalome susitelkti ir kantriai išryškinti jo bruožus bent taip aiškiai, kad visos skirtingos jo savybės susiliėtų į vieną paveikslą. Turime įžvelgti kaip tik įmanoma aiškų, charakteringą, „būtent tokią“ vaizdinio veidą ir pasistengti atpažinti nepakartojamą jam būdingos psichinės padėties savitumą.

Prieš imdamasi aiškinti jungiškiosios interpretacijos ypatumus, trumpai apžvelgsiu pasakų mokslo istoriją ir įvairių mokyklų teorijas bei jų literatūrą. Platono raštuose skaitome, kad senelės pasakoja vaikams simboliškus pasakojimus, vadinamus *mythoi*. Netgi tuomet pasakos jau buvo priskirtos vaikų auklėjimui. Vėliau II a. filosofas rašytojas Apulėjus į savo garsųjį „Aukso asilą“ įtraukė pasaką, pavadintą „Amūras ir Psichė“, atitinkančią „Gražuolės ir pabaisos“ pasakų tipą¹. Pasaka sudaryta pagal tą pačią schemą, kaip ir tos, kurių dar šiandien galima užrašyti Norvegijoje, Švedijoje, Rusijoje ir daugelyje kitų kraštų. Todėl buvo nuspręsta, kad bent jau šio tipo pasakos (apie moterį, savo meile atmainiusią žvėrį) per du tūkstančius metų išliko iš esmės nepakitusios. Betgi turime dar senesnių duomenų, nes pasakų buvo aptikta ir Egipto papirusuose bei stelose, iš kurių viena žinomiausių – apie brolius Anupą (Anubį) ir Batą. Ji visiškai atitinka pasakas apie du brolius, kokių iki šiol galima užrašyti visuose Europos kraštuose. Mūsų rašytinė tradicija jau siekia tris tūkstančius metų, ir stulbina tai, kad pagrindiniai motyvai nelabai tepasikeitė. Negana to, remiantis tėvo Makso Šmito teorija, išplėtotą veikale *Der Ursprung der Gottesidee* („Dievo vaizdinio kilmė“),

1 Lucius Apuleius. *The golden Ass*. Trans. William Adlington, 1566; revised by S. Gaselee. Cambridge: Harvard University Press, 1915. [Lietuviškas leidimas: Apulėjus. *Metamorfozės, arba Aukso asilas*. Iš: *Antikiniai romanai ir pasakėčios* (Pasaulinės literatūros biblioteka). Vilnius: Vaga, 1987.]

esama duomenų, jog kai kurios pasakų temos bus pasiekusios mus beveik nepakitusios ir siekia bent 25 tūkst. metų prieš Kristų praeitį².

Iki XVII–XVIII a. pasakos buvo sekamos (ir dabar tebesekamos atkampiuose pirmąją civilizacijos centruose) ne tik vaikams, bet ir suaugusiesiems. Europoje tai buvo dažniausia pramoga žiemą. Žemdirbių bendruomenėse pasakų sekimas buvo tapęs svarbiu dvasiniu užsiėmimu. Kaip kartais sakoma, pasakos išreiškiančios „verpimo ratelio filosofiją“ (*Rockenphilosophie*).

Moksliškai jomis domėtis XVIII a. pradėjo Johanas Joachimas Vinkelmanas, Johanas Georgas Hamanas bei Johanas Gotfrydas Herderis. Kiti, kaip Karlas Pilypas Moricas, pasakas interpretavo poetiškai. Herderis teigė pasakose esant simboliškai perteiktą senojo, seniai išnykusio tikėjimo liekanų. Šioje prielaidoje jau galima įžvelgti tą emocinį užtaisą, kuris pažadino neopagonybę, Vokietijoje pradėjusią kilti drauge su Herderio filosofija ir visai neseniai pasireiškusią itin nemaloniu būdu. Kaip tik anuomet imta nepasitenkinti krikščionyste ir ilgėtis vitališkesnės, žemiškesnės bei instinktyvesnės išminties. Po to Vokietijoje ji tarpo tarp romantikų.

Religiniai ieškojimai kažko, ko regimai stochoje oficiali krikščionybė, kaip tik ir paskatino garsiuosius brolius Jakobą ir Vilhelmą Grimus rinkti pasakas. Iki tol pasakoms buvo tekusi tokia pati dalia, kaip ir užsąmonei – jos buvo savaimė suprantamos. Žmonės laikė pasakas savaime suprantamomis ir jomis gyveno, bet nenorėjo pripažinti jų egzistavimo. Naudojosi jomis – pavyzdžiui, magijoje bei su talismanais. Susapnavę gerą sapną, žmonės būtinai pasinaudoja juo, nors tuo pat metu nežiūri į jį rimtai. Tiek pasaka, tiek sapnas žmonėms atrodo neverti atidaus santykio, juos galima savavališkai iškraipyti: kadangi tai ne „mokslinė“ tiesa, tai galima ją dar truputį pataisyti, paryškinti, kas patinka, ir atmesti visa kita.

Toks keistai nepatikimas, nedoras, nesąžiningas santykis su pasakomis ilgą laiką vyravo. Todėl aš studentams visuomet patariu žiūrėti originalą. Iki šiol galima įsigyti Grimų pasakų leidimų, kuriuose kai kurios scenos išvis praleistos, o kitos paimtos ir įterptos iš kitų pasakų. Redaktorius ar vertėjas kartais būna toks įžūlus, kad savavališkai iškraipė pasaką net nenurodydamas to išnašoje. Su Gilgamešo epu ar kitu atitinkamu

2 Fr. Max Schmidt. *The Primitive Races of Mankind*. London–Calcutta–Sydney: George G. Harrag & Co., 1926.

tekstu šitaip elgtis nedrįstama, o į pasakas žiūrima kaip į niekieno žemę, kurioje tūlas jaučiasi turįs teisę elgtis kaip tinkamas.

Broliai Grimai pasakas užrašinėjo pažodžiui, kaip jų aplinkos žmonės jas sekė, bet ir jie kartais nesulaukėdavo nesumaišę kelių variantų į vieną, kad ir taktiškai. Vis dėlto jiems užteko sąžinės užsiminti apie tai išnašose ar bent laiškuose Achimui fon Arnimui. Tačiau net ir Grimai dar neturėjo tokios mokslinės nuostatos, kokios laikosi šiuolaikiniai folkloristai ir etnologai, stengdamiesi užrašyti pateikėjo pasakojimą kuo tiksliau, su visomis spragomis ir paradoksaus, net jeigu jis skamba nelogiškai tarsi sapnas.

Brolių Grimų pasakų rinkinys išleistas susilaukė milžiniško pasisekimo. Matyt, būta galingo užsąmoninio poreikio, nes jų leidimai pasipylė kaip grybai po lietaus. Prancūzijoje buvo peržiūrėtas ir atnaujintas ankstesnis Šarlio Pero pasakų leidimas. Visose šalyse imta sudarinėti fundamentalius tautinių pasakų rinkinius. Netrukus buvo pastebėta galybė pasikartojančių temų. Tos pačios temos tūkstančiais variantų mirgėjo prancūzų, rusų, suomių, italų rinkiniuose. Ir vėl apėmė herderiškas įkvėpimas ieškoti „senosios išminties“ ar „senojo tikėjimo“ liekanų. Patys broliai Grimai pasitelkė

palyginimą su sudužusiu kristalu, kurio šukės iki šiol randamos pažirusios žolėje.

Pagrečiui su broliais Grimais iškilo vadina moji simbolinė mokykla, atstovaujama Christiano Gotliobo Heinės, Georgo Frydricho Kroicerio ir Jozefo Gèreso. Pagrindinė jų mintis – mitai simboliškai išreiškia galias filosofines įžvalgas bei sampratas ir sudaro mistinį mokymą, perteikiančią esmines tiesas apie Dievą ir pasaulį³. Nors šie tyrinėtojai yra išsakę įdomių minčių, jų aiškinimai dabar mums atrodo pernelyg spekuliatyvūs. Paskui įsivyravo istoriškesnė, moksliškesnė prieiga, siekusi atsakyti į klausimą, kodėl esama tiek daug pasikartojančių motyvų. Kadangi tuo metu dar nebuvo žinoma hipotezė apie bendrąją kolektyvinę užsąmonę, bendrąją žmogaus psichikos struktūrą (nors kai kurie tyrinėtojai netiesiogiai į ją nurodė), tyrėjai užsidegė aistra išsiaiškinti, kurioje pasaulio vietoje pasakos atsirado ir kokiais keliais migravo. Teodoras Benfejus stengėsi įrodyti, kad visi pasakų motyvai yra kilę ir į Europą atkeliavę iš Indijos, o kiti, kaip Alfredas Jensenas, Hūgas Vinkleris ir Eduardas Stukenas, teigė visų pasakų gimtinę esant Babiloną, iš kurio

3 Žr. L. W. von Bülow. *Die Geheimsprache der Märchen*; P. L. Stauff. *Märchen deutungen*, 1914.

jos pirmiausia paplitusios po Mažąją Aziją, o jau iš ten – po Europą. Būta ir nemažai kitų, kūrusių panašias teorijas. Visų jų darbo vaisius – folkloro tyrimo centras, žinomas suomių mokyklos vardu, kurios pirmieji atstovai yra Karlas Kronas ir Antis Arnė. Šiedu vyrai nusprendė, kad neįmanoma išskirti vienos šalies, kurioje būtų atsiradusios pasakos, ir išklė priedaidą, kad skirtingos pasakos gali būti atsiradusios skirtingose šalyse. Jie sudarinėjo vieno tipo pasakų rinkinius, tikėdamiesi, kad geriausi, pilniausi, poetiškiausi bei išraiškiausi pasakos „Gražuolė ir pabaisa“, pasakų su gyvūnais pagalbininkais ir kt. variantai ir būsiantys originalai, o visi kiti – jų vediniai. Ir šiandien dar tebėra užsispyrėlių, ariančių šią vagą, bet, mano galva, pati hipotezė nebėra gyvybinga, nes akivaizdu, kad perduodamos iš lūpų į lūpas pasakos nebūtinai turi suprastėti – lygiai taip pat jos gali ir tobulėti. Mano manymu tad, suomių mokykla davė mums vertingus motyvų rinkinius (kaip pagrindinė Arnės knyga „Pasakų tipų rodyklė“ (*Verzeichnis der Märchentypen*)), bet jos išvados vargiai bėra naudingos.

Tuo pat metu gyvavo Makso Miulerio vadovaujamas judėjimas, kurio atstovai mitus interpretavo kaip iškreiptus gamtos reiškinių atspindžius: daugeliu atžvilgių svarbūs saulės (soliarinis mitas, Leo Frobenijus), mėnulio (lunarinis mitas, Paulis Ėrenreichas), aušros (Eduardas Stukenas ir Andželas de Gubernatis), augmenijos ciklą (Vilhelmas Manhartas), perkūnijos (Adalbertas Kūnas) mitai.

XIX a. jau buvo minančių taką kita kryptimi. Čia būtina paminėti žmogų, kuris, nors retai teprisimenamas, mano galva, yra didžiai nusipelnęs. Tai Liudvikas Laistneris, parašęs veikalą „Sfinkso mįslė“⁴. Jis išklė hipotezę, kad pagrindiniai pasakų bei tautosakos motyvai kylą iš sapnų. Tik jis daugiausia telkėsi į košmarų motyvus. Iš esmės jis siekė parodyti ryšį tarp pasikartojančių tipišku sapnų ir tautosakos motyvų bei pateikė įdomios medžiagos savo požiūriui pagrįsti. Tuo pat metu etnologas Karlas fon der Šteinas, nors ir nesiremdamas tautosaka, savo knygos „Kelionė į centrinę Braziliją“ (*Voyage to Central Brazil*) pabaigoje pamėgino daugelį savo tyrinėtų pirmųjų tipų maginių bei antgamtinių tikėjimų paaiškinti sapnų patirtimis. Nes pirmųjų mąstysenai būdinga sapne išgyventą patirtį laikyti tikra, realia patirtimi. Pavyzdžiui, jei kažkas susapnavo buvęs

4 Ludwig Lainster. *Das Rätsel der Sphinx*. Berlin, 1889.

danguje ir ten kalbėjęs su ereliu, jis visai teisėtai kitą rytą pasakos apie tai kaip apie tikrą įvykį, nė nebepridurdamas, kad jį susapnavo, ir kaip tik šitaip, anot fon der Šteino, tokie pasakojimai randasi.

O štai mokslininkas Adolfas Bastianas išklė įdomią teoriją, esą visi pagrindiniai mitiniai motyvai yra, jo žodžiais tariant, žmonijos elementariosios mintys (*Elementargedanken*)⁵. Pasak jo hipotezės, žmonija turinti savotišką elementarių minčių atsargą ir jos ne perimamos iš kitų, bet kiekvienam asmeniui yra įgimtos. Būtent šios elementariosios mintys įvairiais pavidalais išskyla Indijos, Babilono ir netgi, tarkime, Pietų Kinijos jūros pakrančių pasakose. Tokias savitas jų atmainas jis pavadino tautinėmis mintimis (*Völkergedanken*). Jo samprata akivaizdžiai priartėja prie Jungo archetipų bei archetipinių vaizdinių sampratos, kurioje archetipas žymi tam tikrą pamatinę struktūrą, pasižyminčią polinkiu sužadinti atitinkamą mitologemą, kurios būdingas pavidalas yra archetipinis vaizdinys. Elementariosios mintys, pasak Bastiano, yra hipotetinis veiksnys; tai reiškia, kad pati elementarioji mintis niekur nėra aptinkama, tačiau daugelis savitų tautinių minčių leidžia numanyti už jų slypint vieną bendražmogišką pamatinę mintį.

Intelektualai kartais neatsispiria pagundai archetipus prilyginti filosofinėms idėjoms – toks nesupratimas kyla iš pačios archetipų prigimties. Mes nesutinkame su Bastianu dėl to, kad jis šiuos motyvus pavadino mintimis. Jis buvo labai linkęs į filosofiją, aiškiai protaujančiojo tipo atstovas⁶, kai kurias savo elementarias mintis netgi bandęs susieti su Imanuelio Kanto bei Gotfrydo Leibnico idėjomis. Mums archetipas nėra vien elementari mintis, bet ir elementarus poetinis vaizdinys ar fantazija, elementarus jausmas ir netgi elementarus postūmis atitinkamam tipiškam veiksmui. Taigi mes prie jos priduriame ištisą jausmų, emocijų, fantazijų bei veiksmų substruktūrą, kurios A. Bastianas į savo teoriją neįtraukė.

Liudviko Laistnerio hipotezė, prie kurios vėliau prisijungė ir Georgas Jakobas, parašęs knygą apie pasakų ir sapnų sąsajas⁷, nesulaukė pasisekimo. Nebuvo priimtos ir Karlo fon der

5 Adolf Bastian. *Beiträge zur vergleichenden Psychologie*. Berlin, 1868.

6 [Turimi omenyje keturi Jungo išskirti žmonių tipai pagal pagrindinę jų sąmonės savybę ir polinkį: protaujantysis, jaučiantysis, intuityvusis ir jutimiškasis. – *Vert. past.*]

7 Georg Jakob. *Märchen und Traum*. Hannover, 1923.

Šteineno išvalgos. A. Bastianą mokslo pasaulis irgi atmetė. Mokslas didžia dalimi nuėjo drauge su Anglų folkloro draugija bei Suomų folkloro draugija, kur minėtąjį Ančio Arnės darbą pratęsė milžiniškas ir didžiai naudingas Stito Tompsono veikalas, pavadintas „Tautosakos motyvų indeksu“ (*Motif Index of Folk Literature*)⁸.

Be atsidėjusių variantų rinkiniams, pasirodė ir visai naujų mokyklų, viena iš kurių – vadinamoji literatūrinė mokykla. Ji grynai literatūrinio požiūriu gvildena formalius skirtumus tarp įvairių pasakų rūšių – mito, padavimo, nuotykių pasakos, triksterio pasakos, gyvulinės pasakos ir stebuklinės pasakos, kurią galėtume vadinti tikrąja pasaka⁹. Tai didžiai pagirtinas tyrimas. Remdamiesi literatūrinės mokyklos rūšiavimo metodais tyrinėtojai ėmėsi lyginti padavimų herojų su klasikinei pasakai būdingu herojaus tipu ir t. t. Į šviesą iškilo įdomių dalykų, ir labai rekomenduojame su tais darbais susipažinti.

Kitą šiuolaikinę kryptį sudaro būrys etnologų, archeologų ir mitologijos bei lyginamosios religijotyros specialistų, kurie, nors iš esmės yra susipažinę su jungiškąja psichologija ir netiesiogiai naudojami jos atradimais, bet stengiasi mitinius motyvus interpretuoti Jungo prieigą (suprantama, ir jo pavardę) apeidami. Jie rašo knygas tokiais pavadinimais kaip „Didžioji Deivė“, „Trilypis Dievas“, „Herojus“ ir kt., visai neatsižvelgdami į žmogaus psichikos struktūrą, visus šiuos simbolius pagimdžiusią, nors patys tuo pat metu įsikuria kurio nors iš archetipų viduje ir iš vidaus jį poetiškai bei „moksliškai“ amplifikuoja.

Iš tokių mitologų paminėtini Julius Švabė ir Mirčia Eliadė¹⁰. Su pasakomis panašiai dirba Otas Hutas. Be jų, dar Robertas Greivsas ir iš dalies Erichas Fromas. Tokius tyrinėtojus galiausiai nubaudžia jų pačių nemoksliška, neleistina prieiga, nes įstumia į padėtį, kurios jie iš anksto nenumatė. Kiekvieną kartą, kai žmogus šitaip artinasi prie archetipo, viskas gresia pavirsti viskuo. Pradėjęs nuo pasaulio medžio, gali nesunkiai įrodyti, kad visi mitiniai motyvai galų gale veda prie pasaulio medžio. Pradėjęs nuo saulės, gali

nesunkiai įrodyti, kad kiekvienas motyvas galų gale yra soliarinis. Toks santykis sukuria chaosą iš tarpusavio sąsajų ir persiklojančių prasmių, nes visi archetipiniai vaizdiniai turi bendrybių. Pasirinkęs savo motyvą Didžiąją Motiną arba pasaulio medį, arba saulę, aną pasaulį, akį ar dar ką nors, lyginamąją medžiagą gali krauti rietuvėmis be galo – visiškai praradęs savo interpretacijų archimediškąją atspirties tašką.

Paskutiniame savo straipsnyje Jungas yra pažymėjęs, kad intelektualams tai visuomet yra didelė pagunda, nes jie linkę nepaisyti jausminio veiksnio, irgi būtinai susijusio su archetipiniu vaizdiniu¹¹. Archetipinis vaizdinys nėra vien tam tikrų minčių derinys (kaip minčių derinys, jis yra susijęs su visais kitais minčių deriniais). Tai kartu ir jausminis išgyvenimas, asmenišką jausminį išgyvenimą. Tik tuomet, kai yra reikšmingas asmeniškai, jis yra gyvas ir prasmingas. Kaip sakė Jungas, gali susirinkti visas pasaulio Didžiasis Motinas ar visus šventuosius, ar dar ką nors, bet viskas, ką susirinkai, neturės nė menkiausios reikšmės, jeigu išleisi iš akių savo asmeninį jausminį išgyvenimą.

Dabar tai sukelia sunkumą, nes dėl savo akademinio išsilavinimo esame linkę tai nuvertinti. Studijuojant, ypač tiksluosius mokslus, kai dėstytojas parodo auditorijai kristalą, kas nors, paprastai mergina, būtinai sušuks: „Ak, koks gražus kristalas!“ Tuomet dėstytojas sako: „Mes čia susirinkome ne grožėtis, o ištirti šio daikto struktūras.“ Taip mes nuolatos, nuo pat pradžių mokomi ir lavinami užgniaužti savyje asmenišką emocinę reakciją ir pratinti protą prie vadinamojo objektyvumo. Tiksliesiems mokslams tai tinka, dėl to nesiginčiju. Bet psichologijoje šitaip elgtis negalima, ir kaip tik dėl to psichologijos mokslas, kaip yra pažymėjęs Jungas, atsiduria itin keblioje padėtyje. Nes psichologija, skirtingai nuo kitų mokslų, negali nepaisyti jausmų. Ji privalo atsižvelgti tiek į išorinių, tiek į vidinių reiškinų jausminį atspalvį, jų emocinę vertę, tarp jų – ir į paties stebėtojo jausminę reakciją. Kaip žinome, šiuolaikinė fizika jau pripažįsta, kad stebėtojas ir jo teorinė hipotezė, kuria remdamasis jis surengė eksperimentą, neišvengiamai veikia tyrimų rezultatus. Kas dar nėra pripažįstama, tai kad juos paveikti gali ir stebėtojo emocinė būseną. Bet fizikai bus priversti apsvaistinti ir tai, nes, kaip yra

8 Stith Thompson. *Motif Index of Folk Literature*. Bloomington: Indiana University Studies, 1932–1936.

9 Žr., pavyzdžiui: Max Lüthi. *Das europäische Volksmärchen*. Bern, 1947.

10 Julius Schwabe. *Archetyp und Tierkreis*; Mircea Eliade. *Myth and Reality* (New York: Harper & Row, 1963) ir *The Myth of Eternal Return* (Princeton: Princeton University Press, 1974).

11 Carl Gustav Jung. *Approaching the Unconscious*. Iš: *Man and His Symbols*. New York: Doubleday & Co, 1969.

pažymėjęs Volfgangas Paulis, neturime apriorinės priežasties tai atmesti. Visiškai griežtai galima pasakyti, kad psichologijoje mes *privalome* į tai atsižvelgti. Kaip tik dėl to taip daug akademinų psichologų jungiškąją psichologiją laiko nemoksline – juk ji atsižvelgia į veiksnį, kurį iki šiol buvo stengiamasi iš mokslinio tyrimo pašalinti. Tačiau mūsų kritikai atsisako suprasti, kad tai nėra vien užgaida, kylanti iš vaikiškos nebrandos, iš negebėjimo sutvardyti savo asmenišką reakciją į tyrimo objektą. Tai kyla iš sąmoningos mokslinės išvalgos, kad jausmas yra būtinas ir priklauso psichologijos metodui, siekiant prieiti prie reiškinio teisingu būdu.

Kai žmogų ištinka archetipinis patyrimas, pavyzdžiui, sukrečiantis sapnas, kuriame pro langą įskrido erelis, tai nėra vien tik simboliška „mintis“, apie kurią galėtumei pasakyti: „O taip, erelis yra Dievo pasiuntinys, jis buvo Dzeuso ir Jupiterio pasiuntinys, o Šiaurės Amerikos indėnų mitologijoje erelio pavidalu pasirodo pats Kūrėjas“ ir t. t. Na, žvelgiant iš intelektualinės pusės, taip pasakyti būtų visai tinkama, norint išplėsti archetipą, bet juk visiškai neatsižvelgiama į jausminę patirtį! Kodėl būtent erelis, o ne varnas arba ne lapė? Arba ne angelas? Mitologiškai erelis ir angelas yra viena ir tas pat, nes graikiškai *angellos* – pasiuntinys, sparnuotas pasiuntinys iš aukščiau, iš anapus, nuo Dievo. Tačiau sapnuotojui milžiniškas skirtumas, ar jis sapnuoja angelą ir visa, ką jam tai reiškia, ar sapnuoja erelį su visomis teigiamomis bei neigiamomis savo reakcijomis į jį. Nevalia tiesiog peršokti sapnuotojo emocinių reakcijų, nors Eliadei, Hutui, Fromui ar kuriam kitam būtų gana „moksliškai“ pasakyti, kad abu yra pasiuntiniai iš Aukščiau. Intelektui – tas pat, bet jausmui – ne tas pat. Taigi, negalima ignoruoti asmens su visu jo kontekstu, kuriame toks patyrimas ištinka.

Tokio požiūrio atstovai stengiasi visus jungiškąsias psichologijos pasiekimus įtraukti į senąją akademinę mąstymą ir taip pašalinti patį svarbiausią Jungo į mitologijos mokslą įvestą veiksnį – *žmogiškąjį pagrindą, iš kurio visi tokie motyvai randasi*. Bet neįmanoma tyrinėti augalų neatsižvelgiant į dirvą, kurioje jie auga: melionai geriausiai auga mėšle, ne smėlyje, ir jeigu nori būti geras sodininkas, tai dirva rūpinsiesi ne mažiau negu pačiais augalais. Mitologijoje *mes* esame visų simbolinių motyvų dirva – mes, žmogiškieji asmenys. To nevalia ignoruoti tik ta dingstimi, kad nenorime pastebėti. Bet protui pirmenybę

teikiančius intelektualus kamuoja siaubinga pagunda laikytis sau įprastų nuostatų.

Imkime, pavyzdžiui, medžio motyvą. Tarkime, aš esu tyrinėtojas, apimtas medžio kompleksu, taigi pradedu nuo medžio. Būdamas jo apžavėtas, sakysiu: „O, saulės mitas ir medžio mitas yra susiję, nes auštant saulė rytuose gimsta iš medžio. Antai Kalėdų eglaitė, juk kiekviena Kalėdų eglaitė per žiemos saulėgrįžą pagimdo naują šviesą. Taigi visi saulės mitai tam tikra prasme yra medžio mitai. Bet medis taip pat yra motina. Kaip žinoma, Saksonijoje iki šiol sakoma, kad gražios mergaitės augančios po medžių lapais, galiu jums parodyti paveikslėlių, kuriuose vaikai auga ant medžių. Dar negimusių vaikų sielos šlama po lapais, štai kodėl kiekvieno vokiečių, austrų bei šveicarų kaimo viduryje stovi medis. Medis – tai Didžioji Motina. Be to, medis yra ne tik gyvybės motina, bet ir motina mirtis, nes iš medžių daromi karstai, o kartais ir laidojama medyje. Štai kai kurių Kanados užpoliarinių genčių šamanai laidojami medžiuose. Galimas daiktas, ir Babilono zikuratai, ir persų mirusiųjų bokštai tėra medžio atmainos. Negana to, ar kada nors pagalvojote apie medžio ir šulinio ryšį? Po kiekvienu medžiu yra šaltinis. Pavyzdžiui, pasaulio uosis Iugdrasilis ir versmė Urd po juo. Galėčiau parodyti jums babilonietiškus atspaudų, kuriuose pavaizduotas medis su gyvybės šaltiniu po juo, taigi visi motyvai, susiję su gyvybės vandeniui, iš tikrųjų priklauso medžiui. Tik atkreipkite į tai dėmesį, ir pamatysite, kaip veriasi medžio mitologija. Tai akivaizdu! Kiekvienas gali tuo įsitikinti. Dar čia galima įtraukti mėnulį. Kaip motina, medis yra moteris, nors tuo pat metu jis ir tėvas, nes medis – falinis simbolis. Antai actekų metraščiuose pirmąkart žemės, iš kurios kitados išėjo actekai ir majai, pavadinimas mena lūžusį medį, medžio kamieną, o kamienas – tai falinis tėvo įvaizdis. Esama pasakojimų apie tai, kaip moteris, eidama pro medį, pastoja nuo medžio sėklos, kritusios jai į ščias. Aišku tad, jog medis yra tėvas, o tai vėlgi medžio sąsaja su saule, kuri irgi yra tėvo įvaizdis. Juk tai akivaizdu!“

Apims saulės kompleksas – viskas bus saulė; mėnulio kompleksas – mėnulis.

Užsąmonėje visi archetipai persmelkia vienas kitą. Tarsi kelios nuotraukos, atspausdintos viena ant kitos. Jų neįmanoma atraizgyti. Gal todėl, kad užsąmonė yra santykinai nelaike ir neerdvi. Tarsi visų kuo įvairiausių galimybių ryšulys. Atskiri motyvai išryškėja tik pažvelgus

sąmonei, tik nušvietus juos sąmonės žibintui, ir priklauso nuo to, į ką žibintas yra kryptingai nu-
taikytas. Kitaip užsąmonė visuomet liks neapi-
brėžta. Užtat vienam tyrinėtojiui viskas yra mo-
tina, kitam – augmenija, dar kitam – soliarinis
mitas. Įdomu tai, kad visi tokie intelektualai, kai
tik išvelgia ryšį (tarkim, tarp medžio ir saulės
arba karsto) būtinai sako „žinoma“, „akivaizdu“
arba „savaiame suprantama“. Pavyzdžiui, *akivaiz-
du*, kad medis yra motina. Visuomet stebiu, kada
tyrinėtojas pavartoja šį intarpą. Tokiai pagundai
sunku atsispirti, nes archetipinės sąsajos – „aki-
vaizdžios“ ir „savaiame suprantamos“. Tad rašy-
tojas sako „savaiame suprantama“ arba „akivaiz-
du“ ir yra tikras, kad visi jo skaitytojai pateks į
tuos pačius spąstus. Bet į šiuos spąstus patenka tik
intelektinis tipas. Kiti po kurio laiko sukyla ir su-
grįžta prie emocinio simbolių vertės skyrimo, nes
neįmanoma, kad bet kas galėtų prilygti bet kam.

Šiaip jau mitą ar pasaką galima interpretuoti
remiantis bet kuria iš keturių sąmonės funkcijų.
Protaujantysis tipas pabrėš struktūrą ir sąsajas tarp
motyvų. Jaučiantysis tipas pritaikys jiems verty-
binį kriterijų, arba vertybių hierarchiją, kuri irgi
bus visiškai racionali. Jausmo funkcija remiantis
galima atlikti gerą ir išsamią pasakos interpreta-
ciją. Jutiminis tipas susitelks į pačius simbolius ir
imsis juos plėtoti. Intuityvusis visą raizginį išvys
kaip nedalomą vienį ir geriau už kitus atskleis,
kad pasaka – tai ne diskursyvus pasakojimas, bet
iš tikrųjų *vienas* pranešimas, regimas įvairiomis
briaunomis.

Kuo labiau išlavintos žmogaus sąmonės
funkcijos, tuo geriau jis interpretuos, nes būtina
pasaką apžvelgti, kiek įmanoma, iš visų pusių.
Kuo daugiau sąmonės funkcijų ir kuo labiau jos
išlavintos bei įsisavintos, tuo geresnės, spalvin-
gesnės interpretacijos. Tai menas, reikalaujantis
įgūdžių. Jo neįmanoma išmokti teoriškai, išskyrus
nebent kelias bendras nuorodas, kurias pasisteng-
siu duoti. Visuomet liepiu studentams ne įsiminti
mano paskaitas, bet pamėginti interpretuoti pa-
sakas patiems, nes tai vienintelis būdas mokytis.
Interpretacija – tai menas, kurio meistriškumas
galų gale priklauso nuo tavęs. Pratybos, kai visi
interpretuoja tą pačią pasaką, – tai kone išpažin-
tis. To neįmanoma išvengti. Ir gerai, nes privalai
įdėti į tai visą save.

Pirmiausia reikia paklausti, kodėl jungiš-
koji psichologija domisi mitais ir pasakomis.
Daktaras Jungas kartą yra pasakęs, kad pasakos
geriausiai atskleidžia žmogaus sielos lyginamąją

anatomiją. Mitai, padavimai ar bet kuri kita iš-
plėtotą mitologinę medžiagą irgi veda mus prie
psichikos pamatų, bet juos čia dengia kultūrinis
antsluoksniš. O pasakose šis sąmoningas kultūros
antsluoksniš ploniausias, užtat jos aiškiausiai at-
spindi pamatinius psichikos klodus.

Vienas iš akmenų, svaidomų į mūsų daržą
iš kitų psichologijos mokyklų, – esą mes visame
kame išvelgiame archetipus, o mūsų pacientai
kasnakt sapnuoja archetipinius sapnus, nors jų
pacientams nieko tokio kažkodėl nenutinka. Bet
jeigu psichologas nežino, kas tai yra archetipinis
motyvas, suprantama, kad jis jo nepastebės. Jis
interpretuos jį personalistiškai, priskirdamas per-
sonalinei sąmonei. Norint aptikti archetipus,
pirmiausia būtina įgyti bendrų žinių apie juos.
Tai viena iš priežasčių, kodėl mes stengiamės kuo
daugiau apie šiuos motyvus bei įvairius jų deri-
nius sužinoti.

Bet yra ir kita priežastis, kuri praktiškai pa-
sirodė esanti dar svarbesnė ir kelianti rimtesnių
keblumų. Tarkim, žmogus pateikė sapną, o tu jau
prieš tai esi gavęs jo anamnezę – tai yra, bendrą
išorinio ir vidinio gyvenimo istoriją. Net jeigu
stengiesi to išvengti, dažniausiai vis dėlto jau būsi
pasidaręs tam tikrą bendrą hipotezę apie sapnuo-
tojo problemą: arba tai vyriškis su priklausomybe
nuo motinos, arba nuo tėvo priklausanti dukra,
arba animaus jodoma moteris, arba dievai žino
kas dar. Pavyzdžiui, susidarei hipotezę, kad ana-
lizuojamoji yra užkamuota jos animaus, ir kai ji
pateikia sapną apie ją baisiai išgąsdinusi plėšiką,
iškart pagalvoji: „Aha! Štai ir jis!“ Ir net nepa-
stebi, kad sapno visai neinterpretavai, o tik atpa-
žinai jame tai, ko tikėjaisi. Susiejai jį su tuo, ką
intuityviai nujautei keliant rūpestį. Užteko plė-
šiką pavadinti animaus įvaizdžiu, ir jau atrodo
kaip objektyvi interpretacija. Vadinasi, dar nesi
išmokęs interpretuoti sapnų moksliaiškai, *be* iša-
nkstinių hipotezių apie tai, kas „turėtų“ per jo
vaizdinius pasireikšti. Į sapnus privalome žiūrėti
kaip tik galima objektyviau ir tik pačioje analizės
pabaigoje daryti išvadas. Nes sapnas atneša *naują*
žinią, kurios nei analitikas, nei analizuojamasis
iš anksto nežino.

Šio objektyvaus metodo geriausiai galima
išmokti analizuojant pasakų motyvus, nes jie nėra
susiję su jokių asmeniu, todėl nėra jokios atpa-
žįstamos sąmonės būsenos, į kurią būtų galima
orientuotis.

Pirmiausia pamąstykite, kaipgi atsiranda
pasaka. Būdami realistai, turime manyti, kad ji

atsiranda tam tikru metu – tam tikra pasaka turi atsirasti tam tikru metu. Kaip tai nutinka?

Maksas Liutis yra parodęs, kad legendų ir vietinių padavimų herojus yra labai žmogiška būtybė¹². Padavimas – tai maždaug tokio pobūdžio pasakojimas: „Matote tą puikią pilį ana ten? Apie ją pasakojama, esą kartą, vieną karštą vasaros vidudienį, piemuo ganė aplinkui savo avis ir staiga, apimtas smalsumo, sumanė įsigauti vidun, nors ir buvo girdėjęs, kad joje vaidenasi. Taigi, drebančiomis rankomis jis pravėrė duris ir išvydo baltą gyvatę, kuri prabilo į jį žmogaus balsu ir pasakė, kad jeigu jis išbus pilyje tris naktis, pilis bus atkerėta...“ Ar kas nors panašaus. Tokie pasakojimai vadinami padavimais. Daugybe pavyzdžių remdamasis Liutis parodė, kad tokių padavimų herojus pasižymi žmogiškais jausmais bei reakcijomis. Pavyzdžiui, bus pasakojama, kaip daužėsi piemens širdis, pravėrus pilies duris, kaip jis sudrebėjo, pajutęs šaltą gyvatės bučinį, koks jis buvo drąsus ir kaip viską iškentė. Pasakojama taip, tarsi paprastą žmogų būtų ištikęs antgamtinis, parapsichologinis patyrimas. Bet jeigu paimsite klasikinę pasaką, kaip brolių Grimų „Aukso paukštė“, jokių tokių herojaus išgyvenimų nerasite. Pasirodžius liūtui, jis tiesiog išsitraukia kardą ir jį užmuša. Niekas nesakoma apie tai, kad jis būtų išsigandęs, sudrebėjęs, nepasakojama, kaip pakišo kardą po liūto galva ir ją nurėžė, o paskui dar klausė savęs, ką padaręs. Nes jis – herojus, liūtą jis tiesiog užmuša. Todėl Liutis sako, kad pasakos herojus išvis ne žmogus, o *abstrakti figūra*. Arba visiškai juodas, arba visiškai baltas. Ir jo reakcijos stereotipinės: jis užmuša liūtą, išgelbsti mergelę ir neišsigąsta raganos miške. Tai gryna schema.

Perskaičiusi Liutį, viename šveicarų tautosakos tyrimų rinkinyje¹³ užtikau štai tokį XIX a. pasakojimą iš vietinės šeimos metraščio. Šeima tebegyvena Graubiundo kantonu sostinėje Kūre. Jų prosenelis viename atokiame kaime Alpe se turėjo malūną ir kartą vakare išėjo nušauti lapės. Kai jau nusitaikė, gyvūnas pakėlė leteną ir pasakė: „Nešauk manęs!“ Ir pradingo. Malūnininkas parėjo namo gerokai sukrėstas, nes kalbančios lapės nebuvo jo kasdienis patyrimas. O namuose pamatė, kad laisvai paleistas vanduo tuščiai suka malūno ratą. Jis ėmė šaukti, klausdamas, kas paleido malūną, bet niekas neprisipažino. Po

12 Max Lüthi. *Die Gabe im Märchen und in der Sage*. Disertacija. Bern, 1943.

13 *Schweiz: Zeitschrift für Volkskunde*, 1937.

dviejų dienų jis mirė. Spiritistų ar parapsichologų užrašuose tokie pasakojimai įprasti. Visame pasaulyje prieš mirštant žmogui kartais dedasi tokie dalykai: įrankiai elgiasi lyg būtų gyvi, laikrodžiai sustoja lyg būtų mirštančio savininko kūno dalis, ir dedasi visokie kiti keisti dalykai.

Žmogus, užtikęs anos šeimos metraščiuose šią istoriją, atvyko į tą patį kaimą ir paklausinėjo vietos gyventojų apie malūną. Iš jo tebuvo likę griuvėsiai. Keli apklaustieji patvirtino, kad tikrai čia būta malūno, ir netgi nepaprasto – jame vaidenosi. Matome, kuo pavirto istorija. Visi žinojo, kad malūnas kažkaip susijęs su parapsichologiniu patyrimu ir mirtimi, bet niekas nebeprisiminė, kaip būtent. Šiuo atveju suomiškoji mokykla yra visai teisi teigdama, kad perpasakojamas dalykas tolydžiai prastėja. Tačiau tas pats tyrinėtojas paskui užtiko senelius, kurie prisipažino pamenantys aną istoriją. Malūnininkas išsirengė nušauti lapės, o lapė pasakiusi: „Malūnininke, nešauk manęs! Prisimink, kaip aš maliau grūdus pas tetą Džetę!“ O per laidotuves sudužęs stiklas vyno, ir teta Džetė, malūnininko teta, visa išbalusi, ir visi supratę, kad tai ji buvusi toji lapė ir nužudžiusi malūnininką.

Tikėjimas raganas galint pasiversti lapėmis plačiai žinomas. Raganos siela naktimis paliekanči kūną ir lapės pavidalu krečianti visokias eibes, o tada sugrįžtanti į kūną, kuris tuo metu visą tą laiką gulėjo lovoje tarsi negyvas. Tai galima „įrodyti“, nes pasitaiko, kad medžiotojas šauna lapę ir sužeidžia ją į leteną, o kitą rytą ponias tokia ir tokia slankioja pakampėmis aptvarstyta ranka ir paklausta, kas nutiko, neturi ką atsakyti. Aišku, kad tai ji lapės pavidalu šmirinėjo aplinkui, krėsdama visokias eibes. Esama archetipinio tikėjimo, užtinkamo tiek Alpe se bei Austrijoje, tiek Japonijoje bei Kinijoje, kad raganos ir isteriškos moterys turi lapių sielas. Taigi, mūsų lapės istorija yra susijusi su archetipiniu motyvu, todėl ji buvo dailiai praturtinta, ir tapo rišlesnė. Tarsi pirma ji būtų žmonių nepatenkinusi: kodėl gi lapė kalbėjo su malūnininku kaip tik prieš jo mirtį? Užtat ji ir buvo praturtinta raganos motyvu, suprojektuotu į malūnininko tetą, pasišalinusią iš šermenų. Kita kaimo senelė papasakojo tą pačią istoriją, pridūrusi dar šį tą: malūnininkui sugrįžus namo ir išvydus besisukantį malūno ratą, juo bėgusi ta lapė.

Tai man tapo įrodymu, kad Antis Arnė klydo manydamas, jog pasakojimai visuomet tik prastėja, nes lygiai taip pat sėkmingai jie gali

tobulėti ir būti plėtojami bei papildomi naujais archetipiniais motyvais. Patekę pas talentingą, lakios vaizduotės pasakotoją jie gali gražėte išgražėti. Todėl keliu hipotezę, kad veikiausiai daugumos pasakų pirminis pavidalas yra padavimai ar stebuklingos, parapsichologinės istorijos, nutikusios įsikišus kolektyvinei užsąmonei kaip haliucinacija ovyje. Tokie dalykai tebenutinka ir šiais laikais. Šveicarijos valstiečiai patiria juos nuolat. Jie ir sudaro folklorinių tikėjimų pagrindą. Kai nutinka kas nors nepaprasta, ilgainiui tai apauga gandai ir paplinta taip pat kaip paskalos. Paskui, susiklosčius palankioms aplinkybėms, pasakojimas papildomas išankstiniais archetipiniais motyvais ir tolydžio virsta pasaka.

Įdomu, kad vos vienas asmuo beprisiminė mūsų pasakojimo malūnininko vardą. Visais kitais atvejais tai jau buvo tiesiog „malūnininkas“. Kol malūnininkas tebėra toks ir toks, tai dar vietos padavimas, bet kai tik prasideda: „Kartą malūnininkas išėjo nušauti lapės...“, jis jau ima

virsti pasaka, būdingo pavidalo pasaka, ir paplinta po gretimus kaimus, nes nebėra susijęs nei su konkrečiu malūnu, nei su konkrečiu malūnininku. Tad, ko gero, Liutis teisus: pasaka yra abstrakcija. Vietinio padavimo abstrakcija, išgryninta ir nugludinta kaip kristalas, kad žmonėms būtų patraukli ir lengvai įsimenama bei perduodama.

Nuo to laiko, kai mane aplankė mintis, kad padavimų šaltinis yra parapsichologiniai patyrimai, tą pačią mintį priėjo ir išsakė Jakobas Viršas¹⁴ bei Heinrichas Burkhardtas¹⁵. Daugiau apie tai skaitytojas ras puikiose Gotthilfo Islerio disertacijos tezėse¹⁶.

■ 14 Jacob Wyrsh. *Sagen und ihre seelischen Hintergründe*. Iš: *Innerschweizerische Jahrbuch für Heimatkunde*, VII. Lucerne, 1943.

15 Heinrich Burkhardt. *Psychologie der Erlebnissage*. Dissertation. Zurich, 1951.

16 Gotthilf Isler. *Die Sennenpuppe*. Zurich, 1970.

PASAKA, MITAS
IR KITI ARCHETIPINIAI PASAKOJIMAI

Bent jau man atrodo labai panašu, kad dažniausiai archetipiniai pasakojimai randasi per asmenišką patyrimą, pasireiškus tam tikram užsąmonės turiniui, per sapną arba per haliucinaciją ovyje – kokį nors įvykį ar net masinę haliucinaciją, kai į tikrovę įsiveržia archetipinis turinys. Tai visuomet numinozinis patyrimas. Pirmykštėse bendruomenėse iš esmės nebuvo išsaugomos jokios paslaptys, tad šitoks numinozinis patyrimas visuomet būdavo aptariamasis ir išplėtojamas atitinkamais jau turimais tautosakos tekstais. Pasakojimas rutuliojasi visai taip pat kaip gandai.

Tokie kolektyvinės užsąmonės įsiveržimai į atskiro žmogaus patirties lauką kartas nuo karto pasėja vis naujų pasakojimų sėklas ir palaiko gyvus jau esamus. Pavyzdžiui, minėtas nutikimas vietiniu mastu įkrovė tikėjamą raganomis-lapėmis. Tikėjimo, kad raganos lapių pavidalu žudo ir užkeri žmones, būta ir anksčiau, tačiau ši istorija atgaivino ir sudabartino jį, o gal net įnešė naują jo variantą. Tokie psichiniai įvykiai, kurie visuomet pradžioje yra asmeniškiai, mano manymu, ir yra tas veiksnys, kuris palaiko atitinkamų tautosakos motyvų gyvybingumą.

Manoma, kad žmonės, žinodami kažkiek pasakų ir šiaip visokių istorijų, patys pritaiko jas susidariusiai padėčiai. Tarkime, kažkuriame kaimo nušokusi nuo uolos nusižudo mergina. Po dešimties metų ši savižudybė iš nelaimingos mėlės veikiausiai bus apipinta klasikiniiais pasakų savižudybės motyvais. Tai nutinka labai lengvai, tik dar nesu užtikusi išsamaus pavyzdžio, kuris nuosekliai patvirtintų kiekvieną žingsnį. Galbūt reikia atsižvelgti į abu galimus kelius: kai pasakojimas yra įsišaknijęs tam tikroje vietoje, jis virsta vietiniu padavimu; o kai jis atitrūksta nuo šaknų kaip vandens augalas ir laisvai plūduriuoja, tuomet jis darosi panašesnis į abstrakčią pasaką, kuri, jeigu iš naujo įsišaknija, vėl ima panėšėti daugiau į vietinį padavimą. Palyginti su kūnu, pasaka atitiktų kaulus, arba griaučius, – ilgiausiai nesuyrančią jo dalį, šerdinį, amžiną branduolį. Jame lengviausiai atpažįstama pamatinė archetipinė struktūra.

Ta pati problema, kaip dėl skirtumo tarp padavimo ir pasakos, tik kiek kitu kampu ir lydimu smarkiųjų ginčų, buvo iškilusi dėl santykio tarp mito ir pasakos. Antai klasikas Eduardas Šviceris

yra parodęs, kad Heraklio mitą sudarančios atskiros scenos visos yra pasakų motyvai. Jis parodė, kad šis mitas yra buvęs pasaka, kuri buvo papildyta ir pakylėta į mito literatūrinį lygmenį. Ne mažiau išmaniai kiti pasisako už priešingą teoriją ir teigia, kad pasakos yra degradavę mitai. Jų nuomone, pradžioje tautos turėjo tik mitus, bet, smunkant socialinei bei religinei būklei, mito likučiai išlieka pasakų pavidalu.

Šioje degradavusio mito teorijoje yra dalis tiesos. Pavyzdžiui, rinkinyje „Pasaulinės literatūros pasakos“¹⁷, graikų liaudies pasakoms skirtame tome, galima užtikti iškraipytą „Odisejos“ epizodų: karalaitis nuplaukia į salą, kurioje šeiminkauja didžiulė žuvis arba žmogėdra, išduria tam žmogėdrai jo vienintelę akį, pasislepia po didelio avino pilvu ir taip pasprunka iš baisūno olos. O kaip tik šitaip Odisejas paspruko iš Kiklopo olos. Taigi pasakojimas išliko iki šiandien. Nemanau, kad būtų perdėta teigti šią pasaką esant „Odisejos“ palaiku. Ji išliko kaip paprasta graikų liaudies pasaka. Ji mane įtikino, kad didieji mitai gali nunykti kartu su civilizacija, kuriai priklausė, o pagrindiniai jo motyvai tada išlieka kaip pasakų motyvai ir gali migruoti arba laikytis tame pačiame krašte. Kaip ir padavimų atveju, manau, turime atsižvelgti į abi galimybes. Man pasaka yra lyg jūra, o padavimai ir mitai – lyg jos bangos: pasaka išskyla kaip mitas ir vėl nuslūgsta kaip pasaka. Vėlgi prieiname tą pačią išvadą: pasakos išreiškia paprastesnę, bet pamatinę psichikos struktūrą, jos plikus griaučius.

Mitas yra tautiškesnis. Kai galvoji apie Gilgamešo mitą, galvoji apie šumerų, hetitų, Babilono civilizaciją, nes Gilgamešas priklauso jai ir negali būti perkeltas į Graikiją ar Romą, kaip Heraklio ar Odisejo mitai priklauso graikams ir negali būti įsivaizduojami maorių tradicijoje. Nagrinėjant psichologines mitų prasmes, matyti, kad jie išreiškia tautinį charakterį tos kultūros, kurioje iškilo ir gyvavo. Jie išdailinti žynių ar poetų – arba žynių-poetų, nes kai kuriose kultūrose tai tas pat, – kurie suteikė jiems iškilmingą apeiginį, poetinį pavidalą. Šis mito pavidalas yra tasai sąmoningas kultūrinis papildas, dėl kurio jį interpretuoti tam tikrais atžvilgiais būna lengviau, nes kai kas yra ištarta aiškiau. Antai Gilgamešo atveju pasakyta, kad jį globojo saulės dievas Šamašas,

17 *Die Märchen der Weltliteratur*. Jena: Dietrichs Verlag, daugiatomis leidinys.

apie kurį galima surinkti papildomos medžiagos ir, jeigu reikia, pasitelkti ją amplifikacijai. Kartais ir pasakos herojus turi soliarinių ypatybių, bet jas paprastai mena vos kokia nors smulki detalė, pavyzdžiui, auksiniai plaukai. Kad jis būtų globojamas saulės dievo, neužsimenama.

Taigi galima sakyti, kad mito pamatinė struktūra, arba jo archetipiniai dėmenys, įgauna formalią išraišką, būdingą tautos, kurioje jis radosi, kultūrinei kolektyvinei sąmonei, todėl šia prasme jis yra arčiau sąmonės bei žinomo istorinio konteksto. Iš dalies tad jį lengviau interpretuoti, jis nuoseklesnis. Dažnai jis ir daug dailėsnis bei įspūdingesnis negu pasaka, užtat kai kurie mokslininkai neatsispiria pagundai pareikšti, kad mitas – didingas dalykas, o visa kita – vien apgailėtini likučiai. Kita vertus, iškeltas į kultūrinį bei nacionalinį lygmenį, susietas su religine tradicija ir papuoštas poetine forma archetipinis motyvas, nors geriau išreiškia atitinkamo tautos kultūros tarpsnio problemas, iš dalies *praranda* savo bendražmogiškąjį pobūdį. Antai Odisėjas įkūnija hermiško–merkurijiško graikų intelekto esmę ir nesunkiai palyginamas su kitų tautų herojais triksteriais. Tačiau kaip visuma Odisėjo mitas yra išimtinai graikiškas. Galima sakyti, kad jis yra praradęs kai kurias žmogiškąsias ypatybes.

Pasakų tyrimai mums nepaprastai svarbūs kaip tik todėl, kad per jas skleidžiasi *bendražmogiškas* pagrindas. Ypač svarbios jos tada, kai tenka atlikti analizę žmogui iš kito pasaulio krašto. Jeigu indas ar australietis užsuks į priimamąjį pas europietį analitiką, kuris tėra susipažinęs vien su savo mitologija, jis neras tilto į analizuojamąjį. Bet jeigu analitikas yra susipažinęs su pamatinėmis bendražmogiškomis struktūromis, jis sugebės užmegzti ryšį. Esu skaičiusi apie misionierių Pietų Kinijos jūros salose, sakiusį, kad paprasčiausias būdas užmegzti ryšį su tenyškščiais yra sekti jiems pasakas. Tai kalba, kuria visi vienas kitą supranta. Jeigu jis būtų papasakojęs kokį didingą mitą, tai nebūtų taip gerai suveikę. Reikia pasitelkti pamatinę medžiagą pačiu paprasčiausiu jos pavidalu, nes tada ji išreiškia bendriausią ir tuo pat metu pamatinę žmogaus sielos struktūrą. Kaip tik dėl to, kad pasaka yra giliau visų kultūrinių bei rasinių skirtumų, ji taip lengvai migruoja. Pasakų kalba yra tarptautinė visos žmonijos kalba – visų laikų, visų rasių, visų kultūrų.

Kartais, kai nesuprantu pasakos, pasinaudoju mitais kaip paralelėmis, nes artimesnis sąmonei

mitų turinys neretai pasufleruoja jos prasmę. Tai gi, nereikia mitų nurašyti – jais galima pasinaudoti kaip tiltu, kai neaiški pasakos prasmė. Kartais pasakos yra tokios tolimos nuo mūsų kolektyvinės sąmonės pasaulio!

Religiniai mitai vėlgi skyla į dvi padalas, nes vieni yra sakomi ritualo metu, o kiti – ne. Tam tikrą dieną atitinkamos šventės metu sakomas mitas ir dainuojama daina, menanti tam tikrą mitinį įvykį. Kai kuriose mokyklose (pavyzdžiui, Talmudo) esama šventų tekstų, skaitomų tik atitinkamomis progomis ir taip įsiterpiančių į savitą liturgiją. Kita vertus, esama religinių mitų, kurie nepriklauso jokiai liturgijai. Tarkime, Gilgamešo epas paprastai būdavo sekamas karaliaus dvare, bet apie jokią liturgiją nėra žinoma. Kaip tik tokius religinius mitus, kurie nėra įterpti į liturgiją ar sakomi ritualo metu, arba kuriuose nėra švento žinojimo, perduodamo žodžiu ar raštu tik ypatingomis progomis, aš ir priskirčiau anksčiau minėtiems mitams.

Bet esama ypatingų atvejų, kai mitas, kartu su atliekama liturgija bei dainuojama daina, priklauso religiniam ritualui. Mano nuomone, tokie liturginiai mitai niekuo iš pagrindų nesisiskiria nuo kitų, tik tiek, kad yra tapę sąmoningos tautos tradicijos dalimi, įtraukti į sąmoningą, oficialiai pripažįstamą tautos žinią. Dėl to jie anaipol nėra antraeiliai, tik tiek, kad ilgą laiką gludinti. Paprastai tokie mitai yra gerokai paveikti istorinių tradicijų, todėl šie šventi tekstai ir dainos dažnai yra kone visai nebesuprantami: jie yra taip apdoroti, kad juose vos užsimena apie tai, kas visiems ir taip žinoma. Pavyzdžiui, kai kurios Kalėdų giesmės: jeigu jos būtų atrastos kada nors po poros tūkstančių metų, nieko nežinant apie krikščionybę, iš jų nebūtų įmanoma suprasti nei kur galva, nei kur uodega. Vokiečių kalėdinėje dainoje sakoma: *Es ist ein Ros' entsprungen aus einer Wurzel zart* „Štai rožė pražydo iš gležnos šaknies“, o paskui eina kelios dar tolimesnės aliuzijos į skaisčiausiąją mergelę. Jei nepaisytime, kad ši daina atrasta nieko nežinant apie krikščionybę, tektų daryti prielaidą, jog giesmėje kalbama apie rožę ir mergelę, bet ką gi tai galėtų reikšti? Mums giesmė visiškai aiški, nes primena visiems gerai žinomą slėpinį. Pas mus krikščionybė taip įsišaknijusi, kad daugybė jos slėpinius menančių giesmių bėra vien užuominos. Tačiau šitaip elgiamasi tik su archetipiniais motyvais, kurie buvę prasmingi daugeliui tautų daugelį šimtų metų.

Jeigu krikščionybė būtų likusi vietine Mažosios Azijos sekta, ji būtų numirusi kartu su savo mitu, nebūtų pritraukusi kitų motyvų, tapusi taip nugludinta. O ypač nugludinti veikiausiai tampa tie motyvai, kurių branduolinis archetipinis įvykis daro žmonėms didžiausią poveikį.

Krikščionybė išties yra kilusi iš vietinio padavimo, kuris išsirutuliojo į bendresnį mitą. Savo knygoje „*Aion: Savasties fenomenologiniai tyrimai*“ Jungas plėtoja mintį, kad nepažįstama, paslaptinga ir įspūdinga Jėzaus Nazariečio asmenybė, apie kurią taip mažai težinoma, sutraukė neapsakomai daug projekcijų, kaip žuvies, ėriuko ir daugybė kitų bendražmogiškų Paties simbolių. Beje, daugelis jų Biblijoje neminimi, pavyzdžiui, povas, ankstyvojoje krikščionybėje simbolizavęs prisikėlimą ir Kristų. Apie Kristaus asmenį ilgainiui susitelkė ištisas tinklas vėlyvosios antikos mitinių vaizdinių. Asmeniškai Jėzaus Nazariečio bruožai išbluko, o jų vietoje iškilo Dievažmogio vaizdinys, papildytas daugeliu kitų archetipinių simbolių.

Šitaip Jėzaus asmuo tapo apibendrintas ir tuo pat metu pasidarė ypatingas, kaip matyti iš ankstyvosios Bažnyčios tėvų kovos prieš anuomet gyvavusį polinkį Jėzų Kristų laikyti dar vienu Dionisu ar dar vienu Osiriu. Anuomet buvo įprasta sakyti: „A, tas jūsų Jėzus Kristus, mes jį žinome – mes garbiname jį kaip Osirį.“ O įtūžę apologetai ginčijo, kad Jėzus Kristus *nėra* tas pat, kad jis atnešė naują žinią. Įsiplieskė kova už naują žinią, kurią reikią suprasti visai kitaip, kurios nevalia regresyviai tapatinti su senaisiais mitais. Vieni apie Jėzų sakydavo: „Bet juk tai Osiris! Tai mūsų Dionisas! Mes nuo senų senovės žinome šį kenčiantį ir sudraskytą dievą!“ Ir iš dalies jie buvo teisūs, nes išvelgė tą pačią pamatinę archetipinę struktūrą. Bet kiti irgi buvo teisūs, nes pabrėžė naują kultūrinę sąmonę, pasireiškusią ypatingu, nauju pavidalu.

Tas pat nutiko Pietų Amerikoje, konkistadorams tarp vietinių aptikus nukryžiuavimo ritualą. Vienas kunigas jėzuitas netgi tarė, jog pats velnias bus jį įbrukęs žmonėms į galvas, kad susilpnintų galimybę juos atversti. Tačiau archetipinių žmogaus psichikos pagrindų hipotezė daugelį tokių klausimų supaprastina, ir leistis į neišbrendamus ginčus dėl religinių mitų nebėra reikalo. Skirtingi variantai – tai skirtinga to paties archetipo išraiška. Galima netgi tarti, jog kai tik iškyla gyvybiškai svarbus archetipinis turinys, jis turi polinkį

tapti branduoliniu naujos religijos simboliu. O kol archetipinis turinys tėra dalis bendro žmonių paveldo ir kaip nors ypatingai nepasireiškia, jis perduodamas kaip folkloras. Bet Kristaus laikais Dievažmogio vaizdinys, šiaip jau praamžis, virto itin svarbia žinia, kuri tuomet turėjo būti įsisavinta bet kokia kaina. Todėl jis ir tapo gerąja naujiena, nauja šviesa, o jo emocinis užtaisas išugdė visa, ką dabar vadiname krikščioniškąja civilizacija (kaip kad Budos nubudimas išugdė visa, ką dabar vadiname budizmu).

Su tuo yra susijusi dar viena problema. Edwardas Bernetas Tailoras knygoje „Pirmąjė kultūra“ (*Primitive Culture*), remdamasis savo animizmo teorija, pasakas kildino iš ritualo ir teigė, kad jos ne tik kad yra laikytinos nunykusio tikėjimo liekanomis, bet yra būtent senojo ritualo liekanos: ritualas mirė, o jo pasakojimas išliko pasakos pavidalu¹⁸. Aš tuo netikiu, nes manau, kad *pamatas* yra ne ritualas, o archetipinis patyrimas. Šiaip ar taip, ritualai yra tokie praamžiai, kad apie jų kilmę tegalima spėlioti. Pateiksiu du pavyzdžius, kurie man visų geriausiai atskleidžia, kaip galėjo atsirasti ritualas.

Pirmasis pavyzdys – tai oglala sijų (*Oglala Sioux*) genties indėnų žynio Juodojo Elnio autobiografija¹⁹. Vaikystėje rimtai sirgęs ir kone būdamas komoje jis patyrė sukrečiantį regėjimą, arba apreiškimą, kuriame buvo perkeltas į dangų. Ten prie jo subėgo galybė žirgų iš keturių pasaulio pusių, jis sutiko Protėvių Dvasias ir savo tautos labui buvo apdovanotas gydančiąja žole. Didžiai sukrėstas regėjimo jaunuolis jį nutylėjo, kaip būtų pasielgęs bet kuris normalus žmogus. Bet ilgainiui jam išsivystė aštri perkūnijos fobija, tokia, kad vos ties horizontu pasirodydavo debesėlis, jį imdavo krėsti baimė. Tai privertė jį pasitarti su žiniuoniu. Šis paaiškino, jog liga jį ištikusi dėl to, kad nutylėjęs savo regėjimą, užuot juo pasidalinęs su gentimi. Žiniuonis Juodajam Elniui pasakė: „Vaikeli, aš jau žinau tavo bėdą! Tu privalai padaryti tai, ko iš tavęs regėjime norėjo bėrasis žirgas. Tu privalai atskleisti šį regėjimą savo genčiai žemėje. Pirmiausia turi parodyti žmonėms žirgų šokį, ir baimė tave paliks. O jei to nepadarysi, tau nutiks kas nors labai bloga.“

18 Edward B. Tylor. *Primitive Culture*. London, 1981.

19 *Black Elk Speaks: Being the Life Story of a Holy Man of the Oglala Sioux*. Edited by John G. Niehardt. New York: William Morrow Co., 1932.

Ugnės Aliukaitės piešiniai.

Taigi Juodasis Elnias, kuriam tuomet buvo septyniolika, padedamas tėvo, motinos ir dar kelių gentainių, subūrė lygiai tiek žirgų, keik reikėjo: tiek baltų, tiek juodų, tiek sartų, tiek šėmų ir dar vieną bėrą pačiam Juodajam Elniui joti. Jis išmokė kitus dainų, kurias buvo girdėjęs per regėjimą. Ir kai visa tai buvo atlikta, genčiai reginys padarė nepaprastai gilų, tiesiog gydomąjį poveikį: aklieji praregėjo, paralyžiuotieji ėmė vaikščioti, pagijo ir sergantieji kitomis psichogeninėmis ligomis. Gintis nusprendė šį reginį pakartoti, ir esu tikra, kad jis būtų virtęs ritualu, jei tik netrukus po to gintis nebūtų beveik sunaikinta baltųjų. Atvejis kone akivaizdžiai parodo, kaip gali atsirasti ritualas.

Kitą ritualo kilmės pavyzdį užtikau eskimų pasakoje, pateiktoje Knudo Rasmuseno²⁰. Kai kurios užpoliarinės Arkties gentys švenčia Erelių šventę. Pas kitas gentis pasiunčia šauklius, turinčius lazdas su pritaisytomis plunksnomis, kviesti į didžiąją šventę. Šeiminkai pastato didelį iglu²¹, o kartais ir didelį medinį trobesį susirinkimams. Kartą per metus šunų traukiamomis rogėmis gentys suvažiuoja draugėn. Menėje po erelio iškamša visi šoka, pasakojasi, keičiasi žmonėmis ir

prekiauja. Erelių šventė – tai didžiulis pusiau religinis, pusiau pasaulietiškas visų genčių sambūris.

Apie šventės kilmę pasakojama, jog kartą vienišas medžiotojas nušovė nepaprasto grožio erelį. Parsinešė jį namo, padarė iškamšą ir, matyt, iš kaltės jausmo, kartkartėmis netgi padėdavo prie jos šiek tiek maisto kaip auką. Vieną sykį jis medžiojo su slidėmis ir pateko į pūgą. Prisėdo pailsėti ir staiga išvydo prieš save du vyrus, laikančius lazdas su pritaisytomis plunksnomis. Gyvūnų kaukes dėvintys vyrai liepė medžiotojui skubiai sekti iš paskos. Taigi, aplink siaučiant pūgai, jis susiėmė ir paknopstom, iš paskutiniųjų nusekė paskui juos. Netrukus pro miglą išvydo kaimelį, iš kurio sklido šiurpus būgnų dundesys. Medžiotojas paklausė, kas tai per garsas, ir vienas iš vyrų liūdnai atsakė: „Tai dunksi motinos širdis.“ Tuomet nulydėjo jį į kaimelį ir atvedė pas kilnios išvaizdos juodai apsitaisyusią moterį, ir medžiotojas staiga suprato, jog tai jo nušauto erelio motina. Kilnioji motina-erelė pasakė, kad jis pasielgęs su jos sūnumi labai tauriai, pagerbęs jį, ir ji pageidaujanti, kad taip būtų daroma ir toliau. Todėl dabar pristatysianti jam savo tautą (tai buvo ereliai, laikinai įgavę žmonių pavidalus), o ši parodysianti jam Erelių šventę. Medžiotojas turįs viską įsiminti ir, grįžęs namo, papasakoti savo gentainiams. Ji norinti, kad taip būtų daroma

20 Knud Rasmussen. *Die Gabe des Adlers*. Frankfurt am Main: Societäts Verlag, 1937.

21 [Eskimų ledinė trobelė. – *Vert. past.*]

kasmet. Vos tik erelžmogiai baigė rodyti Erelių šventę, staiga viskas pradingo, ir medžiotojas vėl atsidūrė pūgoje, kur buvęs, sustiręs ir kone mirtinai sušalęs. Vargais ne galais parsivilkęs namo, sušaukė žmones ir perdavė jiems žinią. Nuo to laiko jo gentyje švenčiama Erelių šventė, tiksliai taip, kaip buvo nusakyta. Kone mirtinai sušalusį medžiotoją akivaizdžiai buvo ištikusi koma, ir šioje gilios užsąmonės būsenoje jis patyrė tai, ką mes pavadintume archetipiniu regėjimu. Kaip tik todėl viskas staiga pradingo, kai jis atsipeikėjo sustiręs pūgoje: tai buvo akimirka, kai sugrįžo sąmonė, ir jis dar pastebėjo aplink save gyvūnų pėdsakus – paskutines „pasiuntinių“ paliktas žymes.

Vėlgi matome ritualą atsiradus tokiu pat būdu, kaip Juodojo Elnio – iš asmeninio archetipinio patyrimo. Ir jeigu įspūdis pakankamai stiprus, iškyla reikalas jį paskleisti, nelaikyti viduje. Su panašiais, tik smulkesniais dalykais esu susidūrusi analizės metu, kai analizuojamasis buvo išgyvenęs archetipinį patyrimą ir natūraliai ketino pasilaikyti jį sau. Tai išties natūrali reakcija, nes joks žmogus nenori, kad jo asmeninė paslaptis būtų kitų sumenkinta. Tačiau tada paprastai aplanko kiti sapnai, raginantys stoti už savo vidinį patyrimą, papasakoti jį žmonai ar vyrui ir pasakyti: „Aš patyriau regėjimą ir ketinu juo sekti. Todėl dabar privalau tau apie jį papasakoti, nes kitaip tu nesuprasi mano elgesio. Negaliu nepaisyti to, ką patyriau, ir turiu taip elgtis.“ Su artimais žmonėmis negalima staiga imti ir pradėti elgtis kitaip be jokių paaiškinimų. O kartais savo patyrimą reikia paskleisti dar plačiau, gal net visai bendruomenei, kaip nutiko Juodajam Elniui, kuriam žiniuonis nurodė, kad neurotiniai simptomai jam pasireiškė kaip tik dėl to, kad jo regėjimas turėjo priklausyti visai genčiai, o ne likti asmenine paslaptimi.

Šiedu nutikimai ir suteikė man įtikinamą paaiškinimą, kaip atsirado ritualas. Eskimų pavyzdys labai iškalingas. Kaip matyti, šaltinis – tai archetipų pasaulio įsikišimas į kolektyvinę genties sąmonę, tarpininkaujant asmeniui. Pirmiausia jį patiria vienas asmuo ir tada praneša kitiems. Rimtai pagalvojus – o kaipgi kitaip gali būti? Tai visų akivaizdžiausias būdas ritualui atsirasti.

Paskui ritualą dar gali šiek tiek pakeisti mažesni užsąmonės bei sapnų įsikišimai. Tarp Australijos aborigenų yra vienas pagarsėjęs trisdešimties metų senumo ritualas, vadinamas *Kunapipi*.

Etnologas Ronaldas Maris Berntas surinko su juo susijusius sapnus, ir už tai yra labai pagirtinas. Aborigenai prisipažįsta šį ritualą sapnuojantys, o Berntas savo knygoje „Kunapipi“ pateikia jų sapnų rinkinį: kiekvienas yra lėmęs bent šioki toki ritualo pakeitimą ar papildymą²². Sapnas papasakojamas genčiai, ir jeigu patobulinimas geras, tinkamas, jis įtraukiamas į ritualą. Stebėdama katalikus aš dažnai įsitikinu, kad šis principas savotiškai tebeveikia iki šiol. Kas nors susapnuoja Mišias, ir jo užsąmonė pateikia kuo įvairiausių pasiūlymų, kaip šį tą galima būtų padaryti kitaip. Pamenu vienuolę, susapnavusią Mišias, kurių eiga buvo įprasta iki pat svarbiausios *Sanctus* akimirkos, bet suskambėjus varpeliui veiksmas staiga nutrūko. Šią švenčiausią Mišių akimirką, per atmainymą, kunigas netikėtai užlipo į sakyklą ir pasakė trumpą, prozišką, labai žemišką pamokslą apie tai, ką reiškia, kad Dievas tapo žmogumi. Ir tada mišios vėl buvo tęsiamos. Tarsi vienuolės užsąmonė būtų norėjusi pabrėžti esant primirštą slėpinio esmę.

Verta paminėti ir dar kitokią archetipinį pasakojimą. Skaitydami „Pasaulinės literatūros pasakas“ pamatytumėte, kad pagal tam tikras etnologines sampratas, tai, kas vadinama pasakomis, iš esmės tėra gyvulinės pasakos. Ir netgi brolių Grimų rinkinyje labai daug gyvulinių pasakų. Pasak Lorenso van der Posto, apie 80 proc. bušmenų pasakų yra gyvulinės pasakos²³. Apibūdinimas „gyvulinės“ šiuo atveju nėra labai vykęs, nes, nors veikėjai yra gyvūnai, visiems žinoma, kad šitie gyvūnai tuo pat metu yra antropomorfinės būtybės. Kaip pasakojime apie Erelių šventę, kuriame ereliai staiga pasirodė žmonių pavidalu ir netrukus vėl virto ereliais. Taip nuolat nutinka ir bušmenų pasakose. Kartais jie net paaiškina: „Hiena, kuri iš tikrųjų buvo žmogus, tarė savo žmonai...“ Tačiau dažniausiai tai atvirai nepasakoma, nors hiena gali paimti lanką, pasidaryti luotą ir t. t. Tai žmogiškos būtybės gyvūnų pavidalu, arba gyvūnai žmonių pavidalu. Tai nėra gyvūnai, kaip mes juos dabar suprantame.

Antropologai ginčijasi, ar tai gyvūnai, apsimetantys žmonėmis, ar žmonės, apsimetantys gyvūnais. Mano galva, tai idiotizmas. Jie yra

22 Ronald Murray Berndt. *Kunapipi*. Melbourne: Cheshire, 1951.

23 Laurens van der Post. *The Heart of the Hunter*. London: Hogarth Press, 1961.

tiesiog tai, kas yra! Tai gyvūnai *ir* žmonės. Joks pirmykštis žmogus nesuktų sau dėl to galvos – tai ne prieštaravimas! Mūsų požiūriu, tai simboliniai gyvūnai, nes mes čia brėžiame dar vieną skirtį – sakome, kad gyvūnas neša žmogaus psichinio veiksnio projekciją. Kol tebėra gyvas pirmapradis tapatumas, kol žmogus dar nėra susigražinęs savo projekcijų, gyvūnas ir jam priskirta projekcija sutampa. Tai viena ir ta pati būtybė. Tai labai gražiai matyti tose gyvulinėse pasakose, kurios išreiškia archetipinius žmogaus polinkius. Tai žmonės, nes iš tikrųjų jie išreiškia ne gyvuliškus instinktus, o *mūsų* gyvuliškus instinktus ir šia prasme iš tikrųjų yra antropomorfiški. Tarkime, kad tigras pasakoje reiškia plėšrumą. Tokiu atveju jis reiškia ne tigro plėšrumą, bet *mūsų tigriską plėšrumą*. Tigrą sapnuojame tuomet, kai žmogus yra plėšrus kaip tigras. Vadinasi, tai antropomorfinis tigras. Tokio pobūdžio gyvulinės pasakos perdėm gausios, ir daugelis tyrinėtojų mano, kad tai pats seniausias mitinio pasakojimo tipas. Aš irgi esu labai linkusi manyti, kad vienas iš seniausių, pamatinių archetipinės pasakos pavidalų yra būten šis – pasaka apie antropoidinius gyvūnus, kurioje lapė kalbasi su pele, o kiškis šnekasi su katinu.

Kadangi esu žinoma pasakų mėgėja, šeimos nuolat kviečia mane jų vaikams pasekti pasakų, ir pastebėjau, kad iki tam tikro amžiaus vaikai mėliau klauso gyvulinių pasakų. Pradėjus pasakoti apie velnio pagrobtus karalaičius ir karalaites, jie paklaus: „O kas yra velnias?“ ar panašiai. Tenka pernelyg daug aiškinti. Bet jeigu sakai: „Šuo tarė katei...“, tai jie klauso net išsižioję. Taigi panašu, jog tai pamatiniai dalykai, o šios pasakos yra giliausios ir seniausios.

ORIGINALI ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Arnė, Antis = Antti Aarne
 Arnimas, Achimas, fon = Achim von Arnim
 Bastianas, Adolfas = Adolf Bastian
 Benfejus, Teodoras = (vok.) Theodor Benfey
 Berntas, Ronaldas Maris = Ronald Murray Berndt
 Burkhartas, Heinrichas = Heinrich Burkhardt
 Eliadė, Mirčia = Mircea Eliade
 Ėrenreichas, Paulis = Paul Ehrenreich
 Franc, Marija Luiza, fon = Marie-Louise von Franz

Frobenijus, Leo = Leo Frobenius
 Fromas, Erichas = Erich Fromm
 Gėresas, Jozefas = Joseph Görres
 Greivsas, Robertas = Robert Graves
 Grimas, Jakobas = Jakob Grimm
 Grimas, Vilhelmas = Wilhelm Grimm
 Gubernatis, Andželas, de = Angelo de Gubernatis
 Hamanas, Johanas Georgas = Johann Georg Hamann
 Heinė, Christianas Gotliobas = Christian Gottlob Heyne
 Hutas, Otas = Otto Huth
 Isleris, Gothilfas = Gotthilf Isler
 Kantas, Imanuelis = Imanuel Kant
 Kronas, Karlas = Kaarle Krohn
 Herderis, Johanas Gotfrydas = Johann Gottfried Herder
 Kroiceris, Georgas Frydrichas = Georg Friedrich Creuzer
 Kūnas, Adalbertas = Adalbert Kuhn
 Laistneris, Liudvikas = Ludwig Laistner
 Leibnicas, Gotfrydas = Gottfried Leibniz
 Liutis, Maksas = Max Lüthi
 Manhartas, Vilhelmas = Wilhelm Mannhardt
 Miuleris, Maksas = Max Müller
 Moricas, Karlas Pilypas = Karl Philipp Moritz
 Paulis, Volfgangas = Wolfgang Pauli
 Pero, Šarlis = Charles Perrault
 Postas, Lorensas, van der = Laurens van der Post
 Rasmusenas, Knudas = Knud Rasmussen
 Stukenas, Eduardas = Eduard Stucken
 Šmitas, Maksas = Max Schmidt
 Šteinenas, Karlas, fon der = Karl von der Steinen
 Švabė, Julius = Julius Schwabe
 Šviceris, Eduardas = Eduard Schwyzer
 Tailoras, Edvardas Bernetas = Edward Burnett Tylor
 Tompsonas, Stitas = Stith Thompson
 Vinkelmanas, Johanas Joachimas = Johann Joachim Winckelmann
 Vinkleris, Hūgas = Hugo Winkler
 Viršas, Jakobas = Jakob Wyrsh

Versta iš: Marie-Louise von Franz. *The Interpretation of Fairy Tales*. Revised edition. Boston & London: Shambhala, 1996, p. 1–36.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

JUOZAS TARVAINIS: „PAR OMŽEL’O VĖSKUO PU BIŠK^I KAŠTAVUOJAU“

J. Tarvainis. 1969 m. Pasakotojo nuotraukų autorius – Norbertas Vėlius.

- 1974 m. baigiant I kursą mums, VU Filologijos fakulteto lituanistams, tautosaką dėstęs prof. Donatas Sauka skyrė vasaros užduotis. Man nurodė surinkti medžiagą apie pasakų sekėją Juozą Tarvainį, gyvenusį Sedoje, Mažeikių rajone. Manau, kad profesorius taip nusprendė ir dėl žemaičių tarmės, kurią iki šiol tebemoku, ir dėl kaimynystėje esančių vietovių.

Nors mano gimtinė – vienkiemis vidur miško Kirklių kaime – nuo Sedos maždaug už dešimties kilometrų, bet J. Tarvainio nepažinojau ir nieko apie jį nebuvau girdėjusi. Vėliau paaiškėjo, kad gyvena netoli Sedos vidurinės mokyklos, kurioje IX–XI klasėse mokiausi.

Iš to, kaip prof. D. Sauka pristatė J. Tarvainį, neabejoju, kad jį pažinojo asmeniškai. Ar tik ne profesorių Norbertą Vėlių, fotografavusį J. Tarvainį, šiltai prisiminė pasakotojas, kai aš lankydama jį kalbinau?

Maloniai bendravome ir mudu. Devyniolikametė, ką tik I kursą baigusi studentė, 1974-ųjų liepą maždaug gerą savaitę į Sedą kas rytą apie 10 km atbirbdavau dažniausiai mopedu (*motorinka*), kartais atmindavau ir dviračiu. Darbui – parkeris ir sąsiuvinis, kitokių priemonių neturėjau. Jas atstojo atidus klausymasis ir skonėjimasis kalba – savo gimtosios tarmės įvairiaspalvėmis intonacijomis.

Dienos pasitaikė puikios, tad 78-erių sulaukęs pasakotojas J. Tarvainis pasiūlė pasakų ir

savo gyvenimo istoriją klausytis Sedulos ežero bangelių supamoje valtyje. Parsiirdavome prieš pat saulėlydį, pietumis būdavome pasirūpinę dar iš vakaro. Jam bemeškeriojant ir bepasakojant, o man besiklausant ir jau išlavinta per paskaitas ranka kiek įmanoma tiksliau iš klausos čia pat, valtelėje, tučtuojau užrašinėjant jo žodžius neprašyto vidurvasario dienos. Kad neišblėstų kalbos intonacijos, pasakojimo grožis, grįžusi tą patį vakarą juodraščių papildydavau. Man tai nebuvo sunku, kadangi esu tos pačios tarmės šakninė atstovė, o J. Tarvainio gyva, vaizdinga kalba ir pasakojimo maniera žavėjau, tad ir galvon dėjau.

Dabar apgailestaudama klausiu savęs: kodėl šio puikaus pasakotojo, įdomaus pašnekovo daugiau niekada nebandžiau lankyti? Matyt, jaunystei nė motais senatvės takai, kol pati nejučiom priartėjusi apstulbsta ir į juos įsistebeilija...

Palaidotas J. Tarvainis Sedos seniūnijoje, Grūstės kaimo kapinėse, esančiose maždaug už 5 km į šiaurės vakarus nuo Sedos.

Vėl atgimstant nepriklausomai Lietuvai visos šalies dešimtokai Leonardo Saukos parašyto tautosakos vadovėlio skyriuje „Pasakų karaliai“ keletą metų galėjo skaityti apie Juozą Tarvainį (1896–1980) iš Sedos (Mažeikių r.). Ten paskelbta ir pasakų sekėjo nuotrauka, glaustai pristatomas jis pats, kaip „ypač mėgęs stebuklų pasakas“, „dar jaunas, nevedęs [jas] mėgo sekti“ ir iki pat senatvės „pasakodavo plačiai gestikuliuodamas, įsijautęs: čia šypsodamasis, čia liūdėdamas, įsaudrinęs nuo pasakos veiksmo įtampos“¹.

LLTI Archyve yra ir Norberto Vėliaus paliktas įrašas: „Juozas Tarvainis labai mėgsta pasakoti. Visi sediškiai juokiasi, kaip kartą jis vidurnaktį atsistojęs prie duonos eilėje ir visą naktį išpasakojęs pasakas, kad nebūtų nuobodu laukti, kol atidarys parduotuvę. Ir pasakodavęs vis kitas pasakas.“ (LTR 4057)².

Stasė GINTVAINYTĖ, 2019 m.

- 1 Leonardas Sauka. Lietuvių tautosaka. Mokymo priemonė X klasei. Kaunas: „Šviesa“, 1989, p. 18, 21, 22.
- 2 Bronė Stundžienė. Folkloro rinkėjo laboratorija iš arti: Norbertas Vėlius ir jo rankraščiai. Iš: *Tautosakos darbai XXXVI*, 2008, 15 p.

Tarvainio namą Sedos miestelyje (Mažeikių r.) suradau nesunkiai. Pasitiko nedidelio ūgio, kiek žils-terėjęs ir ne pagal metus (pasisakė įkabinęs jau į 79-uosius) žvitrus senukas. Klausiamai žvilgterėjo:

– Ta ẽš VẽIniaus būsėt? Ka aš, vakalⁱ, nebatmėn^o tun pasak^u, sens bes^o. Važioun, klausinie mon^{ės}, al’ nebtuokⁱ galva, kap jaunystie, šmuot užmėršau.

Tiriamai apžvelgė neprašytą viešnią ir lūpų kampučiais nuslydo vos pastebima, gudri šypsenėlė:

– Anu met^a ẽr(gi) bov^a tuoks ẽš VẽIniaus, sakies nuorⁱs pasak^u. No tas maladiec bov^a žmuog^os! Valgiev jau ved^o so Zosel^ė (su žmona – S. G.) večer^ė. Pabrazdėn, ijej: „Labs vakars.“ Palėt^a unt gėmb^{ės}s i prisied pri vedoms. Įsodiej bulb^{tu} so mėrkalo, untsisrieb^ė rūgšt^a pėin^a i sak^a: „O, sene tep bes^o valg^{ės}!..“ Kert savėj kap vedom lygos. Ved^o so Zosel^ė tik žvilgt žvilgt į vėins ontr^a, vu ons kap sens pažįstams tik veiz, tik teraujes vėskuo. Kėt^a dėin viel atej. Aš baudiaus eit^ė šėin^a pjaut^ė, ta tas žmuog^os ẽrgi dalgⁱ unt petėis. Mon jau ne šis, ne tas palėk^a. No, i papasakuojau aš anam tun pasak^u kėik tik atmėniau. Išveiziej albom^a, da iš senuov^{ės} kel^{ės} patėgrapėjs pasijiem^ė ir ẽšsėvež^ė. Žadie j atsiųst^ė, bet tep i palėk^a pu še dėina. Da i vedo pats

nutrauk^ė. Tas ta bėn bova žmuog^os, ved^o so Zosel^ė tonke i daba anu parrokoujau.

Potam bov da i kėts atvažiav^{ės}, ẽrgi sakies ẽš VẽIniaus esos, bet tas monėj dėdele netėk^a. Įjej i tojau pristuoj^ė, ka pasakuočiuo. Paznuočys ons monėj, mata. Pasakiau a dvė, a tris pasakas i sakau, ka nebatmėno daugiau, unt vėits galvuos nebtor^o. Kas mon neval^ė pasakuot^ė.

Nejaukiai pasijutau po tų šeimininko žodžių. Kas, jeigu nesugebėsiu įtikti ir teks pasitenkinti keletu pasakų, nekalbant jau apie asmeninį gyvenimą? Tuoj matyti, kad žmogus ne iš kelmo spirtas, jeigu neprašytą viešnią iš karto netiesiogiai perspėjo. Dar pasišnekučiuojame apie šį bei tą, Tarvainienė net keletą dainų padainuoja.

– No, Zosel^ė, ka nebūtom ba rekal važiavėms, rek papasakot’ pradže nuors puor^a pasak^u, – ir nusišypso jau visai kitokia šypsena – šilta, draugiška. – No, ta klausykes...

Ir pradeda apie karalaites, apie „jenerolus“. Pasakoja tai tikrai puikiai. Rodos, viską pamiršo, dabar jam egzistuoja tik pasaka, pats girdi ir mato veikėjus, net imituoja įsivaizduojamus jų judesius, kad ir klausytojas užsikrėstų ta pasakojimo nuotaika. O pasakos pabaigoj būtinai įterps savotišką pamokymą.

Su žmona Zofija Luošaitė-Tarvainienė. 1969 m.

– Iš kur Tamstos galvoj šitiek pasakų? Negi nesusimaišo jos pervien?

– Liubam susirinksem i vėsuok^us vakarel^us i pasakuosem. Vėins anėkduot^us, kėts pasak^as, da kėts dain padainiousem, ne tep, kap daba. Vu aš jau iš pat mažens un(t) tu pasak^u bovau kap sudėg^ės. Ėšgėrd^ės nauj^ė pasak^a, naktⁱ tou neužmėgs^o, kou neparsėpasakuos^o sau iš nauj^ė. Vu maišytėis kap anuos sosėmaišys, juk nebsotėktom, ka pradž^ė ėš vėinuos, vu gal^a ėš kėtuos papasakuoč^uo.

Dienos bėgo per daug greitai, mat pasakotojo būta šmaikštaus. Pasirodo, jis labai mėgsta žvejoti, turi savo valtelę. Išplaukiam iš ryto, o grįžtam tik sutemus. Įgudęs žvejys stengiasi irkluoti kuo tyliau, kad neišbaidytų žuvų. Gera šitaip sėdėti, viską aplinkui pamiršus, ir klausyti pasakų. O tos pasakos vis apie karalius ir karalaites, apie tris brolius, apie stebuklingus daiktus.

– Ar pasakos apie gyvulius Tamstai nepatinka?

– Tep i niek^a, bet aš anu nemuok^o. Mon jou pri šėrdėis žmuon^{is}, piršlyb^as, vesel^ė.

Ir nuo pasakos pereina prie tikrovės:

– A žėna kun, daba mon patink, ka žanėj^s nebveiziedam^ė į tort^a. Seniau nieks neveiziej, a merga graži, bi tik baguota, i gera. Nuors ved^o so Zosel^ė ta pradiejuov nu šaukšt^a gėvent^l. Konėgou, i tam už šliūb^a pat^{is} užsėdėrbuov.

Ir netikėtai jaunatviškai šypteli:

– Nemislyk, mundri bov^a i mon^a Zosel^ė. Auguov nu pat mažens kart^o, bet neturiejuov ni-kukiuos ruod^s. Mon^a mama ana nogna mokiej įtėkt^l: išvėrs kun a iškeps i tojau atlakins mama pakaštavuot^l. Gaspadėn^ė bov^a gera, ėik to žmogau. (Juk i daba esau vadintė į anuos bruolė vesel^ė, on-tr^a kart^a žanėjes. Tort^a ėiškuotėis iš onkst^a nereks, Zosel^ė iškeps.) No, ta mama ana dėdele patėk, i mam vėsep monėj nuoriej ano įpėršt^ė. Bet kor aš tau veizies^o, mon ana ne galvuo. Užvės, ka i bruol^{is} prižadiej pripėršt^l kap rėikint^l pan^a.

Nuvažiavuov pas vėin. Ta jaunuojⁱ būtom tep i niek^a, bet tep nešvare trobuo, nūšlav^u kertie pridiet^a, musint iš kukiuos nediel^s. „Ėik, ėik, – mėslėjo, – mon^a mam^a sena, al^l i tep kuožn^a ryt išneš lauk.“ Nuvažiavuov da pas dvė, bet nikatra monėj nejtėk^a. Atvažiavuov da i vėin^a vėit^a. Dittvašmat^l, nomele kap skleinyč^ė, tik žėb iš tuolėj. Įjejuov į ved^o – švare vėsor. „No, – mėslėjo, – jau reks čė i pasėlėkt^l. Didel^s rukunds tuokis numus turiet^l.“ Paruod^a jaunoj^ė – i parsėgondau: lūpa atvėpusⁱ, nuos^{ės} čiut snok^ė nedegaun. Niek nebsakau, tik pats savie mėslėjo: „J^{ie}, ka ana būtom tuoki, kap Zosel^ė, vu daba kap monėj reks ano i pabočiout^ė.“ Vu ta mon^a oušvien^ė tik ruod gyvuol^us, tort^a, žėntel^o vadėn, i tun, i tun žad atėdout^l, ka tik dukterⁱ jimčiuo. Pasakiau, ka piršlys vėskun pasakys, vu pats merk^o anam, ka tik greičiau mautoviau iš čė.

Tep i apsėžanėjau so Zosel^ė vėstėik. Ger^a žmuon^a gavau, negalio ni posės žuod^ė pasakyt'. Veizo, kėtė blevyzguo, vėins ontr^a vėsuokes žuodes išvadėn. I kap anėi tep gal? Vu monėj jeigo Zosel^ė pasak^a: „Lebeda“, ta žėnau, ka ana jau tėik unt mon^ės yr supykusⁱ, kėik tik bagal. Aš niek^a nesakau, geriau jau mažiesnis palėikto.

Vu juk vėskuo bov^a par omžio, pliuotk^u netrūk^a. Atmėn^o, Zosel^ė guliej Telšių lėguoninie, gimdym^a skyriou. Nomsargo aš vėins palėkau. Vėin kart pamat^ė slaug^ė muni park^ė su tuok^ė muotrėšk^o rukuvjintėis'. Juk neprikėbs, ka pasėrukuvsi. Bet mata, nuliek' i pasak' žmuona, ka aš jau vadaluojous so kėtuom. Zosel^ė i sak^a: „Vuo maladiēc tas mon^a Jozel^ė, ka nesnaud. Aš mėslėjaus patⁱ prastiuj išsiskyrus', al' da i kėtuom bapatinkos, ne tik mon vėina.“ Ton slaug^ė kap būtom kas so arklašūdes apsvaid^ės. Kas būt bov^ės, jė žmuona būtom pritarus' ana i munⁱ būtom išdėrbus', išdiejus'? Neb gėvenėms, bet pekla.

I tep liūb Zosel^ė vėsuom pliotkerkuom užmaus, da tyčiuom pakuolydama muni. Ved^o vieirijuov vėins ontro. Aš žėnuojau, ka ana nerek nikukių vyrų, ana žėnuoj, ka mon panų nerek, i gera bov^a. Vu kun lig žanatv^ės katras turiejuov, tuo vėins ontram neprikaišiojiev.

Pu puor^as metų jau galietoviau i auksinⁱ šliūb^a jimt^ė, žanytėis ontr^a kart^a. Al' nenuoriau nikatras: kap tik pajem auksinⁱ šliūb^a, tep, veiziek, bikatros tojau i nomėršt. Vedo da biškⁱ nuoriau pagėvent'. Ras' i jimtoviau, ka da turietoviau vakun, vu daba...

Ir, slėpdamas skausmą, pasakoja, kad būtų buvę trejetas, bet... Tai neišnešiotas gimęs, tai vėl išėję nelaimingai. Turėję augintinę, bet ir ši, vos aštuoniolikos sulaukusi, mirė... Oi, lipšni, meili buvusi!

– Pajėmieš ved^o ano tėise nu kapų. Laidojim vak^a. To dėin bov^a da i kėts pagrabs. Ka palaidojim, veizo, kukių 5–6 metų mergel^ė ka riek, ka riek. Pašnekėnau, mėslėjau, ka ana tuo vak^a tėik gailės. Kap rėikint', šėndėin anuos muotėn palaiduoj... „Kor daba aš vėina diesious?“ – riek. Aš mėslėjau so vako kap so paugosio pajoukout' i sakau: „Ar aš tau gers būčiuo papunielⁱs?“ Ana pribieg^a, pabočjav^a mon į ronk^a i sak^a: „Gers“. Kap so verdontio ondėnio muni kas būtom nutvėlkės. Kun daba daryt^ė? Susiėiškuojau žmuon^a, tep i tep, sakau, aš tor^o vak^a. „Kuoki vak^a? A tik nėsi par daug išmet^ės?“ Vargas negalas pavierėj i sak^a: „Doukiau sėratele 50 rubl^u.“ – „Zosel^ė, vo kor ana dies? Kou turies, tou pėrks saldain^us, pat valgys i vakus vaišins, vo paskiau viel niek^a. Pasi-jimkiau geriau vedo ano.“ Parsėvežiev. Myliejuov

kap tėkr^a sava vak^a. I daba priveizau kap^a, kryž^o pastatiev. Tep i palėkuov vėino do kap pėršta.

Vo juk aš pats, gal sakyt', eso paugints iš terbuos. Kėlėm^a eso iš Padvarnink^u, tėva turiej tris dešimtėn^ės žem^ės. Buvuom 21 vaks: 20 bruol^u i vėina, pati mažuojⁱ, sesou. I vėsė vėina tiev^a i vėinuos muotėn^as. Baise biedna gėvenuom, žmuonⁱs obagas liūb mumis vadins. Ne tep, kap dabačiuo ka yr obaga. Daba obagų nebie, tik pijuoka. Apvytor kuoj^ės su gruobas, smėrd iš tuolėj, i še tau jau obags, gailiekes tuok^ė. Geruos vytėis nieks nepajem tokėms.

Iš tuok^ė būr^ė bapauguom trylėk, kėt^ė jau dėdel^ė numėr^ė, tuokės lėgas bjaur^ės tumet bov^a ontejos^ės.

Ir atsidūsta:

– Vėsuok^u bov^a i tun konėgų. Atmėn^o, mėr^ė brolielⁱs. Papunⁱs noriej poike palaiduot', bet neturiej piningų. Nuej pas konėg paprašyt', ka palūkietom biškⁱ su tas piningas. Vu tas sak^a: „Ka nuorⁱ glaune palaiduot', ta pažyčiuok nu kuo nuors piningų. Aš laukt^ė negal^o.“

Kun darys papunⁱs, ein nomėi kap žem^ė pardev^ės. Sutink žydielⁱ (ui, gerų bov^a i tun žydiel^u, dėdele gerų!). Tas sak: „Kuo to tuoks smūtinos, Tarvainielⁱ?“ Papunⁱs i pasak^ė, kuokⁱ bieda yr. „A, ta pats piningų neturⁱ? Še, jimk unt tuo mėzerėjelⁱs dalėis i nunešk klėbuonou.“

Papunⁱs viel pas konėg. „Mata, – sak, – ka nuorⁱ, bagalⁱs pasižyčiuot'.“ – „Kunigielⁱ, čė žydielⁱs muni bėduo sušelp^ė.“ Tas parsėmain^ė vėsos baisiause: „Nejims^o aš žyda piningų, neškes atgal, i tep vėskun padėrbs^o.“

Kun darys papunⁱs, ein apėntas i viel sutink tun patⁱ žydielⁱ. Vėskun papasakuoj^ė. Tas kap batvinⁱs iš tuos zlast^ės parauduonav: „Ak tep, ons nejiem^ė žyd^a piningų?“ Einau abodo. „Pininga ne žyd^a, vu valdžiuos. Pajimk, sakau, mitre pajimk. Jė tuoks gers bova, ta užkart reikiej vėskun ba piningų padėrbt'.“

No, i palaiduoj! Išej iš bažnyčės dėdžiausⁱ procesėj, nešėna vieliavuom, kryžio, vėsuokes dzėnguolas. Kap kokem puon^u vakou. Žmuonⁱs, ditvašmat', tik veiz į kėts kėt^a, klausinie, kun čė atveš. Išsižiuoj, ka sužėnuoj, ka tuo obag^a Tarvain^ė vak^a tep laiduo. Ta mata, vakalⁱ, kukių tų konėgų bov^a.

Vu juk aš pats eso tėkos. Pondžėjos³ yr, tėkra yr. Jė nuorⁱ, papaskuos^o, kap monėj bov^a vėin^a kart^a. Keravuojuo aš tumet žydel^ė suodn^a Rupiekiaus'. Ditvašmat', kokėi bov^a vobola, burnuo liūb tėrps!

3 Šį žodį iki šiol senieji žemaičiai tebevartoja kaip Dievo sinonimą.

J. Tarvainis – piršlys melagis. Apie XX a. 7 deš.

Turieju dèdele ger^a šunⁱ: aplek kuožn^a vakar vės^a suodn i viel atliek^{ēs} pri mon kuoju atgol. Nogna pėkts bov^a, nieks negaliej pri anuo prisigerint'. Tuoks žmuog^os jau liūb kuožn^a dēin^a pas muni at-eit', i tep keln^{ēs} sudrask^ē.

Vėin^a vakar abodo so tou šon^o apveiziejuov suodn^a, bet nikuok^ē vagėis neraduov. Atejuov viel pri palapėn^{ēs}, aš dūm^a užtraukiau atsisied^{ēs}. Nepraej ni pėnk^{ēs} mėnot^as, aš žvilgt i vartus – pryšas tuoks aukšts, stombos vyrs baateinos. „Puci, puci, pajimk“, – sakau šonėi, vu tas ni krust, gol, veiz, kap niek nematydam. Veizo, kas čė toliau dieses. Vyrėšks priėj^ē i sak^a: „Žėnau, ka pats muoki krikštyt', dėltuo i atejau. Mon^{ēs} neišleid kumet pamėslėj^{os}.“ Pasak^ē, kėik metų jau čysčiou kėntos.

Aš turiejau tuokⁱ uzbonielⁱ i sakau: „Eik, už toruos yr prūds, pasemk ondens i atnešk, aš pakrikštys^o.“ Prūd ondou esos negers, stovos unt vėit^{as}, rėiki pasemt' iš griuov^ē. Einau abodo tuo griuov^ē ėiškuot', šou šalėp, al' ka bėn suorgztom. Mata, šou dūšel's negal ni girdiet', ni matyt'.

Atraduov griovielⁱ, bet pėktuoj dvas^ē vėstėik kūsuo. Tas i sak monėj: „Pasemk ondens.“ – „Ne, semkes pats.“ Ons viel: „Pasemk.“ Aš nesemo. Ka trietⁱ kart^a pakartuoj^ē, jau bovau ėsiot^{ēs} kap rėikint': „Kap nuorⁱ, tep. Pats dėl sav^{ēs}. Nesėmsi – nekrikštys^o.“ (Jė būčiuo pasilėnk^{ēs}, ons munⁱ būtom sumord^{ēs} i nuskondėn^{ēs}.)

Tas mat^a, ka niek^a nebus, pasilėnk^ē bum-biedams i prisiem^ē pėln^{as} rėiškot^{ēs}. Pasakiau, ka

mon užteks i tėik. Pakrėkštėjau Juono: mon^a om-žėnatiel's mam^a liūb sakys, ka mėrusius vyrus rek krikštyt' Juonas, vu muotrėšk^{as} – (V)onuom.

Pėrma anuo veids bov tomsos, kap žemiem apnešts, vu pu krėkšt^a pradiej švijsiet'. Tep žmuog^os kap žmuog^os, nikap neatskirsⁱ nu gyvuj^u. Dyva, ka aš anuo sovėsam nebijuojau. Lig suodn^a vart^u abodo kart^o parejuov. Netep tuolėj bov daržinie, ta ons pu balkes sakies čysčio kėntos.

I suodn^a ėpouliu drebiedams iš tuos baim^{ēs}. Pradieju kalbiet' puoter^{us}, rožonč^o turiejau – anų pakabėnau pri ėjejem^a i palapėn^ē. Bet vėstėik tuokės mėslės, tuoki baim^ē apnėk, ka nežėnau, kor bedietėis. Laim^ē, kap žėnuodama atvažiav^a žmuona, kartas ana liūb padies mon parnakuot': „Ne, Jozel', kuo to čė žaimuojis, rožonč^o pasėkabėn^{ēs}? A nu sene tuoks Pondėiv^a mylos palėka?“

Papasakuojau vėskun, kap bov^a. Nevierėj, sak^a, to sapnava. Ras' i aš tep misličiuo, jė ku tik priš tun nebūčiuo apej^{ēs} vės^a suodn^a. Vu juk tep greit^a nikap negalieju spiet' užmėgt'. Užkart at-sėsakiau, daugiau nebejuo keravuo^t tuo suodn^a. Al' i tokiun atsėtėkėm^u daugiau nebėpasėtaik^ē.

Par omžel^o vėskuo pu biškⁱ kaštavuoju: i nelaisvie bovau kelⁱs kart^{us}, i 50 šompul^u gavau už biegem^a, al' vėstėik biegau ne vėin^a kart^a. Juk i kolk^a mon tik perna teišjiem^ē, – netikėtai prisi-pažįsta ir atneša aprūdijusią, bet rūpestingai i skiautelę suvyniotą kulką. – Daktara sak^a: „Šėta, sieni, tav^a smėrt^{ēs}, jė nuorⁱ, pasijimk atmėntėi.“ Aš ė parsėvežiau. Tas yr didel's rukunds, 50 met^u

išbov^a šuon^é tarp kriaukl^u. Gavau ano pri Louk^{és}. Pats negal^o atsidvytyt', kap mon tas šuons paskiau neskaudiej.

Ras' tep su to kolk^o i būčiuo numér^{és}, bet perna padaugénau išgert'. To pat^é dèin^a trejų svetių sulaukiau: nespiejo vèinus išleist^é, kèt^é į vèit^a. No kap kèt^éep, so vésas pu biški i prėsėkaštavuoju. Ka sujiem^é unt naktèis! Mėslėjau, ka jau tēkra nomér^{so}. Rytmetie su greituoju^é ēšlakèn į lėguonèn'. Tojau išjiem^é kolk^a, susivytoraui ano i parvažiavau nomėj. Žmuona parsėgond pamatius muni, mėslėj, ka jau daktara atsėsak^é tuokⁱ skrabal^a gydyt'.

Vèin^a kart čysta dorna papouliem į nelaisv^é. Reikiej eit' sargyb^a, veiziet', ka vokète neapsoptom. Al' bov dèdele šalta, suejuom į truob^a, grajėjem kartuom. Vokète tou muomènto i apsop. Šautuvus sumetiem į pečio i laukam ne gyv^é, ne mēr^é, kas bus toliau. Ni vèins gyvs nebibūtomem palėk^{és}, al' mūsa pasėgailiej^é vokitys. Sak^a, pjauk į pėršt^a – tēik mūs^a, tēik anų rauduons kraus. Vèsė nuorem gėvent', nešaukem, pajimkem į nelaisv^é geriau.

Tuo noma, kor mumis uždarė, šeimink^a sūnos bov^a bolševiks. Mes susėrokavuom, i naktⁱ – dui į kuoj^{és}. Išejom pu baltuj^u lauk (sakuom – sav^a rekalo nuorem), veizam – sargybin^s snaud, pasiriam^{és} unt automat^a. Kuo daugiau balauksⁱ – tik spaudam į pryšakⁱ. Vo mėgla bov^a baisiausⁱ, gera biegt', j^é dèin^a èsi nusijiem^{és} plan^a, kèt^éep gali unt kėtų vokitių untpol't'. Plaukam par op^é, praskleisdam^é su runkuom ledel^us į šuonus. Ka jau buvuom pri mėška untruo pusie, èšgėrdiuom šaudon't'. „Èhè, draugele, – joukamies, – tik daba mūsa tepasisgeduot.“

Bet kor to èisi pu baltuj^u? Užėjuom pas tuok^é muotrėšk^a. Èšsėgond^a, matytèis, i praš^a geroujo: „Vyrele, nejmikèt išėigin^u drabuž^u.“ Mes nerokavomies lėtovėška, bijuojiem išsėdout'. „Gera gera, – sakuom, – douk mums tik tuok^us, kor bolb^{és} kasⁱ.“ Apsiriediem vèsė trys, kas nagèn^{és} apsiav^é, kas pajiem^é kepor^é, kor bova pu vėštuom padieta.

Bet viel bieda: mums rek parplaukt' da par vèina opė. Bov^a tuoks tēltal^s, bet unt anuo stoviej^é sargyba – nepraleis mūs^a. Al' da gera, ka ta motrėškel' bov^a pasakiusⁱ, ka dèin arklius jiem^é. Mes turiejum briainink^a, atvarslus, apnarslⁱ i einam. Sakuom, kap bus, tep. Vèins mūsišk^s, Potechins, mokiej gera vuokėška. Traukam drose, veizam – stuov sargybin^s unt tēlt^a. Potechins i sak^a anam: „Aš tamst^a matiau, ka pas mam^a vakar bova atėj^{és}. Da èšsėneše dešimt kiauš^u, svėist^a.“

Šės stuov^a, veiz^a. „Ne, – saka, – aš nebouvau, pats munⁱ sumaiše, nebènt mon^a draugs jeigo

bov^a.“ – „Al' ka mon ruoduos, ka pats bova, tēik dèdle panašos. I šèndèin a nemate, mon^a mam^a pravaživ^a čė su brikel^é, joudo arklio so balt^o kakt^o i baltuom kuojiem. Ana nuvaživ^a, vu mes palėkuom pėškom eitė.“ – „Ka ne, nematiau pravažiuvjint', al' mes juk keitamuos. No, tēik tuo, eikèt.“

Nerek ni sakyt^é, kokèi mes buvuom kontènė, ka praleid^a. Tik lekam, tik skobam pradingt' sargybėniu iš akiun. Mėšk^é sutėkuom raudonarmieč^u, nuved^é mumis į štab^a, tèn paskombèn mūsėškems, a tēkra tokèi i tokèi yr prapoul^é. Tèi atsak^é, ka tēkra. Tun kart^a mums gera išej.

O juk i kaliejėm^é sidiejau. Liüb atneš valgyt' kupustyn^{és}; pamaiš^a pamaiš^a so šaukšto – dongos matytèis, tik vèins vards, ka kupūsta. Jeigo kokem į turielk^a papols kuokⁱ kart^a trys skėltel^{és} pajoudavus^u bulb^u, ta jau puorcėj karalėška. Vu pri darb^a spaud kap rėikint'. Dirbi, tik prakaits papt, papt iš nosėlpėm^a. Nebiškintiejuom, sustreikavuom. Nebeinam į kaliejėm^a, stuovam lauk^é. Tojau parkvėit' vyresnyb^é, ta klaus, kuo mes nuorem. „Aba doukèt geriau valgyt', aba sušaudykèt“, – sakuom. Šiun tun laimiejum: pridiej da i pu sėlk^{és} gabalielⁱ, al' tik dèl smuoka.

Ui, eso varg^a matės!.. V^o juk gryna par sav^a dykom^a. Neklausiau mam^as... Nuors, ontra vertos', aš būčiuo neįs, kėts neįs, ta kas būtom kariav^{ės}? Par tun sav^a neklausym^a i nemuokyts palėkau. Pasirašyt' muok^o tik unt puomiet^{ės}.

Tumet tarnavau kariuomenie. Atej čiesos mukiet' alg^as. Sustuojuom į eil^ė. Kap mon eilie priej, tas išmukietuos i klaus: „A pats muoki pasėrašyt'?“ Pasakiau, ka tik kryžiel' padiet' temuok^o. „No, ka tep, – saka, – marš irinki tris ratanus.“ Apejau vėin i klauso esėdrosėn^{ės}: „Atsėprašau, vu už kun aš čė torio vargt^ė?“ – „Kou neišmuoksi sav^a pavardies pasėrašyt', tou alguos negausi.“ Kun darysi – eino kap žem^ė pardev^{ės} ba alguos. Praej vėins mienou, ontr^os. Trets irgi. Palėkau tuoks smūtn^os, matau, ka nieks nebus, negaus^o ni ketvėrt^a mienešⁱ aš tuos alguos. Pamat^ė munⁱ mūsa viršininks i klaus: „Kas tau, Tarvainiel', a kuoki bieda?“ Paspasakuojau vėskun. Ons i sak^a: „A bus botelka, jė aš tavi išmuokys^o pasėrašyt'?“ Da klaus^a!

Prasidiej muoksla. Ons išdrokavuoje^ė unt tukiuos lėntel's mon^a pavard^ė i lėip^ė mon patem rašyt' pasėveiziejos'. Vėsa naktⁱ dieliuojau tas palkel's pasėveiziedams, kou ēšmuokau unt puomiet^{ės}. Paskiau jau parašau i pasėtėkrėno, a gera. Tep par vėsa naktel' nesudiejau ni akiun.

Rytmetie karto so vėsas eino pri algun. Išmukietuos jau pažėn muni: „Aplinkou marš tris ratanus.“ Apejau vėin i sakau: „Atsėprašau tams^{t^a}, vu už kun?“ – „A muoki pats pasėrašyt'?“ – „Muoko,“ – drose sakau. Padoud mon vėin^a lap^a – pasėrašau vėsos iškait^{ės}, mėslėjo, a gera baatmėno tas vėsas palkel's sudiet^ė. Veizo, i ontr lap mon atneš. Rašaus i un tuo. Atneš trietⁱ. Jau muni prakaitis išmoš^a, pamėslėjau, ka negera tebov, dėltuo i neš monėj lapus, kou bus gera. Al' ka būtom tuo užtek^ė – atneš da ketvėrt^a. Rašaus jau vėsos nesavie, mėslėjo, nieks nebus, negaus^o ni daba tų piningų, al' ka bėn paleistom. Ka unt ketvėrt^a lap^a pasėrašiau, tas patapšnuoj mon par pietⁱ: „Mala-diec, Tarvainiel', vėse jimkėt iš anuo pavyzdⁱ,“ – i atneš alg^a už vėsus keturⁱs mienesius. Ditvašmat', kap tumet džiaugiaus! Nosėpėrkau garnituor^o, al' paskiau mon anų pavuog^ė.

Vu sav^a pavard^ė i daba da tebmuko unt puomiet^{ės} parašyt'. Al' gera, ka i neišmuokau: ka būč' bov^{ės} muokyts, kažėn kas iš mon^{ės} su tuokė galvo būt išėj^{ės}, ras' jau i gyv nebūt bebov^ė.

Ka vaks bovau, baise nenuriejuo eit^ė į muckykl^a. Netuolėj tebov, liūb nulieks^o aprdraskytė vubulų. Muokytuos vėin^a kart^a lėip^ė vakams muni ponevaliou įvest' į muckykl^a. Kor tau, vėinam galv^a praskieliau, kėtam įkondau ar įgnybau. Nu tuo kart^a daugiau nebvar^ė.

Nemažiau varg^a bov^a i ka puoter^us reikiej muokytėis. Liūb vakun ciels būrys susirinksem pas davatk^a, anus muokys, vu aš unt led^a dou-sious.

I pu sviet^a eso nemaža pasėtronk^{ės}, nuors gėvent' ta vėsa laik^a Seduo gėvenau, tik pėrmiau arčiau bažnyčės, vu daba pri muckykl^as parsikieliau. Nuriejuov išeit' gėvent' į Ylak^us, tėn gėmėn^{ės} nemaža yr, bet tep i palėk^a.

– O kaip, ar negaila būtų buvę palikti Sedos? Juk čia ir žmonės, ir vieta priprasta?

– Dėl žmonių, tata, pats tik būk gers, i žmuonⁱs bus ger^ė. Ji mata, ka kamė kokėi kolėgana yr, neprasidiek. Vu vėita mon nesvarbo – čė graže, kėtor da gražiau.

Juk i Peterburg^ė pinkis metus eso gėven^{ės} pas ciuoc^ė. Tumet nu mam^as muni vuogtė pavuog^ė. Ciuocės vaka jau bov^a vėse paug^ė, i ana nuoriej vežtiejs' augint^ė už munⁱ biškⁱ didiesnⁱ bruolⁱ Kaz^ė. Atsiunt^ė i piningų mama, ka tik išleistom. U ta mundri, palauk biškiel' i paraš, ka jau nebturint' tų piningų i nebeso su kou užmukiet' Kaze už kielⁱ. Ciuoc^ė viel atsiunt, bet mam viel tės, ka tik nerektom Kazel's įdout'. Vėin^a kart^a trumpa pri-riem^ė. Mam^a jau mat, ka čė geroujo nebibėngses, i paraš^ė, ka Kaz^ė susėrga.

Vėin dėin veizam – atvažiuon ciuoc^ė su vyro, iš onkstėj mums niek nesakius'. Ditvašmat', kėik dovėnų privež'! Vėsuok^u kepuriel^u, kudruvt^u, štunčkvvt^u, marškiniel^u puikių puikiaus^u, i vės Kaziuu. Prydam da piningų anam dev^ė. Aš veizo, ka vės anam, vo monėj čysta niek^a, užlindau už pečiaus i pradiejau riekt'. Pamat' mam^a i sak^a: „Jozel', mūs^a giminie tep yr pryprasta, ka patem mažoujou išvažiuvjint' vėso daugiau doud.“ Beveizont' pralinksmiejau. Lauko nebsolauko, kumet anėi važious nomėi. Šep tep solaukiau. Bet... i daba mon niek^a nedoud. Aš viel į ašar^as, vu ciuoc^ė i sak^a: „Jozel', akšėn, palydiek mumis biškielⁱ.“

Tekėnuom išbiegau. Jau užėjuom i už kalnelė. Ciuoc^ė sak vežiejou: „Spausk kėik bagalⁱ, jė nuorⁱ gera uždėrbt^ė.“ Munⁱ apsiaut^ė su sav^a palėto, ka nesušalčiuo. Tep i pavuogė nu mam^as, ana niek^a nesakiusⁱ. Ka neėšsėgostom, iš Mažėik^u pasiunt' vežiej atgal pasakyt', ka muni išsivež^ė. Pinkis metus kap inksts taukus gėvenau, bet paskiau žiūlēka nudūr^ė died^ė, ciuoc^ė ešsėkriaust^ė kėtor, vu aš viel pas mam^a parvažiavau.

Dyks išaugau, tėkra dyks, jeigo ne žanatvė, nežėnau, kas iš monės būt^o išėj^s. Pijuokielⁱs bovau nemažos, liūb seilės tjs einont' pru traktier^o. Juk ka žanėjaus, muotrėšk^as sakė Zosele, ka už monės išėjus' ana nebturies ni klump^u – vėskun lig siūl^a gal^a pragers^o. Bet, mata, apsėžanėjos kėtep yr. Tau jau i guzikielⁱs, į siūl^u špoulelė, i degtukielⁱs, i

droska – vėsk^as yr galvuo, jė eši katalėks žmuog^os. Nebrek tumet kėtų panų.

Ir kiek sukta šypteli:

– Smail^os bovau unt mergų. Tik rek mukiet' pri kožnuos prieit'. Jė mata, ka ta šneka netink, sok iš kėtuos posės...

Staiga klastingai klausia:

– Vu a pati žėna, kun reišk pėrms vaikė pabočiavėms? – ir, rodos, kiaurai perveria mane akim.

Kiek sutrinku, visiškai šito nesitikėjusi:

– Kaip ką? Manau, tą patį, ką ir visi kiti.

– Neee, merguželė, tas ir yr, ka ne tun patⁱ. Pėrms vaikė pabočiavėms reišk tun patⁱ, kun reiškė, ka Juds bočiav^a Pondėiv^a. Tik nesupyk, mon patink pajoukout', paštukavuot', kompanijuos' pašpuosaut'. Ojėi, kėik vesiel^u eso pėršlio bovės, kėik kart^u eso pakarts, vo vėstėik kap gyvs, tep gyvs tebes^o. Ka žanysis, pavadink muni į piršlius, da tebtor^o i keporė.

I da vėins dalyks dėdele patink: nu pat mažens pramošta galva yr unt žvejuojėm. Onksčiau liūb gaudysems žuvⁱs su trubicuom, vu daba nosėpėrkau sav^a laivielⁱ.

Ūkė darbų tep i neišmuokau. Nemuoko ni artė, ni ekietė. Tep šiūn tūn padėrb^o. Pats tuor^a užsitvieriau. Dėrbs^o liūb tuokius kap medpadius, tik ełgas šėkšnėnes aulas. Šėin^a pjautė muoko, i daba da pripjauno dobėl^u, ka trioše žėim^a turietom kun jiestė.

Ir pusiau rimtai, pusiau juokais priduria:

– Juk i kartuom varažytė bovau išmuokės. Vėinam žmuogou tep numetiau gera, ka ons paskiau mon i mesuos, i lašinių paltⁱ už tun atvežė. Praš, ka da pavaražyčiuo, bet nebatsėvuožėjau rėzėkout'.

– O pats ar tikit kortom?

– Daugiau, negu sapnas. Sapnas vierėjo tik tumet, ka jau anėi ešsėpėld^a. Teisybė, tievus vėsumet daugiau sapnuvsi priš varg^a, vu jeigo šlunniš', švarinis' aba vėži miešl^a, ta greičiau bus pagrabs. Bet tep sapnas nevierėj^o.

Kartas vėsa kėts dalyks. Tik daba reta kas bemuok an^as numestė. Pėrmiau nevierėjau ni aš, bet ka vėina kart (da nežanuots tumet tebibovau) cėguonė Vėlniou pasakė, kuokius gyvuol^us i da kukiuos spalvuos mes torem nomėj, mon keista pasėruodė. Iš kor ana galiej žėnuot', kas pas mumis už kelių šimtų kėluometr^u dedas. I daug kas ešsėpėldė, kap cėguonė sakė.

Įsikalbam apie dabartį, apie žmonių būdą, įpročius.

– Kokią žmogaus savybę jūs labiausiai vertinat?

Sedos Užgavėnių persirengėliai. „Oficierius“ – J. Tarvainis. XX a. 7 deš.
Visos nuotraukos saugomos LLTI Lietuvių tautosakos rankraštyne.

– Mon vėso svarbiau žmogaus teisingoms. Kap ons gal kun bluog^a padėrbt^ė, jė ons yr teisingis? Jė jau žmuog^os teisingis, ta i gers, i mandag^os bus, i neapšnekies kėt^a ba rekal^a.

– Jūs pats buvęs revoliucionierius. O dabar ar domina politika?

– Pasėklausau kartas par radėj^ė, al' ka būtom dėdele įduome, nepasakyčiuo. Mon ruoduos, ka anėi daug kun maloun.

– Sakot, meluoja. O pats ar niekad neme-luojate?

Nusijuokia:

– No vo kap, ji nemaluvsⁱ, nakvyn^{ės} negausⁱ. Vakar vakar^ė, ka tep vėla iš ežer^a parplaukiev, Zosel^ė barė muni, sak^a, mėsliau, ka abodo nuskėndotau. Klaus^ė, a(r) i panel^ė karto so tavėm teišej^ė. Pasakiau, ka pati jau nu posės pavakar^{ės} išejė, vo paskiau aš vėins dar lig sutemų žvejuojau. Prižadiejau daugiau tėik elga nebiplaukiuot'. Kam rek ba rekal pykint', ka gal i geroujo sosėtart^ė. Klausau aš anuos, bet ka kėtė nuor muni už nuosės pavedžiuot^ė, nieka neišėin, nepasėdoudo. Aš ženau, kas mon priklaus^a, to žėnuokes sav^a, i gera bus.

1974 m. liepą kalbino ir užrašė
Stasė GINTVAINYTĖ

JUOZAS TARVAINIS: “OVER MY AGE I TRIED A LITTLE BIT OF EVERYTHING”

In the summer of 1974, Lithuanian linguistics students at Vilnius University did their practice in folklore. The author of this text, Stasė Gintvainytė, was then given the task to visit the 78 year old storyteller Juozas Tarvainis, who lived in Seda (Mažeikiai d., in Samogitia, North-western Lithuania) – he spoke the same dialect as the student. Over a week, the unique life of this talented storyteller was written down, bringing together historical events from the first half of the 20th c., personal experiences, and folklore scenes. This storyteller was visited also by professional folklorists. Photographs of him were made several years prior by famed Lithuanian folklore and mythology researcher Norbertas Vėlius, who had written down J. Tarvainis' story repertoire and described him as “King of Fairy Tales”, as someone who particularly liked magical stories, until his very old age telling such stories while “gesturing wildly, emoting, sometimes smiling, sometimes sad, excited by the tension of the fairy tale's events”.

1969 M. EKSPEDICIJOS PĖDSAKAIS: NORBERTAS VĖLIUS APIE JUOŽĄ TARVAINĮ

■ Apie pasakotoją Juožą Tarvainį nemažai žinių paliko ir Norbertas Vėlius. Jie susitiko 1969–aisiais, kai tuometinio Lietuvos TSR Lietuvių kalbos ir literatūros instituto tautosakininkai Kazys Grigas, Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, Klimas Viščinis ir ekspedicijos vadovas Norbertas Vėlius su grupele kraštotyros entuziastų surengė dviejų savaitių tautosakos rinkimo ekspediciją Mažeikių ir Skuodo rajonuose. Iš viso 15 ekspedicijos dalyvių tąkart užrašė apie 600 pasakų, 900 dainų ir apie 700 smulkiosios tautosakos kūrinių.

Šios ekspedicijos rinkinių aprašuose N. Vėlius J. Tarvainį mini ne vieną kartą. Visų pirma, kaip vieną iš geriausių šių apylinkių pateikėjų: *Pasakotojų ir dainininkų repertuaras neplatus – po 20–30 kūrinių. Tik geriausieji pasakotojai A. Šeinys, J. Tarvainis pasekė daugiau kaip po 70. Iš pasakojamosios tautosakos populiariausios buvę stebuklinės pasakos ir sakmės. O štai dainų geriausia dainininkė Stefa Pladukienė padainavusi apie 300, bet jos repertuare nemažai buvę literatūrinės kilmės dainų ir romansų.*

Tuo metu Juozas Tarvainis gyveno Sedoje (Mažeikių r.), kur ekspedicijos metu darbavosi tik N. Vėlius ir Birutė Driskiūtė. Iš ekspedicijos užrašų sužinome, kad prie Varduvos upės įsikūrusiame Sedos miestelyje 1969–aisiais buvę apie 1800 gyventojų, veikė Kultūros namai, biblioteka, ligoninė, vaistinė, paštas, kelios krautuvės, užkandinė, naujuose mūriniuose pastatuose įsikūrusi vidurinė mokykla. Iš dviejų bažnyčių viena (medinė) tuo metu buvo paversta sandėliu. *Iki Antrojo pasaulinio karo miestelyje nemažai gyveno žydų, kurie daugiausia vertėsi amatais ir prekyba. Šiuo metu beveik visi gyventojai – lietuviai. Tiek gatvėse, tiek įstaigose bei parduotuvėse kalbama su ryškiu žemaičių downininkų tarmės atspalviu.*

Tąkart N. Vėlius ir B. Driskiūtė suspėjo aplankyti tik kaimynų nurodytus geriausius Sedos pasakotojus ir dainininkus, ir tai ne visus (iš jų išsiskyrė L. Želvienė, K. Dargienė, B. Petraitienė ir J. Tarvainis) – *toku būdu tautosaka Skuodo apylinkėse liko ne išrinkta, o tik aprinkta.* Darbą sunkino techniniai nesklaidumai – antrąją dieną sugedo turėtas nešiojamas magnetofonas, todėl kitomis dienomis pateikėjai buvo kviečiami į stacionarų, bet nelabai kokybišką magnetofoną turėjusius Sedos kultūros namus: *Viską galėjome rašyti tik iš tų pateikėjų, kurie sutikdavo ateiti į Kultūros namus. Kai kurie negalėdavo palikti namų, kiti sarmatindavosi <...>.*

Pasak N. Vėliaus, ypač daug laiko buvo bendrauta su Juozu Tarvainiu: *Lankydamome jį beveik kas dieną, dažnai ir jis ateidavo į Kultūros namus papasakoti ir paklaustyti, kaip kiti pasakoja. Dažnai į Kultūros namus sueidavo net po kelis žmones. Būry lengviau ir atsimenama. Tik vienas pradės pasakoti, sakysim, apie kauką, tuoj ir kitas, žiūrėk, ką prisiminęs, ir trečias. Arba, kad ir dainas. Vienas pradeda, ir kitas tuoj prisimena.* Kita vertus, čia pat pastebima: *Pro Kultūros namus be perstojo užia mašinos, burzgia traktoriai. Naujai atėję žmonės į neįprastą aplinką varžosi.*

Įdomi N. Vėliaus užuomina apie ekspedicijos metu Sedos vidurinės mokyklos internate veikusią pionierių stovyklą, kurioje poilsiaavo Mažeikių aštuonmetės ir vidurinės mokyklos mokiniai – *nemažai tautosakos ir iš jų užrašėme.*

Ekspedicijos metu į magnetofono juostas užrašyta tautosaka sugrįžus į institutą turėjo būti iššifruota – perrašyta ranka ir atiduota saugoti Lietuvių tautosakos rankraštynei. Kiekvienas N. Vėliaus lankytas pateikėjas šiuose rankraštiniuose rinkiniuose gana išsamiai pristatytas: trumpai aptartos tautosakos užrašymo aplinkybės ir jos ypatumai, bendrais bruožais papasakota pateikėjo gyvenimo istorija, atkreiptas dėmesys, kas galėjo formuoti jų repertuarą. Tąkart N. Vėlius iš J. Tarvainio užrašė 80 tautosakos vienetų: 41 pasaką, 16 sakmių ir padavimų, porą pasakojimų, oraciją, 10 dainų ir keletą burtų, tikėjimų ir kt. Pasakotojas atsiminė nemažai stebuklinių pasakų („Aplink tris brolius“, „Aplink muotinas vadoutuojus“, „Sūnus su saule kaktoj“, „Aplink raganą ir auksaplaukius“, „Saulės pana“, „Apie kareivį irpaukštį“, „Kaip vaikas išėjo laimės ieškoti“ ir kt.), dar pasekė ir novelinių, buitinių pasakų bei pasakų apie gyvūnus. Daugelį buvo išgirdęs iš tėvo – pasaulio mačiusio pasakotojo, mamos ar namus aplankydavusių elgetų. Tai minima 1969 m. N. Vėliaus užrašytoje J. Tarvainio biografijoje. Nors Zofija Tarvainienė sakiusi, kad pasakoti nemėgstanti, be to, nėra ir kam, ir iš jos N. Vėlius užrašė porą pasakų, sakmių, tikėjimų, spėjimų ir burtų – iš viso 31 tautosakos vienetai.

N. Vėliaus užrašus apie J. Tarvainį, gražiai papildančius studentės lituanistės Stasės Gintvainytės po 5 metų užrašytą ir šiame žurnalo numeryje skelbiamą šio žmogaus autobiografinį pasakojimą, toliau pateikiame beveik netrum-pintus.

Sedos Užgavėnių persirengėliai su savo vadovu „oficierium“ J. Tarvainiu. XX a. 4 deš. Saugoma LLTI Lietuvių tautosakos rankraštyne.

ĮVADINĖS PASTABOS

Sediškį pasakotoją Juozą Tarvainį aptiko universiteto studentai ekspedicijos metu, tačiau nieko iš jo nerašė, nes neturėjo magnetofono. Mūsų ekspedicijai liepos 2 dieną apsistojus Barstyčiuose tą pačią dieną nuvažiavau į Sedą. Ilgai ieškoti neteko, nes visi jį pažinojo ir žinojo, kur gyvena. Aptikau jį su žmona savo mažame namelyje bevakarieniaujančius. Mane jie sutiko maloniai, lyg lauktą svečią, tuoj pasodino už stalo. Tik pavakarieniaavęs, visai nesiragindamas, J. Tarvainis pradėjo pasakoti. Paskui aš jį lankiau vos ne kiekvieną dieną. Susigyvenau, padėjau nupjauti šieną. O Tarvainis vis pasakojo. Ne visada būdavo vienodos nuotaikos. Kartais skaudėdavo galvą (po išgertuvių), skubėdavo kur nors bėgti ar šiaip būdavo blogai nusiteikęs. Ir pasakas tada sekėdavo apatiškai, prigesusia išraiška. Tačiau iš karto pagyvėdavo, kai paklaustyti ateidavo pašaliniai žmonės. Išpasakojęs visas pasakas ir sakmes, suko galvą, ką čia dar prisimintus. Tokiu būdu jo repertuaras buvo beveik visai išsemtas, paskutiniuosiomis dienomis jau mažai ką beprisimindavo. Rašiau viską, ką tik prisimindavo, tačiau kelias pasakas iš magnetofono juostos ištryniau nešifruotas, nes buvo labai sujauktos, supainiotos <...>

J. TARVAINIO BIOGRAFIJA

J. Tarvainis gimė 1896 m. Sedoje (Mažeikių r.) Jo tėvas Petras Tarvainis iš Nevarėnų (Telšių r.), mama – Ona Stankutė iš Padvarninkų (Sedos apyl.). Abu ėjo tarnaudami. Susituokę žemės beveik neturėjo, nuomavo kambarį Sedoje ir abu dirbo svetimiesiems. Tėvas kasė griovius, pjovė šieną, Ona skalbė Sedos žydams drabužius, plovė grindis, nešiojo vandenį. Tarvainiai susilaukė net dvidešimties berniukų ir vienos mergaitės. Gyveno labai vargingai, vaikai nevalgę, apiplyšę. Negaładamas išmaitinti didžiulės šeimynos tėvas buvo priverstas elgetauti. Kartą per savaitę aplankydavo namus, parnešdavo duonos, mėsos, miltų ir vėl išeidavo. Sugrįžęs mėgdavęs vaikams sekti pasakas, visokius atsitikimus. Pasakojimas praversdavęs jo amate. Kai eidavęs per žmones, kur rasdavęs vaikų, imdavęs jiems pasakoti, tai tėvai kelias dienas jo neišleisdavę iš namų, gausiai apdovanodavę. Buvęs poetiškos sielos žmogus. Turėjęs smuiką, su kuriuo niekad nesiskirdavęs, po kaimus vaikščiodamas vis kuprinėje nešiodavęsis. Už išmaldą dažnai ne malda, o muzika atsilygindavęs. Savo vaikams pagrodavęs kadrilių, polką, Jonkelį. Visi vaikai šokdavę. Skaityti, rašyti nemokėjęs, miręs sulaukęs šimto metų – 1920 m.

Mama turėjusi gražų balsą, mėgdavusi dainuoti, giedoti šventas giesmes.

Septynerių metų Juozuką išsinešė turtinga teta į Omską ir Peterburgą, Ten išgyveno beveik trejus metus. Sugrįžęs ganė bandą, dirbo namuose, tarnavo. Betarnaujantį jį užklupo Pirmasis pasaulinis karas ir Spalio revoliucija. Iš kariuomenės sugrįžęs sėdiškis Čypas pasakojo žmonėms apie revoliuciją, davė pasiskaityti ir pats skaitė revoliucinio turinio knygeles. Revoliucines mintis jaunimo tarpe skleidęs ir vargonininkas Kuopka. 1918 m. Sedoje buvo sudaryta liaudies milicija, išrinktas Komitetas. Revoliuciniuose įvykiuose dalyvaudavo ir Juozas Tarvainis. Jų ginkluotas būrys keletą kartų atlaikė kontrrevoliucionierių puolimą, vėliau pasitraukė į Rytus ir prisijungė prie Antrojo žemaičių pulko. 1919 m. vasarą prie Pabradės J. Tarvainis pateko lenkams į nelaisvę. Prieš Velykas pabėgo ir laimingai pasiekė namus. Tačiau sunku buvo gauti darbo, nes visi jį laikė bolševiku. Pradėjo dirbti pirty. Po metų paėmė į Lietuvos kariuomenę, kur ištarnavo du metus ir aštuonis mėnesius. Grįžęs vėl dirbo pirty, prie gaterio... Susituokė su Zofija Luošaite, tokia pat neturtinga mergina darbininke, kuri prie žydo dirbo šaltkalve. Gyveno pas mamą, vėliau pasistatė savo namus. Abu (ypač žmona) sunkiai dirbo. Vaikų neturėjo. 1940 m. atkūrus tarybų valdžią J. Tarvainis dirbo Profsąjungos komiteto pirmininko pavaduotoju. Po karo sargavo, dirbo nešiku. Šiuo metu abu su žmona gyvena iš pensijos Sedoje, Naujojoje gatvėje.

J. Tarvainis labai mėgsta pasakoti. Visi sėdiškiai juokiasi, kaip kartą jis vidurnaktį atsi stojęs prie duonos eilėje ir visą naktį išpasakojęs pasakas. Dar jaunas nevedęs būdamas ir vėliau dažnai pasakas sekdamas Pukinskui. Pasikviesdavęs jis Tarvainį į savo namus, duodavęs išgerti ir prašydavęs, kad pasakotų. O pats su visais drabužiais, su batais atsiguldavęs į lovą, klausydavęs ir verkdamas. Pasenęs J. Tarvainis pasakodavęs kaimynų vaikams.

Daugiausia pasakų J. Tarvainis išmokęs iš savo tėvo, kuris eidamas per pasaulį, daug jų prisiklausydavęs. Ir mama retkarčiais eidavusi pasirinkdama, ir ji daug pasakų mokėjusi. O Juozukas labai jas mėgęs ir vis prašydavęs, kad pasakotų. Į jų namus dar užsukdavę pažįstami elgetos, kurie irgi mokėję daug pasakų, atsitikimų.

J. Tarvainis – nedidukas, sudžiūvęs, saulėje įdeges. Atrodo, fizinės jėgos jis niekada per daug neturėjo. Sunkiems darbams netinkamas ir niekada nemėgdavo per daug plėšytis. Kur kas maloniau jam pasargauti, pamainikauti, paplepėti su kaimynais. Ir pats jo būdas minkštas. Tai tiesiog priešingybė stambaus sudėjimo valdingai <...> žmonai. J. Tarvainio charakteris veikė ir jo sekimo manierą. Pasakas, sakmes jis seka kažkaip neužtikrintai, privelia daug nereikalingų, beprasmių žodžių, lyg tyčia stengdamasis pasaką dar pailginti. Kartais sumaišo siužetines linijas arba iš viso užmiršta. Pasakoja šiek tiek pasipūtęs, lyg gaidukas, plačiai gestikuliuodamas, įsijautęs, tai šypsodamasis, tai liūdėdamas, tai visas įsitempęs nuo pasakoje vaizduojamos įtampos.

J. Tarvainis ypač mėgsta stebuklines pasakas, kurios sudaro didžiausią jo repertuaro dalį. Jo pasakos ilgos, neretai kontaminuotos. Pasakodamas mėgsta paryškinti socialinius momentus ir įnešti etiologinių pastabų. Tačiau įvairių poelgių ar papročių kilmę pasakiškomis situacijomis grindžia ne rimtai, o juokaudamas. Daug jo pasakose šioms dienoms būdingų realiųjų, kurios ne visada pritampa prie archajiško pasakų audinio. Daugumas J. Tarvainio pasakų – tarptautinės, žinomos tiek rytiniams, tiek vakariniams lietuvių kaimynams.

J. Tarvainis kompanijoje mėgstamas ne tik dėl savo pasakų. Jis moka pašnekėti, surasti šmaikštesnį žodį. Per Užgavėnes ne kartą jis yra ėjęs žydais. Į vestuves daug kas jį kviečia piršliu.

Pagal LLTI Lietuvių tautosakos rankraštyne saugomus 1969 m. ekspedicijos N. Vėliaus rankraščius (rinkiniai Nr. 4056–4057) parengė Saulė Matulevičienė.

IN THE FOOTSTEPS OF 1969 EXPEDITION: NORBERTAS VĒLIUS ON JUOZAS TARVAINIS

Notes from field studies in 1969 by Lithuanian folklore mythology researcher Norbertas Vėlius, contain fascinating remarks about a talented storyteller from the town of Seda (Mažeikiai d.), Juozas Tarvainis, as well as his repertoire. These remarks supplement and explain the story of J. Tarvainis' life, which was written down several years later and published in this journal.

LIETUVOS
NACIONALINIS
KULTŪROS
CENTRAS
PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ
ŠVENČIŲ FONDAS

Būdas. 2019 Nr. 4 (187)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas
„Liaudies kultūra“.

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. liaudies.kultura@gmail.com

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros
klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. liaudies.kultura@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės
veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros
klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ŽIČKIENĖ

Kalbos redaktorė – Asta ŽŪKAITĖ

REDAKcinė KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus
universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų
institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių
kalbos institutas, P. Vilišio g. 5, LT-2055
Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos
istorijos institutas, Kražių g. 5,
LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyriminkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-
VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro
akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis
kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vyktintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos
universitetas, Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos institutas, Tilžės g. 13,
LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект
32-а, Институт славяноведения, Российская
Академия Наук, Москва 117334, Россия

TURINYS:

Apie Dainų namus. Pokalbis su Antano
ir Jono Juškų etninės kultūros muziejaus
kūrėju Arūnu SNIEČKUM | 1

Antanui Juškai – 200

Rimvydas LAUŽIKAS. Sokratiškasis ar Jėzaus muziejus? | 14

Antano Juškos 200-osios gimimo metinės Veliuonoje | 15

Skaitymai

Viktorija DAUJOTYTĖ. Architektūra – ir paveldas,
ir pamatas | 17

Moksliniai tyrimai

Ernestas VASILIAUSKAS. Daunoravos dvaras ir
latvių diaspora Žiemgalos lygumoje. II d. | 23

Ernestas VASILIAUSKAS. Daunoravos latviai fotografijose | 33

Atmintis

Dainoravos gyventojų pasakojimai. Parengė Janina
ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ | 39

Arūnas BALTĖNAS. Liepos šeštosios eiseną | 46

Baltai

Ugis NASTEVIČIUS. Ar latvių religija – dievturyba? | 51

Pažintys

Prakalbinti ir išgirsti muzikantai. Pokalbis su
etnoinstrumentologu Arūnu LUNIŪ | 61

Skaitymai

Marija Luiza fon FRANC. Pasakų kilmė I. d. | 69

Žmonės pasakoja

Juozas TARVAINIS: „Par omžel’o vėskuo pu biški kaštavuoju“. Parengė Stasė GINTVAINYTĖ | 84

1969 m. ekspedicijos pėdsakais: Norbertas VĖLIUS
apie Juozą Tarvainį | 93

Viršelyje: Šventinė liepos 6-osios – Valstybės dienos – vėliau Vyčių eiseną ant
Aukuro kalno Kernavėje. Centre – dailininkė Julija Ikamaitė. 2019 m.
Arūno Baltėno nuotrauka.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Projektą „Kultūros istorija, atmintis, tradicijos –
XXI amžiuje“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 22 000 eurų.

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą
„Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija:
problemos, tyrimai, interpretacijos V“. Skirta 15 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2019

Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2019 08 20

Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l. | Tiražas 1000 egz.

Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | <http://www.lnkc.lt>

Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“, Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius